

DECONSTRUCT

THAILAND INFORMATION CENTER FOR CIVIL RIGHTS AND
INVESTIGATIVE JOURNALISM : TCIJ

01

02

03

04

06

05

07

01 ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์
ปฐมนิเทศว่าด้วยความ
เปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

02 ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล
มาชาคติว่าด้วยความ

03 รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์
มาชาคติว่าด้วยความยุติธรรม

04 วิจักขณ์ พานิช
มาชาคติว่าด้วยระบบศีลธรรม

05 ดร.นพ.โกมาตร
จึงเสถียรทรัพย์
มาชาคติว่าด้วยวิทยาศาสตร์
สุขภาพและการแพทย์

06 ศ.ดร.ธงชัย วินิจจะกุล
มาชาคติว่าด้วยสถาบันกษัตริย์

07 สุกลักษณ์ กาญจนขุนดี
มาชาคติว่าด้วยสื่อ

ชื่อหนังสือ
ถอดรื้อมายาคติ

พิมพ์ครั้งแรก
มกราคม 2557

ผู้อำนวยการ
สุชาติ จักรพิสุทธิ์

บรรณาธิการ
กฤษฎา ศุภวรรธนะกุล

ผู้เขียน
กฤษฎา ศุภวรรธนะกุล

ลิขสิทธิ์และจัดพิมพ์โดย
ศูนย์ข้อมูล & ข่าวสืบสวนเพื่อสิทธิพลเมือง
(TCIJ)
1371 อาคารแคปปิตอล ถ.พหลโยธิน แขวง
สามเสนใน เขตพญาไท กรุงเทพฯ 10400

โทรศัพท์
02-2787904 และ 082-7006974

Website
: www.tcijthai.com

Facebook
: www.facebook.com/tcijthai

Twitter
: www.twitter.com/tcijthai

สารบัญ

01: 16

ปฐมนิเทศ: ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง
ในสังคมไทย
ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

02: 34

มายาคติว่าด้วยชาติ
ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

03: 68

มายาคติว่าด้วยความยุติธรรม
รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์

04: 102

มายาคติว่าด้วยระบบศีลธรรม
วิจักขณ์ พานิช

05: 134

มายาคติว่าด้วยวิทยาศาสตร์
เทคโนโลยี และสุขภาพ
ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์

06: 162

มายาคติว่าด้วยสถาบันกษัตริย์
ศ.ดร.ธงชัย วินิจจะกุล

07: 180

มายาคติว่าด้วยสื่อ
สุภลักษณ์ กาญจนขุนดี

คำนำผู้จัดพิมพ์

โรงเรียนนักข่าว TCIJ เป็นโครงการพิเศษของ “ศูนย์ข้อมูล & ข่าวสืบสวนเพื่อสิทธิพลเมือง” หรือที่รู้จักกันในนาม “ศูนย์ข่าว TCIJ” ซึ่งดำเนินงานข่าวหนังสือพิมพ์ออนไลน์ เน้นการรายงานข่าวเชิงสืบสวนสอบสวนในนาม www.tcijthai.com

ความคิดเบื้องหลังกิจกรรมนี้ เกิดจากการมองเห็นความเติบโตขยายตัวของสื่อใหม่ (New Media) ที่มาจากเหตุปัจจัยด้านเทคโนโลยีการสื่อสารทันสมัยว่า ไม่เพียงแต่ทำให้ประชาชนทั่วไป ที่เคยเป็นเพียงผู้เสพสื่อหรือผู้รับสาร (receiver ในทฤษฎีการสื่อสาร) กลายมาเป็นผู้ส่งสาร (sender) และสามารถเป็นผู้สร้างสื่อ (media) ได้ด้วย จนก่อให้เกิดเป็นกระแส Social Media ที่ขยายพื้นที่และโอกาสการ Voice out ของปัจเจกบุคคลและกลุ่มฝ่ายอันหลากหลาย ทำให้ “ข่าวที่ไม่เป็นข่าว” และประเด็นปัญหาเฉพาะ ที่เคยไม่มีที่ทาง รวมถึงอุดมการณ์ แนวคิดทางการเมืองอันแตกต่างจากกระแสหลัก ได้ถูกนำเสนอและถูกรับรู้สู่สาธารณะในแวดวงและเครือข่ายที่กว้างขึ้น

ความพยายามในการสร้างสื่อใช้สื่อโดยอาศัยเครื่องมือสื่อใหม่ดังกล่าวนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นกระแสเติบโตใหญ่ของสื่อนอกกระแส ที่ไม่เพียงขยายตัวในเชิงปริมาณ หากแต่มีผลในเชิงการถ่วงดุลลดทอนการชี้นำวาระข่าวของสื่อกระแสหลักลงไปได้บ้าง จนปัจจุบัน สื่อออนไลน์กลายเป็นสมรภูมิเดียวกันระหว่างสื่อกระแสหลักและสื่อนอกกระแส กระทั่งบางครั้ง สื่อกระแสหลักจำเป็นต้องหยิบยกประเด็นข่าวจากสื่อนอกกระแสมานำเสนอด้วยซ้ำ แนวโน้มเช่นนี้จะมีมากขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่า เส้นแบ่งและความแตกต่างระหว่างสื่อนอกกระแสและสื่อกระแสหลัก คงเหลืออยู่ตรงประเด็นของเนื้อหาข่าวสารและเจตนาของการสื่อสารเนื้อหาข่าวสารนั้น ซึ่งย่อมต้องมาจากคุณภาพคนทำงานสื่อ

แม้ว่านักข่าวนอกกระแสจำนวนไม่น้อย อาจมีทักษะความชำนาญและมีเจตนาอันชัดเจนในงานสื่อสารสาธารณะนั้น หากแต่ยังมีความจำเป็นต้องฝึกฝนพัฒนาทางด้านวิธีคิดเชิงระบบ ซึ่งสำคัญต่อความรู้ความเข้าใจในปัญหาใหญ่ต่างๆ ของสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงสลับซับซ้อน อยู่ในเบื้องลึกของสถานการณ์และประเด็นข่าว พอที่จะตั้งคำถามและหาคำตอบต่อสิ่งที่ตาไม่ได้เห็นหรือหูไม่ได้ยินจากแหล่งข่าวได้

TCIJ จึงมุ่งหมายจะสร้างพื้นที่แห่งการเรียนรู้และบ่มเพาะนักข่าวแนวใหม่ ที่มีปณิธานการทำงานสื่อสารสาธารณะให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น เป็นมืออาชีพยิ่งขึ้น มีศักดิ์ศรีคู่ขนานไปกับสื่อกระแสหลัก ฝ่าฝืนไกลไปถึงการยกระดับวงการสื่อนอกกระแสสู่ความเป็นสถาบันสื่ออย่างใหม่ และเป็นปฏิบัติการภาคพลเมืองในการมีส่วนร่วมปฏิรูประบบสื่อของสังคมไทย

ภายหลังการประชาสัมพันธ์โครงการนี้ มีผู้สมัครที่ผ่านการคัดเลือกข้อเขียนและสัมภาษณ์จำนวนตามเป้าหมาย ใช้เวลาเรียนรวมทั้งสิ้นหกเดือน ตั้งแต่ 15 มิถุนายน ถึง 15 ธันวาคม 2556 ซึ่งในหลักสูตร ก็มีทั้งการปรับฐานความรู้ด้านทฤษฎีการสื่อสาร และงานเขียนรูปแบบต่างๆ มีการฝึกปฏิบัติภายในชั้นเรียน และนอกชั้นเรียนประมาณหนึ่งเดือนครึ่ง โดยมีการ Coaching ผ่าน FB กลุ่ม จากนั้นก็เข้าสู่ชั้นเรียนการถอดรื้อ “มายาคติ” ซึ่งเป็นการบรรยายนำจากผู้ทรงคุณวุฒิในหัวข้อที่เป็นแก่นแกนของมายาคติในสังคมไทย อันได้แก่

1. ปฐมนิเทศว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย โดย ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์
 2. มายาคติว่าด้วยชาติ โดย ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล
 3. มายาคติว่าด้วยความยุติธรรม โดย รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์
 4. มายาคติว่าด้วยระบบศีลธรรม โดย วิจักขณ์ พานิช
 5. มายาคติว่าด้วยวิทยาศาสตร์ สุขภาพและการแพทย์ โดย ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์
 6. มายาคติว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ โดย ศ.ดร.ธงชัย วินิจจะกุล
 7. มายาคติว่าด้วยสื่อ โดย สุภลักษณ์ กาญจนขุนดี
- โดยผู้เรียนต้องอ่านเอกสารอ่านประกอบและร่วมถกเถียงกับวิทยากร มีการบ้านทุกหัวข้อ หลังจากนั้นจึงเป็นการลงมือปฏิบัติ Investigative Report คนละหนึ่งเรื่องใหญ่โดยมีระบบพี่เลี้ยงจากทีมงานของ TCiJ

เนื่องจากหัวข้อบรรยายและชื่อวิทยากรดังกล่าวได้รับความสนใจอย่างสูง มีการร้องขอจากเพื่อนมิตรจำนวนมากอยากขอ sit in ในชั้นเรียนด้วย ซึ่งทางคณาจารย์โรงเรียนและวิทยากรเห็นตรงกันว่าจำเป็นต้องปฏิเสธ เนื่องด้วยบางหัวข้อมีความอ่อนไหว มีข้อมูลที่ไม่อาจเปิดเผย ที่สำคัญคือ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความสบายใจในการถกเถียง ตั้งคำถาม และแสดงความคิดเห็นได้โดยเสรี

เนื้อหาในหนังสือนี้ มาจากการบรรยายของวิทยากรทุกท่านในชั้นเรียนถอดรื้อมายาคติที่วานี้ ซึ่งใช้วิธีการถอดเทปทุกถ้อยคำก่อนการเรียบเรียงเขียนขึ้นใหม่ โดย ภาณุ สุภาวรรณกุล และได้ผ่านการตรวจแก้รับรองจากวิทยากรผู้บรรยายทุกท่านแล้ว

นี่คือที่มาของการจัดพิมพ์หนังสือ “ถอดรื้อมายาคติ” เล่มนี้ เผยแพร่แก่ผู้สนใจใคร่เรียนรู้โดยหวังว่า ข้อคิดและข้อมูลความรู้จากนักคิดนักวิชาการที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ จะเป็นก้อนกรวดเล็กๆ ในร่องเท้าสังคมไทย ที่เราตระหนักว่าต้องสลัดทิ้งเสียที่

ในนามของโรงเรียนนักข่าว TCiJ ขอกราบขอบคุณคณาจารย์โรงเรียนและวิทยากรทุกท่าน ที่อุทิศเวลาและพลังความรู้ของท่าน ให้แก่คนรุ่นหลัง

สุชาดา จักรพิสุทธิ์
ผู้อำนวยการโรงเรียนนักข่าว TCiJ
และบรรณาธิการบริหารศูนย์ข่าว TCiJ

จากบรรณาธิการ

เพลโต - หนึ่งในสามยักษ์ปรัชญาของกรีกโบราณ ผู้เป็นต้นน้ำของกระแสปรัชญาตะวันตก เคยอุปมานิทานชวนคิดเรื่องหนึ่งซึ่งยังคงถูกนำมาครุ่นคิดและตั้งคำถามจวบจนปัจจุบัน - ‘ถ้ำ’

เรื่องมีอยู่ว่า เพลโตเปรียบมนุษย์เราทุกคนประหนึ่งถูกจองจำอยู่ในถ้ำ ถูกบังคับจากสายโซ่ ให้ตรึงติดหันหน้าเข้าหาผนังถ้ำอย่างมีอาจชัดขึ้น โดยไม่รู้ว่ามีกองไฟกองใหญ่อยู่เบื้องหลัง สิ่งต่างๆ เคลื่อนผ่านระหว่างกองไฟและแผ่นหลังของพวกเขา เงาเหล่านั้นตกกระทบผนังถ้ำเบื้องหน้าชั่วนาตาปี พวกเขาเห็นเพียงเงา สิ่งที่มีมนุษย์ถ้ำ-หรืออีกนัยหนึ่งก็คือพวกเรา-เห็นจนชินชา ค่อยๆ ก่อรูปร่างในความนึกคิด กระทั่ง ‘เงา’ กลายเป็น ‘ความจริง’ ในที่สุด

จวบจนมนุษย์ถ้ำคนหนึ่ง เริ่มตั้งคำถามและปลดโซ่ตรวนที่รัดตรึงเนิ่นนาน เขาเบือนหน้าหนีจากผนังถ้ำ หันหลังมองด้วยความแปลกใจและสงสัยใคร่รู้ เขาได้เห็นสิ่งต่างๆ ที่เคยพบเห็นเพียงเงาและกองไฟกองโต ไกลออกไปคือปากถ้ำ นานเท่านานที่เขาอยู่กับความมืดมิดและเงาสะทอนอันว่างเปล่า เมื่อต้องเผชิญหน้ากับแสงอาทิตย์ ดวงตาจึงพร่าพรายในระยะแรก ก่อนค่อยๆ ปรับสายตาให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ได้ ทันใดนั้นเขาจึงตระหนักว่า สิ่งที่เขาเห็นบนผนังถ้ำมาตลอด... เป็นเพียงเงาของความจริง ด้วยความยินดีปรีดาเขาวิ่งคืนสู่ถ้ำเพื่อเชิญชวนเพื่อนพ้องคนอื่นๆ ออกจากถ้ำ เลิกนั่งมองเงา และไปสัมผัสกับความจริงภายนอกถ้ำ

อนิจจา! เพื่อนๆ ของเขามีเพียงไม่เชื่อ ซ้ำยังมองเขาเป็นตัวประหลาดและหัวเราะเยาะ ทั้งยังเชื่อโดยไม่คลอนแคลนว่า เงาบนผนังถ้ำคือความจริงที่ไม่มีสิ่งใดจริงยิ่งกว่า

ในความคิดของเพลโต เขาต้องการสื่อว่าวัตถุทางโลกเป็นเพียงสิ่งจำลองของความจริง ที่อนุญาตให้เผ่าพันธุ์นักปราชญ์เท่านั้นเข้าถึง เพียงเพื่อท้ายสุด จะใช้ความเชื่อนี้เป็นหลังพิงแก่ความคิดทางการเมืองการปกครองของเขาเอง

จะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม เพลโตกำลังพูดถึงสิ่งที่ไม่มีนักคิดคนใดของศตวรรษที่ 20 ยอมรับ แต่ในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงนัยทางอำนาจของสิ่งที่ถูกสถาปนาขึ้นเป็น “ความจริง” ไปพร้อมกัน ในปัจจุบัน เราต่างยอมรับว่าแม้ “ความจริง” มีอยู่ เราในฐานะมนุษย์ก็ไม่อาจเข้าถึงได้ หรือแม้บางคนอาจเข้าถึงได้ ก็ไม่มีทางพิสูจน์ให้ผู้อื่นยอมรับได้ “ความจริง” ที่เราคุ่นเคยและ

ยอมรับเป็นปกติในชีวิต ล้วนเป็นความจริงที่ถูกสถาปนาขึ้น และไม่ได้สถาปนาขึ้นโดยปราศจากผลทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง เพราะหากผู้คนยอมรับ “ความจริง” อย่างหนึ่ง เขาก็ยอมรับความหมายของสิ่งอื่นที่ตามมาอีกหลายอย่างไปพร้อมกัน เช่น ถ้ายอมรับว่าสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์เสนอว่าเป็น “ความจริง” เขาไม่ได้ยอมรับแต่กฎแรงโน้มถ่วง แต่ยอมรับ “อำนาจ” ทั้งหมดที่อ้างว่า มีฐานอยู่กับข้อค้นพบทางวิทยาศาสตร์ด้วย และยอมให้อำนาจนั้นล่วงเข้ามากำกับเสรีภาพของเขาไปอีกมาก หรือหากยอมรับว่าการพัฒนาย่อมดีในตัวเอง ก็สูญเสียพลังในการกำกับควบคุมนโยบายสาธารณะไปเกือบสิ้นเชิง

“ความจริง” หรือสิ่งที่ถูกอ้างว่าเป็น “ความจริง” จึงไม่ใช่ข้อความที่เป็นกลางและไม่พิชิตยัอันใด แต่ที่จริงแล้วเป็นเครื่องมือสำคัญของการเถลิงอำนาจของบุคคล หรือกลุ่มบุคคล หรือแนวปฏิบัติ

“ความจริง” โดยเฉพาะที่ยอมรับกันเป็นปกติทั่วไป จึงยิ่งควรถูกระแวดระวังให้มาก สมควรถูกนำมาวิเคราะห์และถอดรื้อ เพื่อให้เห็นความไร้แก่นสารของ “ความจริง” ดังกล่าว และเพื่อให้ผู้ศึกษาหลุดพ้นจากการครอบงำ

“ความจริง” แบบที่กล่าวนี้แหละที่เราเรียกว่า มายาคติ ในสังคมทั่วไป โดยเฉพาะในเมืองไทย ที่ผู้มีการศึกษากลับถูก “มายาคติ” ครอบงำค่อนข้างหนาแน่น การที่โรงเรียน นักข่าว TCiJ จัดให้มีหลักสูตรการถอดรื้อมายาคติของสังคมไทย ก็ด้วยเชื่อว่า คนที่ทำงานด้านสื่อมีอำนาจครอบงำสังคมสูง หากคนทำสื่อเองก็ถูกครอบงำอย่างหนาแน่นด้วย โดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม

ไม่ก็ตาม สื่อจะทำหน้าที่ปลดปล่อยความไม่รู้และนำเสนอความจริงได้อย่างไร การปลดปล่อยใดๆ ย่อมต้องเริ่มต้นจากมุมมองใหม่ วิธีคิดใหม่ หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ มองเห็น “ความจริง” ใหม่หรือที่แตกต่างออกไป

อันที่จริง มายาคติของโลกปัจจุบันนี้คงมีอยู่มาก แต่การประชุมถกเถียงของคณาจารย์โรงเรียนนักข่าว TCiJ ได้ข้อสรุปหลักสูตรเนื้อหาที่ตกผลึกเหลือเพียงเจ็ดหัวข้อ ประกอบด้วย วิทยาศาสตร์ สุขภาพและการแพทย์ การพัฒนา ระบบศีลธรรม ความยุติธรรม สถาบันกษัตริย์ ชาติ และสื่อ

คงเห็นพ้องต้องกันในระดับหนึ่งว่า มายาคติทั้งเจ็ดหัวข้อดังกล่าว เป็นมายาคติชุดหลักๆ ที่ครอบงำความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ในสังคมไทย (และบางหัวข้อก็ครอบงำในระดับโลก) มันถูกผลิตสร้าง และผลิตซ้ำประหนึ่งหลุดออกมาจากสายพานโรงงานเดียวกัน

และบ่อยครั้ง มายาคติหรือความจริงที่สถาปนาอย่างแน่นหนาแล้ว ก็ทำหน้าที่กลับกัน คือกลับไปค้ำยันโครงสร้างที่ค้ำจุนตัวมันเองอีกทอดหนึ่ง

ผลพวงที่ผูกโยงส่งต่อมามีคือ โครงสร้างเหล่านี้มักไปส่งเสริมความอยุติธรรมให้แพร่ระบาด เรื้อรัง และเลี้ยงใช้ความเหลื่อมล้ำ-ความไม่เป็นธรรม

ยกตัวอย่างแบบเร็วๆ และค่อนข้างคลาสสิก ‘การพัฒนา’ ที่มีผู้คนตัวเล็กๆ มากกว่ามาก ต้องสังเวทตนเองเป็นต้นทุนแก่การพัฒนาประเทศไทย แล้ว ‘ประเทศไทย’ ‘รัฐไทย’ หรือ ‘ชาติไทย’ คืออะไรกันแน่ เหตุใดจึงศักดิ์สิทธิ์และแตะต้องไม่ได้ ถึง

ขนาดที่ทุกคนต้องศัลยกรรมเมื่ออ้างคำว่าเพื่อชาติ ถ้าอย่างนั้น การปลุกเร้าของชาวโรฮิงญา ซึ่งไม่ใช่ ‘ไทย’ ออกไปลอยกลาง มหาสมุทรอินเดียก็ย่อมเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ในเชิง ‘ศีลธรรม’ ใช่หรือไม่

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาเจ็ดบท จากการบรรยายในชั้นเรียนของวิทยาการคือ

• **ความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย** โดย ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักวิชาการอิสระ ปฐมนิเทศตีแผ่ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยว่า ไม่ใช่สังคมเกษตรเช่นอดีตอีกแล้ว การมองเห็นและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงจะทำให้ตระหนักว่า มีบางสิ่งซ่อนเร้นอยู่ใต้กระแสธารการเปลี่ยนแปลงนี้

• **มายาคติว่าด้วยชาติ** โดย ดร.เสกสรรค์ประเสริฐกุล นักวิชาการอิสระด้านรัฐศาสตร์ ความเป็นชาติดูซับซ้อนเอามายาคติทุกประการมาใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อการคงอยู่ของตัวมันเอง ทว่าความเป็นชาติไทยที่เราต่างภาคภูมิใจอยู่จริงหรือไม่ เราถูกรังแกจากจักรวรรดินิยมจริงหรือ มีผู้คนที่มากน้อยที่ถูกรัฐชาติข่มเหงรังแก ในท่ามกลางพหุวัฒนธรรมและโลกไร้พรมแดน “ชาติ” จะดำรงตนอยู่อย่างไร

• **มายาคติว่าด้วยความยุติธรรม** โดย รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์ หัวหน้าภาควิชากฎหมายมหาชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และแกนนำกลุ่มนิติราษฎร์ ความยุติธรรมคืออะไร อาจเป็นคำถามที่เก่าแก่พอๆ กับประวัติศาสตร์มนุษยชาติ และยังไม่มีความชัดเจน แต่กฎหมายก็สถาปนาตนเองว่าเป็นเครื่องมือไปสู่ความยุติธรรม ความยุติธรรมในสายตาของกฎหมายเป็นอย่างไร และกฎหมายสร้างถนนไปสู่ความยุติธรรมอย่างไรหรือ

• **มายาคติว่าด้วยระบบศีลธรรม** โดย วิจักขณ์ พานิช นักวิชาการอิสระด้านปรัชญาและศาสนา อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันเป็นห้วงยามที่เกณฑ์คุณค่าชุดเดิมๆ ในสังคมไทย ถูกตั้งคำถามและท้าทายอย่างแหลมคมที่สุด โดยเฉพาะการทำทลายจากคู่ปรับสำคัญอย่างประชาธิปไตยและเสรีภาพ ศีลธรรมทางพุทธศาสนาไปไม่ได้กับโลกยุคใหม่หรือเพราะมันถูกประกอบสร้างขึ้นเพื่อรับใช้บางสิ่ง

• **มายาคติว่าด้วยวิทยาศาสตร์ สุขภาพและการแพทย์** โดย ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการสำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ ที่ชี้ว่านับตั้งแต่การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ 17 วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ก็สถาปนาตนเองขึ้นอยู่เหนือวิธีคิด วิธีมองโลกแบบอื่นๆ บดบังโลกทัศน์-ชีวิตทัศน์แบบอื่นๆ ผูกขาดความจริงอย่างทรงพลัง และกลายเป็นฐานที่มั่นให้แก่มายาคติอีกหลายชุดใช้ก่อร่างสร้างตัว

• **มายาคติว่าด้วยสถาบันกษัตริย์** โดย ศ.ดร.

ธงชัย วินิจจะกุล อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน เมดิสัน ประเทศสหรัฐอเมริกา สถาบันกษัตริย์เป็นเรื่องทีละเล็กละน้อยที่สุดของสังคมไทย จึงไม่ค่อยมีใครกล้าตีแผ่มายาคติเรื่องนี้ ทั้งที่สถาบันและตัวบุคคลมิใช่เรื่องเดียวกัน แต่สถาบันกษัตริย์และเครือข่าย ซึ่งแผ่อิทธิพลเหนือสังคมการเมืองของไทยอย่างมีนัยสำคัญ กลับปราศจากการตรวจสอบเกือบจะสิ้นเชิง

• **มายาคติว่าด้วยสื่อ** โดย **สุภลักษณ์ กาญจนขุนดี**

ผู้สื่อข่าวอาวุโส หนังสือพิมพ์ *The Nation* สื่อมวลชนใช้ชีวิตและทำงานในวงล้อมของมายาคติ บ่อยครั้งเป็นผู้ผลิตซ้ำมายาคติชุดต่างๆ โดยไม่รู้ตัว ยิ่งกว่านั้น ตัวสื่อเองก็ยังถือครองอุดมคติแห่งความเป็นสื่อไว้อย่างแน่นเหนียว และอุดมคตินี้เองที่อาจเป็นมายาคติที่ยากที่สุดที่สื่อจะสลัดหลุด

หนังสือเล่มนี้ไม่ประสงค์จะสถาปนามายาคติใหม่ลงไปแทนที่มายาคติเก่า แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่า ในการถอดรื้อมายาคติ ก็อาจมีฐานการวิเคราะห์หรือที่มายาคติอีกบางอย่าง (เช่นสมมติฐานว่ามนุษย์ไม่มีทางรู้ความจริงได้) ทว่า สิ่งที่เรามุ่งประสงค์จะเน้นย้ำก็คือ สำนึกของการปลดปล่อย และการถอดรื้อมายาคติต่างหาก

ด้วยเชื่อว่า トラบเท่าที่มนุษย์ต้องการสลัดหลุดจากมายาคติ トラบนั้นก็ไม่มีคนกลุ่มใดสามารถจะสถาปนาความจริงขึ้นเพื่อครองอำนาจได้อย่างง่าย ๆ และไม่รับผิดชอบอีกต่อไป

กฤษฎา ศุภวรรณกุล
บรรณาธิการและผู้เรียบเรียง
ธันวาคม 2556

ปฐมนิเทศ: ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

01

ความรู้สึกของสิ่งที่เรียกว่า อาญาสิทธิ์ มันหายและ
เปลี่ยนไป สมัยหนึ่งคุณยึดอำนาจของรัฐได้เมื่อใด
คุณได้เกียรติยศสูงสุดทันที... แต่ปัจจุบันนี้ไม่ใช่
การเลือกตั้งก็ไม่ได้เป็นความชอบธรรมที่ทุกคน
ยอมรับ และการรัฐประหารก็ไม่ใช้ความชอบธรรมที่
ทุกคนยอมรับอีกเหมือนกัน

‘หอมเอ๋ย หอมดอกกระถิน รวยระรินเคล้ากลิ่นกองฟาง...’ เพลง
ประกอบภาพยนตร์เรื่อง ‘มนต์รักลูกทุ่ง’ อันโด่งดังเมื่อหลายสิบ
ปีก่อน แว่วหวานวนเวียนอยู่ในสังคมไทย เหมือนดวงวิญญาณ
ดีกดาบรพ์ ความไพเราะเพราะพริ้งของบทเพลงนั้นเรื่องหนึ่ง
ที่แปลกคือผู้คนจำนวนไม่น้อยแซ่แข็งความคิด จินตนาการ และ
ความเชื่อของตนต่อสังคมไทยอย่างไม่ใยดีต่อความเปลี่ยนแปลง

ภาพอันงดงามถึงวิถีชีวิตแบบไทยๆ ชุมชนที่อบอุ่น
เกื้อกูล รู้จักมักคุ้นกันทั้งตำบล ทำมาหากินตามอัตภาพ พอมีพอ
กิน ฯลฯ ไม่ใช่ปัญหาหากผู้ใดจะประทับรอยความทรงจำเช่นนี้
แต่จะเป็นปัญหาขึ้นมาทันที หากหยิบภาพจินตนาการไม่รู้จบมา
ใช้ทำความเข้าใจสังคมไทยปัจจุบัน ในยุคที่ไอ้คล้าวไม่ใช่ชาวนา

ยากจน ที่พ่อแม่ของทองกวาวตั้งแวงร้างเกียจ แต่เป็นผู้ประกอบการชาวนาที่จ้างแรงงานมาทำนาแทนตน เข้าถึงอินเทอร์เน็ตเพื่อเช็คราคาปัจจัยการผลิตและใช้รถไถแทนควายที่ส่งเข้าโรงเชือดไปเมื่อนานมาแล้ว ขณะที่ทองกวาวอาจกำลังเล่นไลน์กับก๊กลับหลังไอ้คล้าว ทุ่งรวงทองยามเย็นไร้หนุ่มสาวพลอดรัก เพราะมันอบอวลด้วยยาฆ่าแมลง...

สังคมไทยเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างลึกและกว้างใหญ่ไพศาลในทุกๆ องค์ประกอบ ชนิดหน้ามือเป็นหลังมือ นี่คือประเด็นที่ ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องการเปิดเปลือยให้เห็น ทุกอย่างไม่เหมือนเดิมเสียแล้ว แน่นอนว่ามีใช้ความเปลี่ยนแปลงที่ขีดกรอบวงเฉพาะชนชั้นนำกลุ่มเดียวในกรุงเทพฯ ที่รับความเปลี่ยนแปลงจากตะวันตกโดยไม่กระจายถึงใครหน้าไหนเช่นในสมัยโบราณ ทว่า เป็นความเปลี่ยนแปลงที่กระทบกระทั่งทุกฝ่ายตั้งแต่ชนชั้นสูงไปจนถึงชนชั้นได้ทุนสังคม

ถึงกระนั้น ตำรับตำราที่ใช้สอนสั่งกันในโรงเรียน-มหาวิทยาลัย ยังคงความเป็น ‘มนต์รักลูกทุ่ง’ ไม่เสื่อมคลาย และไม่สอดคล้องกับความจริงในสังคมที่ทีมดำสายตาดูอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน เพราะไม่เท่าทันความเปลี่ยนแปลง ความรู้และคำอธิบายที่ใช้อธิบายสังคมไทยจึงผิดฝาผิดตัว กระทั่งผิดพลาด

“เวลาอ่านหนังสือพิมพ์จะรู้สึกว้าวสือพูดอะไรกันนี่? เช่น เด็กสมัยนี้พูดจาหยาบคาย คำถามคือ แล้วความหยาบคายที่ว่านี้มันเป็นความหยาบคายสมัยไหน อาจจะร้อยปีมาแล้ว ปัจจุบันนี้ความหยาบคายมันเปลี่ยนไปแล้ว มาตรฐานต่างๆ ที่เราได้รับผ่านการศึกษา ผ่านสื่อ มันไม่จริงเลย มันทำให้เรารู้สึกว่า เราอยู่

ในสังคมที่ไม่มีคำอธิบาย ไม่มีความรู้ที่จะทำให้เราเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม”

ประเทศเกษตรกรรมและยากจน...ภาพลวงตา

ตั้งต้นกันที่การเปลี่ยนแปลงในมิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่มองเห็นง่าย ชัดเจน แต่สร้างปฏิกิริยาลูกโซ่ต่อมิติอื่นๆ อย่างเข้มข้น

ความเชื่อที่ยังค้างคาประการหนึ่งคือความเชื่อที่ว่าประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ใช้, มันอาจเป็นความจริงเมื่อ 20-30 ปีก่อน แต่เมื่อผลลัพธ์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่เริ่มต้นตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ค่อยๆ ปรากฏ การเป็นประเทศเกษตรกรรม ก็ชักจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงมากขึ้นเรื่อยๆ ตามการเติบโตทางเศรษฐกิจ ปัจจุบัน แรงงานไทยส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 60 เลี้ยงชีพอยู่ในภาคอุตสาหกรรมและบริการ ขณะที่เกษตรกรนับรวมตั้งแต่ลูกจ้าง ชาวนาที่เช่าที่คนอื่น จนถึงเกษตรกรที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเอง ปลูกเอง ขายเอง มีอยู่ประมาณร้อยละ 40 ของจำนวนประชากร

เป็นการลดลงอย่างรวดเร็วพอสมควรจากเมื่อ 20 ปีก่อน ที่ประชากรไทยยังอยู่ในภาคเกษตรกรรมสูงถึงร้อยละ 50 แต่ความแปลกประหลาดและบิดเบี้ยวของวิถีการพัฒนาประเทศไทยอยู่ที่ว่า ตัวเลขคนในภาคเกษตรกรรมร้อยละ 40 ของจำนวนประชากรไทยก็ยังเป็นตัวเลขที่สูงเกินปกติ ศ.ดร.นิธิ

อธิบายว่า ในประเทศที่มีระดับรายได้ใกล้เคียงประเทศไทย ไม่ว่าที่ไหนในโลก ตัวเลขคนในภาคเกษตรกรรม จะต้องลดลงเรื่อยๆ และลดลงมากกว่านี้ ยิ่งระดับรายได้สูงขึ้นเท่าใด ตัวเลขคนในภาคเกษตรกรรมก็จะต้องลดลง เช่น ในสหรัฐอเมริกาที่มีประชากรอยู่ในภาคเกษตรกรรมเพียงร้อยละ 4 เท่านั้น

ความนอกกลุ่มนอกทางดังกล่าวก่อให้เกิดสภาวะที่ ศ.ดร.นิธิ เรียกว่า “ยุ่งชิบเป้ง” เพราะหมายความว่า ภาครัฐไม่สามารถทอดทิ้งคนจำนวนมหาศาลถึงร้อยละ 40 กลุ่มนี้ได้ ครั้นจะลงมือช่วยเหลือแบบจริงจังทั่วถึง ก็ลำบากยากยิ่งในเชิงการเมือง เพราะคนอีกร้อยละ 60 จะตั้งคำถามว่า เหตุใดรัฐต้องนำเงินจำนวนมากมาไปอุ้มคนกลุ่มนี้ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของความขัดแย้งที่ว่าคือ กรณีนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาล ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร

“นอกจากนี้ ภาคเกษตรกรรมของเราก็เป็นเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ทั้งสิ้น ไม่มีใครปลูกเพื่อกินอีกแล้ว ดังนั้น คำสั่งสอนเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง จะพอเพียงได้อย่างไร ในเมื่อต้องปลูกขาย ไม่ใช่ปลูกไว้กินเองทั้งหมด ผมจึงบอกตั้งแต่ต้นว่ามันไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เช่น คำสอน คำแนะนำ ความใฝ่ฝันถึงสังคมที่สงบสุข หรือสังคมที่คนอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวเล็กๆ ในชนบท เอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน มันไม่มีแล้ว มันเป็นสังคมที่ทุกคนต้องเพาะปลูกเพื่อขายมากกว่าเพื่อยังชีพ”

ความย้อนแย้งอันแปลกประหลาดอีกประการคือ แม้ประเทศไทยจะมีประชากรอยู่ในภาคเกษตรถึงร้อยละ 40 แต่ประเทศไทยก็ไม่ใช่ประเทศยากจนเช่นในอดีต หากเปรียบเทียบ

ความมั่งคั่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน ประเทศไทยถือว่าร่ำรวยเป็นอันดับ 3 รองจากประเทศสิงคโปร์ และมาเลเซีย ทั้งประเทศไทยยังถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มประเทศที่มีรายได้ปานกลาง

“ประเทศไทยจึงไม่ใช่ประเทศยากจนและยังเป็นประเทศที่มีคนจนน้อยลงด้วย เมื่อ 20-30 ปีก่อน ประเทศไทยมีคนจนแบบที่สภาพัฒน์ฯ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) เรียกว่า จนดักดาน ร้อยละ 20 ปัจจุบัน เราเหลือคนจนแบบดักดานประมาณร้อยละ 7 ที่เหลือไม่ใช่คนจนอีกแล้ว แทบจะกล่าวได้ว่า ส่วนใหญ่ของคนเสื้อแดงที่มานั่งที่ราชประสงค์ ไม่ใช่คนจนในความหมายที่สภาพัฒน์ฯ พูดถึง”

ปัญหาชนชั้นที่ประเทศไทยเผชิญจึงมิใช่ความยากจน แต่เป็นปัญหาว่า ทำอย่างไรจะ ‘รวย’ กว่านี้ และ ‘รวย’ อย่างเท่าเทียม

เริ่มเป็นที่รับรู้ว่า ประเทศไทยกำลังติดกับดักประเทศที่มีรายได้ปานกลาง ความพยายามถีบตัวเองออกจากกับดัก แม้มี แต่ก็เหนื่อยเกินกว่าจะเห็นผล การขยับฐานะเป็นประเทศที่มีรายได้สูง จำเป็นต้องพึ่งพาแรงงานที่มีความรู้และคุณภาพ ความรู้และคุณภาพแรงงานมาจากคุณภาพการศึกษา ส่วนคุณภาพการศึกษาของไทยเป็นอย่างไร คงไม่จำเป็นต้องเปล่าเปลือยพื้นที่อธิบาย

ไม่เพียงเท่านั้น ความเหลื่อมล้ำยังเป็นมะเร็งร้ายที่ประเทศไทยเยียวยาไม่ได้ กล่าวได้ว่า ประเทศไทยมีการกระจายรายได้ที่เลวร้ายมาก ความเหลื่อมล้ำจึงค่อนข้างสูง เมื่อเปรียบ

เทียบกับสิงคโปร์และมาเลเซีย หรือแม้แต่ประเทศที่จนกว่า เช่น เวียดนาม ก็ยังมีการกระจายรายได้ที่ดีกว่า การกระจายรายได้ที่ดีหมายถึงกำลังซื้อ หมายถึงโอกาสที่จะขยับฐานะตนเอง แต่ปัญหาของประเทศไทย มิใช่เพราะมีคนจนดักดานจำนวนมาก แต่เพราะเมื่อเปรียบเทียบรายได้ของคนส่วนใหญ่กับคนที่มีรายได้สูงสุดร้อยละ 20 ที่อยู่ข้างบน มันเป็นความห่างไกลแบบฟ้ากับเหว ฉะนั้น คนส่วนใหญ่จึงมีเงินจับจ่ายใช้สอยไม่มากเท่าที่ควร และเป็นเหตุผลที่ทำให้ตลาดภายในของประเทศไม่อาจแข็งแกร่งได้มากกว่านี้

ความเหลื่อมล้ำที่อันตรายไม่ต่างกับการสร้างปราสาทบนแอ่งทราย สุ่มเสี่ยงต่อการพังครืนโดยง่ายและรวดเร็ว ศ.ดร.นิธิกล่าวว่า ช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 หรือวิกฤตต้มยำกุ้ง ผู้คนที่ตกงานและผันสลายมากมายจากกรุงเทพฯ มุ่งหน้ากลับบ้านในต่างจังหวัด ฝากท้องไว้กับเรือกสวนไร่นาของพ่อแม่ ลองจินตนาการว่า หากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจซ้ำรอยอีกครั้งใน พ.ศ. นี้ พวกเขาจะกลับไปไหน? ที่ดินถูกขายสิ้นแล้ว ไม่มีบ้านให้กลับไปเสียผลอีกแล้ว ถ้าต่างประเทศหยุดซื้อสินค้าไทย ขณะที่กำลังซื้อในประเทศไม่เพียงพอ ก็แทบไม่มีเครื่องยนต์เหลือให้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจออกจากหายนะเลย

ศ.ดร.นิธิ จึงเห็นว่า จะดีจะร้ายอย่างไร หลายนโยบายของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ คือความพยายามสร้างตลาดภายในให้แข็งแกร่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นนโยบายขึ้นค่าแรงขั้นต่ำเป็น 300 บาททั่วประเทศ หรือนโยบายรับจำนำข้าวทุกเม็ด

“ค่าแรง 300 บาทที่บังคับให้จ่ายยังถือว่าน้อยมาก ไม่พอที่จะพัฒนาชีวิตของแรงงานด้วยซ้ำไป และเกินร้อยละ 50 ของผู้ที่เป็นลูกจ้างก็ได้ค่าจ้างเกิน 300 บาทอยู่แล้ว ส่วนการรับจํานาข้าวคือการทำให้ประชากรร้อยละ 40 มีรายได้มากขึ้นพอที่จะขยับจากท้องถิ่นไปสู่ภาคอื่นๆ เพราะอยู่ในภาคเกษตรกรรมต่อไปมีแต่ยิ่งจนลง แต่จะให้พวกเขาออกมาอย่างไร โดยไม่ถูกถีบเหมือนสมัยก่อน ซึ่งการรับจํานาข้าว เป็นการช่วยให้คนเหล่านี้หลุดออกจากท้องถิ่นโดยมีอำนาจต่อรองเพิ่มมากขึ้น นโยบายจํานาข้าวขาดทุนแน่นอน แต่ไม่มากนักและคํูมที่จะดึงคนร้อยละ 40 ตรงนี้ออกมาจากท้องถิ่น”

โลก (ทัศน์) ที่เปลี่ยนไป

การเร่งพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เริ่มต้นขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ กล่าวได้ว่าสร้างความระทมขมขึ้นแก่คนเล็กคนน้อยอย่างถ้วนหน้า แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า มันได้ช่วยขยับฐานะทางเศรษฐกิจของไทยให้เติบโตขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ เกิดการขยายตัวของชนชั้นกลางอย่างต่อเนื่อง ศ.ดร.นิธิ กล่าวว่า ปัจจุบันประเทศไทยถือได้ว่าเป็นประเทศของชนชั้นกลาง ตั้งแต่ชนชั้นกลางระดับคอปกขาวจนถึงชนชั้นกลางระดับล่าง ความเป็นไปเช่นนี้ ย่อมส่งแรงสะท้อนต่อมิติทางสังคมอย่างเลี่ยงไม่ได้

ศ.ดร.นิธิ ขยายความว่า หมู่บ้านไทยในอดีตอาจเป็นชานากันทั้งหมู่บ้าน ทำให้พื้นฐานวัฒนธรรมไทย มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมหมู่บ้าน ความจําเป็นทางวัฒนธรรมบีบให้หมู่บ้านของ

ชานา ต้องใช้ทรัพยากรร่วมกัน ต้องมีการร่วมแรงร่วมใจกันพอสมควรเพื่อพึ่งพากันและกัน ความสัมพันธ์ลักษณะนี้ไม่อนุญาตให้ใครทะเลาะเบาะแว้งกันรุนแรง ซึ่งผิดกับปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง ที่ความสมัครสมานกลมเกลียวเดิมๆ ไม่ใช่พันธะที่แข็งแกร่งดังแต่ก่อนอีกต่อไป

ชนชั้นกลางที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นมีได้อยู่ในภาคเกษตรกรรมอีกต่อไป คนเหล่านี้เข้าถึงระบบการคมนาคมขนส่งรูปแบบต่างๆ ที่ช่วยเชื่อมต่อตนเองกับแหล่งงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการภายนอกหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้ไม่ได้มีชีวิตแบบวัฒนธรรมหมู่บ้านตามความเข้าใจเดิมๆ อีกแล้ว เมื่อผนวกแรงเสริมจากการขยายตัวของเทคโนโลยีและการสื่อสาร ข้อมูลข่าวสารไหลถึงกันอย่างง่ายดาย จนแทบไร้ความแตกต่างระหว่างเมืองกับต่างจังหวัด สิ่งเหล่านี้ได้หดช่องว่างทางความคิด จิตสำนึก และวิถีชีวิตของคนในสองพื้นที่ให้แคบลงทุกขณะ

“หมู่บ้านไทยปัจจุบันกลายเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ชีวิตของหมู่บ้านสัมพันธ์กับเมืองอย่างแยกกันไม่ได้ หมู่บ้านจึงเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนั่นเอง หมายความว่าขณะนี้คนไทยเกือบร้อยละ 70 มีชีวิตอยู่ในเมือง”

ชนชั้นกลางไทยไม่ได้แตกต่างจากชนชั้นกลางทั่วโลก ศ.ดร.นิธิ อ้างถึงงานศึกษาชนชั้นกลางใน 13 ประเทศทั่วโลก (ไม่รวมประเทศไทย) ซึ่งค้นพบว่า ชนชั้นกลางเกิดใหม่ใน 13 ประเทศมีความใฝ่ฝันเหมือนกันสามประการ

หนึ่ง - ต้องการมีการศึกษาที่ดี หากตนเองมีไม่ได้ก็ต้องการให้ลูกได้รับโอกาสแทน

สอง - ต้องการมีสุขภาพที่ดี เพราะการมีสุขภาพไม่ดีจะทำให้กระทบต่อฐานะทางเศรษฐกิจ แปลความง่าย ๆ ว่ายิ่งเจ็บ ยิ่งจน

สาม - ต้องการเข้าถึงแหล่งทุนเพราะจะทำให้การเปลี่ยนสถานะเป็นไปได้ง่ายขึ้น

ผลที่ตามมาอย่างยากจะป่ายเปียงคือ การก่อเกิดมาตรฐานความคิดใหม่หรือการวัดคุณค่าแบบใหม่ ความดี-ความชั่ว มีประโยชน์-ไร้ประโยชน์ มีอำนาจ-ไร้อำนาจ มีอาจวัดได้ด้วยเกณฑ์เก่าๆ ศ.ดร.นิธิ อธิบายว่า ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดประการแรกสุดคือ เกิดความเปลี่ยนแปลงของลำดับชั้นในสังคม (Social Hierarchy) ในทุกสังคมมีการจัดลำดับชั้นโดยตัวมันเองว่าผู้ใดมีอำนาจมาก-อำนาจน้อย ในอดีตสังคมไทยก็ไม่ผิดไปจากนี้ เพียงแต่ปัจจุบันเปลี่ยนไปแล้ว สิ่งที่เคยถือว่าสูงในสมัยหนึ่ง ปัจจุบัน ไม่มีใครถือว่าสูง สิ่งที่เคยรู้สึกต่ำต้อย ปัจจุบัน เริ่มมีฐานะ มีเกียรติยศที่จะต้องให้ความเคารพมากขึ้น

เมื่อลำดับชั้นในสังคมเปลี่ยน อาญาสิทธิ์หรืออำนาจ ที่ถูกต้องตามวัฒนธรรมก็เปลี่ยนตาม กล่าวอย่างสรุปคือ อาญาสิทธิ์เปลี่ยน ความชอบธรรมก็เปลี่ยน ตัวอย่างที่ ศ.ดร.นิธิ ยกขึ้นมาคือ ความทรงอำนาจจากสถานะการเป็นผู้นำคณะรัฐประหารระหว่างพลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน แตกต่างโดยสิ้นเชิงจากจอมพลสฤษดิ์ ที่แทบจะถูกยกขึ้นเป็นเทวดาในยุคหนึ่ง แต่ไม่เกิดสิ่งนี้กับพลเอกสนธิ

“ความรู้สึกของสิ่งที่เรียกว่า อาญาสิทธิ์ มันหายและเปลี่ยนไป สมัยหนึ่งคุณยึดอำนาจของรัฐได้เมื่อใด คุณได้เกียรติยศ

สูงสุดทันที แต่ปัจจุบันนี้ไม่ใช่ ในอดีตคุณไม่มีทางนี้ออกกว่าคุณยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีไทยจะถูกตำหนิถึงขนาดนี้ แสดงว่าความเป็นนายกรัฐมนตรีไม่ได้เป็นอาญาสิทธิ์ ไม่ได้อยู่ลำดับชั้นที่สูงมากๆ อย่างที่เป็นมา การเลือกตั้งก็ไม่ได้เป็นความชอบธรรมที่ทุกคนยอมรับ และการรัฐประหารก็ไม่ใช่ความชอบธรรมที่ทุกคนยอมรับอีกเหมือนกัน”

ศ.ดร.นิธิ ย้ำว่า สังคมที่ความคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมและลำดับสูง-ต่ำเปลี่ยนไป คือสังคมที่กำลังร่นวุ่นวายปั่นป่วน เพราะเมื่อผู้คนไม่ยอมรับกฎเกณฑ์เดิม ปัญหาย่อมตามมา มากมาย และเลี่ยงไม่ได้เช่นเดียวกับค่านิยมหรือเกณฑ์คุณค่าในระบบศีลธรรม ก็ย่อมเปลี่ยนไปด้วย เส้นแบ่งระหว่างความดี-ความชั่ว เลื่อนรางจนแทบมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า กล่าวได้ว่าแทบไม่หลงเหลือความดี-ความชั่วแบบบริสุทธิ์อีกแล้ว แต่เป็นความดี-ความชั่วที่อิงแอบกับเงื่อนไขหรือบริบทเฉพาะ

“ทั้งหมดนี้เกิดจากการที่สมัยหนึ่งเราเคยมีสายสัมพันธ์ทางประเพณี เช่น ครู ใครเป็นครูเรา เราต้องให้ความเคารพ แต่สายสัมพันธ์บางอย่างที่กำหนดให้เราต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นในลักษณะนั้นๆ มันเปลี่ยนไปหมดแล้ว ปัจจุบันไม่มีใครรู้สึกอีกแล้วว่า ครูมีสถานะและเราพึงมีความสัมพันธ์เช่นนั้นกับครู แต่เรายังมีพิธีไหว้ครู พิธีไหว้ครูจึงไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง แต่กระทรวงศึกษาธิการก็ยังบังคับให้มีพิธีไหว้ครูอยู่ เป็นต้น”

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ สำนึกความเป็นปัจเจกของคนเพิ่มสูงขึ้น อัตลักษณ์กลายเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้คนพยายามยึดเกาะเพื่อบอกกับสังคมว่า ฉันเป็นใคร เหนือไป

กว่านั้น เมื่อการอยู่ในสังคมคือการต่อรองอำนาจกับบุคคลอื่นๆ อัตลักษณ์ก็คือเครื่องมือหนึ่งในการต่อรอง เพราะทุกคนต่างต่อรองผ่านอัตลักษณ์ของตนทั้งสิ้น อัตลักษณ์จึงมิใช่เพียงรูปร่างหน้าตา แต่หมายถึงการนิยามสถานะและบทบาทของบุคคลคนหนึ่งต่อสังคม ศ.ดร.นิธิ อธิบายว่า การต่อรองกับผู้อื่น ก็คือการแสดงสถานะและบทบาทของตนต่อสังคม โดยยกตัวอย่างชาวปากกะญูที่ไม่ชอบให้เรียกพวกเขาว่าชาวเขา แต่พวกเขา คือปากกะญูที่มีตัวตน และไม่ใช่แค่ความเป็นปากกะญูโดดๆ แต่ยังหมายรวมถึงพวกเขามีวิถีการทำมาหากินและมีคุณค่าต่อสังคม อัตลักษณ์จึงกลายเป็นเรื่องใหญ่ และสำคัญกว่าความสัมพันธ์ที่มีตามประเพณีดั้งเดิม

ชนชั้นกลางระดับล่าง อำนาจใหม่ทางการเมือง

เมื่อเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เปลี่ยนแปลงไปหมด เป็นไปไม่ได้ที่การเมืองจะเหมือนเดิม แน่نون มันเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง ศ.ดร.นิธิ กล่าวอย่างย่อว่า การเมืองลักษณะเดิมคือการเกาะกลุ่มเป็นเครือข่าย ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายเจ้าสัวในต่างจังหวัด เครือข่ายทหาร เครือข่ายผู้มีอิทธิพล เครือข่ายเจ้า ฯลฯ และต่างเข้ามาแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์กัน ปรากฏว่าเครือข่ายทำนองนี้ไม่อาจทำงานได้เหมือนเดิมอีก ลักษณะการจับมือกันเพื่อต่อรองกันระหว่างเครือข่ายก็เปลี่ยนตามไปด้วย

“สมัยหนึ่งคำพูดของคุณบรรหาร ศิลปอาชา (ประธานที่ปรึกษาพรรคชาติไทยพัฒนา) ในฐานะหัวหน้า เครือข่ายทางการเมืองกลุ่มหนึ่งถือว่ามีความสำคัญมาก แต่ปัจจุบันมีความสำคัญ

น้อย ไม่ใช่เพราะพรรคชาติไทยพัฒนาได้คะแนนเสียงน้อยลง แต่เพียงอย่างเดียว แต่เพราะระบบความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายทางการเมืองที่สมัยหนึ่งทำให้คุณบรรหารกลายเป็นผู้ตัดสินใจที่สำคัญทางการเมือง มันลดลงไปโดยอัตโนมัติ”

ถามว่าเกิดอะไรขึ้นกับเครือข่ายการเมืองแบบเก่า ทำไมมันจึงไม่ทำงาน คำตอบของ ศ.ดร.นิธิ คือ สังคมไทยได้เกิดกลุ่มการเมืองแบบใหม่ขึ้นกลุ่มหนึ่ง ที่แม้จะยังไม่มีการจัดองค์กรภายในที่ดีพอ แต่ก็ยังเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากและเริ่มมีอำนาจ กลุ่มนี้คือกลุ่มชนชั้นกลางระดับล่าง

การผงาดขึ้นของกลุ่มชนชั้นกลางระดับล่างส่งผลสะท้อนต่อการเมืองไทยอย่างไร? หากแก้มลิ้มระบอบประชาธิปไตยเสียก่อนและมองในมุมการจัดสรรอำนาจแล้ว การรัฐประหารไม่ต่างจากการเลือกตั้งที่เป็นการจัดสรรอำนาจรูปแบบหนึ่งที่ในยุคสมัยหนึ่งได้รับการยอมรับ แต่ไม่ใช่กับยุคนี้ ยุคที่ชนชั้นกลางระดับล่างซึ่งมีจำนวนมากเรียกร้องการเคารพการเลือกตั้ง

“การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแบบนี้เคยเกิดในสังคมอื่นมาแล้ว และก็ทำให้การเมืองสามารถเปลี่ยนผ่านไปสู่อีกลักษณะหนึ่งได้ หรือเปลี่ยนไม่ผ่านไปสู่อีกลักษณะหนึ่งก็ได้ กลายเป็นประเทศเผด็จการ คอมมิวนิสต์ หรือนาซีก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนไปสู่ประชาธิปไตยเสมอไป”

“ความจริงทั้งหลายล้วนถูกสถาปนาขึ้นทั้งสิ้น”

ทั้งหมดเป็นสิ่งที่ ศ.ดร.นิธิ ต้องการเผยให้เห็นและสร้าง

ความเข้าใจความเปลี่ยนแปลง ด้วยความเชื่อที่ว่า หากเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ย่อมช่วยให้เข้าใจสังคมไทยได้ดีขึ้น และใช้ความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นเครื่องมือถอดรื้อมายาคติอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย

“ทำไมต้องถอดรื้อมายาคติ มายาคติคืออะไร ตามความเข้าใจของเราคิดว่าอำนาจมาอย่างไร ทำไมคนคนหนึ่งมีอำนาจ แต่อีกคนไม่มี ทำไมกลุ่มนั้นมีอำนาจ แต่กลุ่มนี้ไม่มี อำนาจมาจากไหน คำอธิบายแบบมาร์กซิสต์บอกว่า อำนาจมาจากการที่คนคนนั้นกุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ หรืออำนาจมาจากพระราชพิธีราชาภิเษก ผู้ที่ได้รับการเสกเป่าจากพระเจ้าย่อมมีอำนาจ นี่ก็เป็นคำอธิบายอีกแบบหนึ่ง สรุปแล้วอำนาจมาจากไหน ไม่ใช่เรื่องง่ายๆ ที่จะตอบ เพราะไม่ใช่คนที่กำบังใหญ่สุดเท่านั้นเป็นคนมีอำนาจ สังคมมีความซับซ้อนกว่านั้น พลัทธิบอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะทำให้ใครมีอำนาจได้”

คำตอบที่ ศ.ดร.นิธิ ยกมาจากแนวคิดของมาร์กซิสต์ใหม่ (Neo-Marxism) คืออำนาจมาจากการสถาปนาความจริงเพื่อครอบงำความคิด-ความเชื่อ หากผู้ใดสถาปนาความจริงให้ผู้อื่นเชื่อว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้คือความจริงได้เสียแล้ว ผู้ที่ถูกทำให้เชื่อก็เท่ากับยอมรับอำนาจของผู้สถาปนาความจริงโดยไม่รู้ตัว

ศ.ดร.นิธิ จึงสรุปว่า ความจริงทั้งหลายล้วนถูกสถาปนาขึ้นทั้งสิ้น

และเป็นสิ่งที่สื่อมวลชนจะต้องตระหนักให้ดี

สื่อต้องรับผิดชอบต่อความจริง หรือความสงบเรียบร้อยของสังคม?

ในช่วงการอภิปรายแลกเปลี่ยน เกิดคำถามหลากหลายเกี่ยวกับการทำงานของสื่อ โดยมีผู้เรียนเปิดประเด็นว่า การเซ็นเซอร์ตนเองของสื่อเป็นสิ่งที่ควรทำหรือไม่ หากการนำเสนอข่าวต้องแลกกับความวุ่นวายหรือความมั่นคงของสังคม ราคาที่ต้องจ่ายสำหรับการเสนอความจริงจะแพงเกินไปหรือไม่

ศ.ดร.นิธิ ตอบว่า แน่แน่นอนว่าสื่อไม่ควรเซ็นเซอร์ตนเอง ผู้เรียนรายเดิมถามหาเหตุผล “ทำไม” ซึ่งก็ได้รับคำตอบเป็นคำถามกลับมามาว่า แล้วทำไมสื่อจึงต้องการเซ็นเซอร์ตนเอง

ผู้เรียนคนอื่นร่วมแสดงความคิดเห็นว่า หากเชื่อเช่นนี้ แสดงว่าบทบาทของสื่อคือการควบคุมระเบียบของสังคมไม่ให้เกิดความวุ่นวายใช่หรือไม่ คำถามต่อเนื่องคือ แล้วสังคมจะยึดถืออะไรเป็นระเบียบของสังคม ธรรมะ กฎหมาย เสี่ยงข้างมาก หรือยึดความมั่นคงของฝ่ายความมั่นคง แล้วอะไรคือความมั่นคงที่สื่อควรยึดถือ

ผู้เรียนที่เป็นผู้เปิดประเด็นตอบว่า ความมั่นคงคือการอยู่ในสถานะที่มีเสถียรภาพ แต่เมื่อมีประเด็นที่คนไม่คุ้นเคย ถูกนักข่าวนำเสนอออกไป แม้ว่าจะเป็นข้อเท็จจริงก็ตาม แต่ถ้าคนในสังคมไม่เคยรับรู้มาก่อน หรืออยู่ในวงจรของความเงิบงัน ก็อาจนำไปสู่ความวุ่นวายได้ ความวุ่นวายในทัศนะของผู้เรียนผู้นี้จึงหมายถึง เมื่อคนในสังคมลุกฮือขึ้นมาจนนำไปสู่ความขัดแย้ง

“คุณเห็นด้วยกับผมหรือไม่ว่า สังคมไทยเปลี่ยนทั้งในแง่วัฒนธรรมและสังคม เช่น การที่คุณพูดถึงลำดับชั้นในสังคม บัดนี้ก็ถูกตั้งคำถามและไม่ยอมรับ สิ่งที่เคยเป็นความชอบธรรม คนก็ตั้งคำถาม เช่น ครั้งหนึ่ง องค์มนตรีมีความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ ไม่มีใครกล้าพูดถึง แต่เดี๋ยวนี้คนนำมาตีฉันทินินทา ถามว่า นี่คือการวุ่นวายหรือไม่ ระเบียบของสังคมที่ว่าไม่มีแล้ว มันถูกตั้งคำถาม มันคลอนแคลนหมดแล้ว ถามว่า วุ่นวายหรือเปล่า มันวุ่นวายอยู่แล้ว คำถามคือสื่อจะสามารถทำให้มันวุ่นหรือไม่วุ่นได้อย่างไร สมมติว่าสื่อไม่เสนอข่าวเรื่องสถาบันกษัตริย์เลย คนก็จะไม่พูดเรื่องนี้หรือไม่” ศ.ดร.นิธิ กล่าว

ประเด็นที่ ศ.ดร.นิธิ เอย์ให้ชวนขบคิด คือสังคมไทยจะจัดการปัญหาโดยการรู้ความจริงดี หรือโดยไม่รู้ความจริงดี? ซึ่งในทัศนะของ ศ.ดร.นิธิ เห็นว่าการรู้ความจริงย่อมดีกว่า และเชื่อด้วยว่า สื่อมีหน้าที่รับผิดชอบต่อความจริง ไม่ได้มีหน้าที่รับผิดชอบต่อความสงบเรียบร้อยของสังคม

“เรื่องวิธีการจัดการกับความจริง เป็นปัญหาที่เถียงกันมาแต่โบราณ เป็นเรื่องที่ผมคิดว่าเถียงกันได้ตลอดว่า เราจะจัดการกับความจริงแบบตรงไปตรงมา หรือจัดการแบบไม่ตรงไปตรงมาเพื่อรักษาความสงบ มันคงมีสิ่งอื่นๆ ที่เราเชื่อว่าสูงหรือดีกว่าความจริงอยู่ ก็เป็นเรื่องที่ถกเถียงกันได้ อย่าเพิ่งมีข้อสรุป แต่ผมเห็นไปในทางที่ว่า สื่อต้องนำเสนอ ถ้าเป็นความจริงเสียอย่าง สังคมจะจัดการกับมันได้ ”

เรียบเรียงจากการบรรยาย วันเสาร์ที่ 15 มิถุนายน 2556

มายาคติว่าด้วยชาติ

ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

02

การถูกคัดออกจากสังคมไทย คุณ
ไม่จำเป็นต้องเป็นต่างชาติ คุณเป็น
คนในประเทศนี้ได้ เพียงแต่คุณ
ทำตัวไม่เข้านิยามความเป็นไทยของ
รัฐ เขาก็เลิกนับคุณเป็นพลเมือง
แล้ว

คงไม่ผิดไปจากความเป็นจริงนัก หากกล่าวว่า ‘ชาติ’ คือ
ประดิษฐกรรมทางการเมืองสมัยใหม่ที่ทรงพลังที่สุดต่อการ
กำหนดความเป็นไปของสังคมไทย ‘ชาติ’ เป็นกรอบคิดอ้างอิง
ที่นำไปสู่มายาคติอื่นทั้งหลาย ทั้งสถาบันการเมืองการปกครอง
การพัฒนา, ระบบศีลธรรม, ระบบยุติธรรม ฯลฯ ล้วนใช้ ‘ชาติ’
เป็นเหตุผลในการดำรงอยู่ ขณะที่การกระทำหลายอย่างของรัฐ
ถูกอธิบายว่าทำไปเพื่อธำรงรักษาความเป็นชาติ

‘ชาติ’ เป็นคำที่พินิจพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว ไม่มีใคร
รู้แน่ชัดว่าหมายถึงอะไร รัฐไทยเป็นผู้นิยามความเป็นชาติมา
ตลอดและเฝ้าอบรมบ่มเพาะให้ประชาชนยึดถือตามนั้น ตั้งแต่
ปลายรัชกาลที่ 5 เรื่อยมา ชนชั้นปกครองสยามต่างพากัน

ชีวิตเขียนประวัติศาสตร์ ผลิตตำนาน เรื่องเล่า ตลอดจนใช้ทั้ง ไม้ฉันทและไม้แข็ง หรือกระทั่งประหารผู้คน เพื่อสถาปนา ความเป็นชาติให้แข็งแกร่ง แนวคิดเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติอัน คลุมเครือ ได้กลายเป็นเครื่องมืออันทรงประสิทธิภาพในการสร้าง จูนาครอบงำโดยรัฐ

แต่แล้วในวันนี้ ‘ชาติ’ ก็ต้องเผชิญกับคู่แข่งที่มีพลังกว่า อย่างโลกาภิวัตน์ ซึ่งทำให้สังคมไทยเต็มไปด้วยความแตกต่าง หลากหลายจนไม่อาจนิยามได้ด้วยคำคำเดียว ในห้วงยามที่ วิฤตตฉันทานุมัติเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ผู้คนเริ่มเชื่อถือความ ศักดิ์สิทธิ์ของชาติน้อยลงทุกที และทุกหมู่เหล่าต่างออกมา เรียกร้องผลประโยชน์ที่จับต้องได้มากกว่านามธรรมที่เลื่อนลอย ขณะเดียวกัน โลกาภิวัตน์ยังบีบให้ผู้กุมอำนาจของไทยโอนอ่อน ผ่อนตามพลังของทุนและตลาดเสรีมากกว่าคนในประเทศ ทำให้ เกิดคำถามขึ้นว่า รัฐชาติจะบริหารความยุติธรรมท่ามกลาง สถานการณ์อันหนักหน่วงและแหลมคมนี้ได้อย่างไร

นี่คือประเด็นทั้งหมดที่ ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล หยิบยกขึ้นมาสนทนา โดยจำแนกมายาคติของสังคมไทยต่อ เรื่อง ‘ชาติ’ ออกเป็นสามประเด็นใหญ่คือประวัติศาสตร์แห่งชาติ, อัตลักษณ์แห่งชาติ และผลประโยชน์แห่งชาติ

ประวัติศาสตร์แห่งชาติ: จากระบวรจารีตสู่รัฐสมัยใหม่... บาดแผลยังไม่อาจ

“ชาติไทยสมัยใหม่ไม่ใช่สิ่งที่มีความแต่โบราณ แต่เป็น จินตภาพใหม่ การจัดตั้งสังคมไทยในรูปแบบของชาติเพิ่งทำกัน มาในระยะร้อยกว่าปีเท่านั้น”

ทว่า สิ่งที่ประชาชนรับรู้กลับไปคนละทางกับข้อเท็จจริง ข้างต้น ผลของความเข้าใจผิดพลอยทำให้มีมุมมองผิดๆ ต่อ ประวัติศาสตร์ก่อนรัฐชาติ โดยเฉพาะประเด็นการเสียดินแดน ประเด็นที่ปลูกเร้าอารมณ์ความรู้สึกคนไทยให้คุกรุ่นได้เสมอ โดย หารู้ไม่ว่า มันคือการนำจินตภาพเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่ไปเทียบกับ รัฐโบราณที่มีความแตกต่างจากปัจจุบันลิบลับ

ซ้ำร้ายความเข้าใจผิดนี้ ยังก่อตัวเป็นเมฆหมอกแห่งอคติ ปกคลุมเพื่อนบ้าน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนผ่านประวัติศาสตร์ไทย ในห้องเรียนคือการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ที่สั่งสอนกันมาว่า พม่าเผาทำลายกรุงศรีฯ เสียราบคาบและกวาดต้อนคนไทย ไปเป็นเชลย แต่นักเรียนกลับแทบไม่เคยถูกสอนว่า ไทยเองก็ กระทำเช่นเดียวกันนี้กับเวียงจันทน์และอื่นๆ ไม่มีใครสอนด้วย ว่า การทำศึกสงครามเช่นว่าคือเรื่องปกติของระบบการเมืองใน ยุคสมัยนั้น

ดร.เสกสรรค์ กล่าวว่า สิ่งที่ผู้อื่นทำกับเรา เราก็ทำกับ ผู้อื่นเช่นกัน ดังนั้น จำเป็นต้องใช้มุมมองที่สอดคล้องกับยุคสมัย มาทำความเข้าใจเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ในการสลายมายา คติเรื่องชาติ เราต้องปรับความรู้ ความเข้าใจต่อความแตกต่าง ระหว่างรัฐโบราณ หรือรัฐจารีต กับรัฐชาติเสียก่อน

รัฐจารีตมีลักษณะสำคัญอยู่ห้าประการคือ

1. ไม่มีพรมแดนชัดเจน ไม่ถือหลักอธิปไตยเหนือ ดินแดน

2. รัฐกับสังคมไม่แยกขาดจากกัน หมายความว่าระบบ บริหารราชการแผ่นดินกับระบบไพร่ที่เป็นระบบการควบคุม

กำลังคนในสังคมผ่านขุนนางถูกรวมเป็นเนื้อเดียวกัน ไม่มีกลไกการปกครองที่แตกต่างหากออกมา

3.รัฐเป็นเครือข่ายของศูนย์อำนาจใหญ่-เล็ก แต่อำนาจไม่รวมศูนย์ กล่าวคือศูนย์อำนาจใหญ่มีลักษณะเหมือนเจ้าพ่อใหญ่ที่มีอำนาจอิทธิพลเหนือเจ้าพ่อเล็ก หัวเมืองส่วนใหญ่มีฐานะทั้งอิสระและประเทศราชก็มีพื้นที่ในการปกครองตนเองสูงมาก

“ผมเคยลองตรวจสอบดูว่า ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา มีประเทศราชมากน้อยแค่ไหน ปรากฏว่าที่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาโดยตรงมีไม่กี่เมืองและอยู่ในภาคกลาง มีเมืองของคนไทยในภาคอื่นๆ จำนวนมากที่ได้ชื่อว่าอยู่ในฐานะประเทศราช เพราะฉะนั้นคำว่าประเทศราช จึงเป็นเรื่องของฐานะทางอำนาจมากกว่าเรื่องชาติพันธุ์ มันคือศูนย์อำนาจเล็กที่ยอมสวามิภักดิ์ ศูนย์อำนาจใหญ่ แต่ยังคงเป็นอิสระในการดูแลกิจการภายในของตน”

4.ไม่มีความยึดถือหรือรังเกียจเรื่องชาติพันธุ์ ไม่มีการจำแนกคนนอก-คนในตามลักษณะชาติพันธุ์ แม้แต่ขุนนางเองก็มาจากหลายชาติพันธุ์ และยังสามารถแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่ ตรงกันข้าม การมีคนหลายชาติหลายภาษาเป็นขุนนางคอยต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถือเป็นการอวดบารมีของพระมหากษัตริย์ว่าสามารถปกครองคนหลายเผ่าพันธุ์

5.รัฐโบราณมีบทบาทจำกัดมาก มีหน้าที่เพียงปกครองไม่ให้ข้าศึกบุกรุก รักษาสงบภายใน ส่วนหน้าที่อื่นๆ เช่น การพัฒนา การศึกษา และอื่นๆ อย่างที่รัฐปัจจุบันทำอยู่ มิใช่

บทบาทของรัฐจารีตแต่อย่างใด เหตุนี้ ประชาชนจึงมีพื้นที่กว้างขวางสำหรับดูแลชีวิตตนเอง โดยที่รัฐไม่เข้าไปช่วย การศึกษาผูกอยู่กับวัดและพระ การแพทย์ต้องอาศัยหมอพื้นบ้าน การจัดการดูแลและใช้สอยทรัพยากรต่างๆ ประชาชนต้องจัดการกันเอง

ดร.เสกสรรค์ อธิบายว่า การที่รัฐโบราณของไทยไม่มีพรมแดนชัดเจนตายตัว ก็เพราะว่าความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบโบราณของไทยมิได้มุ่งเน้นควบคุมที่ดินเช่นในยุโรป แต่เน้นการควบคุมกำลังคน ศูนย์อำนาจใหญ่อย่างกรุงเทพฯ หรือกรุงศรีอยุธยา จึงควบคุมคนผ่านศูนย์อำนาจที่เล็กกว่า เช่น เชียงใหม่ หลวงพระบาง นครศรีธรรมราช หากศูนย์อำนาจเหล่านั้นแผ่บารมีไปถึงแว่นแคว้นใด ศูนย์อำนาจใหญ่ก็สามารถอ้างได้ว่าแว่นแคว้นนั้นเป็นของตนด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ปกครองรัฐไทยสมัยก่อนจึงไม่รู้ว่าแนวพรมแดนที่ชัดเจนของตนอยู่ตรงไหน แต่รู้เพียงราวๆ ว่ายังอยู่ห่างออกไป อำนาจจะค่อยๆ จางลง อันที่จริงในบางพื้นที่ที่อยู่ระหว่างรอยต่อของศูนย์อำนาจใหญ่สองศูนย์ เมืองหรือแว่นแคว้น ณ บริเวณนั้นก็อาจต้องขึ้นต่อทั้งสองศูนย์อำนาจ โดยการส่งบรรณาการให้ทุกฝ่าย เพื่อปกป้องตนเองจากการถูกข่มเหง

อย่างไรก็ตาม เมื่อประเทศเพื่อนบ้านเริ่มตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาถึงต้นศตวรรษที่ 20 แนวคิดเรื่องชายแดนแบบเก่ากลับถูกลบล้างไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากพวกมหาอำนาจตะวันตกต้องการรัฐชาติว่าอาณาเขตที่ตนยึดครองมีอยู่มากน้อยแค่ไหน จึงนำแนวคิดเรื่องดินแดนแบบฝรั่งมาปักปันเขตแดนกับสยาม

สภาพดังกล่าวจึงเป็นที่มาของแนวคิดที่ยึดถือพรหมแดนตายตัวแบบตารางนี้ไว้เดี๋ยวก็น่าจะไม่ยอมให้ผู้ใดรุกราน

“ก่อนหน้านั้นถึงรัชกาลที่ 5 ไม่มีใครรู้ว่าประเทศไทยหน้าตาเป็นอย่างไร ต้องจ้างฝรั่งไปสำรวจและอ้างสิทธิในดินแดนมากมาย เอาไว้ก่อน เพื่อเอาไว้ต่อรองบนโต๊ะเจรจา ดังนั้น ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 จึงไม่มีใครรู้จักแผนที่ประเทศไทย และประเทศไทยก็ไม่ได้มีพรหมแดนตายตัวพอที่จะรู้ว่ามีพื้นที่เท่าไร”

ถึงที่สุดแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าดินแดนของประเทศสยามส่วนใหญ่ ล้วนมาจากการขยายตัวของศูนย์อำนาจชนบุรี-กรุงเทพฯ หลังจากขับไล่พม่าได้สำเร็จ ชัยชนะดังกล่าวทำให้เกิดความฮึกเหิมและนำไปสู่การกำราบแว่นแคว้นต่าง ๆ เช่นเวียงจันทน์ กัมพูชา และบรรดาแคว้นมลายู ให้ยอมสวามิภักดิ์ต่อศูนย์อำนาจใหม่ที่เกิดขึ้นแทนกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ราชอาณาจักรสยามได้นำแว่นแคว้นเหล่านั้นมาเป็นประเทศราชของตนได้ไม่นานนัก ก็ต้องพบกับสถานการณ์ที่คาดไม่ถึง ซึ่งคือการเข้ามาของนักล่าอาณานิคมตะวันตก พูด่างๆ คือนักล่าอาณานิคมแบบโบราณ ต้องเผชิญหน้ากับนักล่าอาณานิคมแบบสมัยใหม่โดยไม่ทันตั้งเนื้อตั้งตัว ทำให้การขยายอำนาจของสยามสิ้นสุดลงอย่างกะทันหัน

“ดินแดนที่สยามเสียไปส่วนใหญ่ที่สุดคือดินแดนประเทศราช เช่น อังกฤษแย่งหัวเมืองมลายูไปได้จำนวนหนึ่ง ขณะที่ฝรั่งเศสยึดลาวและกัมพูชาไปได้เกือบทั้งหมด ส่วนที่สยามรักษาไว้ได้ก็มีบ้าง เช่น ปัตตานีกับหัวเมืองมลายูอื่นๆ ซึ่งแค่นี้ก็เป็นปัญหามาถึงปัจจุบันแล้ว ลองนึกภาพสิว่า ถ้าไม่เสีย

ลาว กัมพูชา และหัวเมืองไทยใหญ่ให้แก่มหาอำนาจตะวันตก ทุกวันนี้ประเทศไทยจะเจอกับอะไรบ้าง”

มายาคติเรื่องการเสียดินแดนที่ถูกพร่ำสอนกันมานานว่า ประเทศไทยต้องเสียดินแดนในห้วงยามนั้นถึง 782,000 กว่าตารางกิโลเมตร ซึ่งรวมถึงตั้งแต่ลาว กัมพูชา รัฐฉาน เวียดนาม ภาคเหนือ มาจนถึงอีกเกือบครึ่งหนึ่งของคาบสมุทรมาลายนั่น ดร.เสกสรรค์ เห็นว่าเป็นจินตนาการที่ผิดเพี้ยนจากความจริงมาก หากจะกล่าวให้ตรงตรงความจริงแล้ว คงกล่าวได้เพียงว่า สยามสูญเสียประเทศราชไปเกือบหมด ซึ่งมีใช้การสูญเสียดินแดนในความหมายแบบรัฐชาติสมัยใหม่ เพราะ ณ เวลานั้น สยามในฐานะรัฐชาติยังไม่ถือกำเนิด ประเทศราชมีฐานะเป็นประเทศอื่นที่ยอมเป็นลูกน้อง มิใช่ดินแดนของสยามในความหมายสมัยใหม่ เมื่อนักล่าอาณานิคมตะวันตกสยายกรงเล็บที่แข็งแกร่งกว่ามาถึง ประเทศราชเหล่านั้นจึงหลุดมือหรือแปรพักตร์จากสยามไปโดยง่าย

“บางประเทศราชแอบดีใจด้วยซ้ำที่ได้ไปอยู่กับฝรั่ง เพราะเขาก็ไม่ได้ยอมรับศูนย์อำนาจสยามด้วยความเต็มใจ ความภักดีแบบนั้นมันไม่มีจริงในสมัยโบราณ การเสียดินแดนในลักษณะที่เราถูกพร่ำสอน เป็นการเอาสายตาในยุคปัจจุบันไปมองอดีต ถือเป็นมายาคติในเรื่องของชาติที่สำคัญประการหนึ่ง”

เมื่อต้องเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก รัฐจารีตของไทยจึงถูกบีบให้ต้องปรับตัว ประวัติศาสตร์แบบ

ทางการเมืองมักกล่าวว่า รัฐชาติสมัยใหม่ของไทยเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ ดร.เสกสรรค์ กล่าวว่า จริงๆ แล้วมันไม่ได้เกิดขึ้นแบบฉับพลันทั่วด้านในเวลาสั้นๆ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงใหญ่ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและรัฐไทยได้ดำเนินมาก่อนหน้ารัชกาลที่ 5 แล้ว ยกตัวอย่างเช่น ความเสื่อมของระบบไพร่เป็นต้น ตั้งแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ระบบไพร่มีปัญหามาก ไม่อาจจัดตั้งได้เต็มรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งยังเกิดการเติบโตของชนชั้นนอกระบบไพร่ด้วย หลังสยามทำสัญญาเปิดประตูค้าเสรีกับฝรั่งเศสเมื่อพ.ศ. 2398 (สนธิสัญญาเบาว์ริง) ในสมัยรัชกาลที่ 4 ระบบไพร่ก็ยิ่งเสื่อมลงไปอีก ดังนั้นเมื่อมีการประกาศยกเลิกระบบไพร่จึงเท่ากับนำความจริงมายอมรับอย่างเป็นทางการเท่านั้นเอง

การเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้ทำให้ศูนย์อำนาจแบบจารีตมีเวลาดัดแปลงตัวเองให้เป็นศูนย์อำนาจแบบสมัยใหม่ได้ (แม้จะไม่ครบถ้วนนัก) และชนชั้นนำที่กุมอำนาจในการเปลี่ยนแปลงก็เป็นชนกลุ่มเดียวกันกับที่คุมรัฐจารีตมาก่อน ดังนั้นประเทศไทยจึงไม่มีภาวะสูญญากาศเรื่องอำนาจ หรือภาวะหักโค่นกันอย่างรุนแรงเพื่อเปลี่ยนลักษณะของรัฐแบบในยุโรปซึ่งนายทุนเข้าแทนที่ศักดินา หรือแบบประเทศเพื่อนบ้านที่จักรวรรดินิยมเข้ามาโค่นรัฐโบราณ

ดังนั้น การก่อเกิดรัฐไทยสมัยใหม่จึงมีบุคลิกเฉพาะตัวต่างไปจากรัฐสมัยใหม่ในภูมิภาคนี้ไม่น้อย ดร.เสกสรรค์ อธิบายว่า

1. รัฐไทยสมัยใหม่เป็นรัฐที่เปลี่ยนแปลงตัวเองจากรัฐจารีตสู่รัฐสมัยใหม่ มิได้ถูกยกเลิกแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด จึงยอมเหลือรื้อรอยของรัฐจารีตอยู่มาก

2. รัฐไทยเปลี่ยนรูปการปกครองก่อนมีชาติในความหมายสมัยใหม่ รัฐจึงกลายเป็นผู้สร้างชาติขึ้นมาตามค่านิยมของตน กล่าวคือ รัฐเป็นผู้จินตนาการว่าชาติไทยควรมีลักษณะเป็นอย่างไร

“ดังนั้นรัฐไทยจึงเป็นฝ่ายควบคุมชาติมาตั้งแต่ต้น ในขณะที่ความรู้สึกรักหรือสำนึกเรื่องชาติในประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมมักจะเกิดก่อนตัวรัฐ เช่น กระบวนการชาตินิยมในพม่า อินโดนีเซีย เวียดนาม ประเทศเพื่อนบ้านเราทั้งหมดก็ว่าได้ เขาก่อรูปเป็นขบวนการต่อต้านผู้ที่ยึดครองประเทศ เขายังไม่มีรัฐเป็นของตัวเอง จึงเชิดชูความเป็นชาติขึ้นมาก่อน ส่วนรัฐได้มาหลังจากที่ชนะแล้ว จุดนี้เราต่างจากเขา เรียกได้ว่ากลับหน้าเป็นหลัง”

3. รัฐไทยยกเลิกความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบจารีตด้วยการเลียนแบบโครงสร้างการปกครองอาณานิคมของฝรั่ง คือรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางตั้งแต่แรกเริ่ม เพราะฉะนั้นกลไกสถาบันที่ควบคุมสังคมจึงเกิดก่อนสถาบันที่เป็นการเมืองสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นกองทัพหรือระบบบริหารราชการแผ่นดินล้วนเกิดก่อนรัฐสภา และไม่ค่อยมีความเป็นสถาบันของปวงชนนัก เนื่องจากเกิดขึ้นด้วยเจตนารมณ์อื่น ทั้งมีการบ่มเพาะในแง่โครงสร้างการทำงานและอุดมการณ์มาอีกแบบหนึ่ง

การเกิดกลไกสถาบันที่ควบคุมสังคมก่อนสถาบันทางการเมืองนับเป็นจุดสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ประชาธิปไตยของไทยมีลักษณะลุ่มๆ ดอนๆ เช่นทุกวันนี้ ซึ่งดร.เสกสรรค์ ชี้ให้เห็นว่า หลายประเทศที่เป็นประเทศประชาธิปไตยต้นแบบ สถาบันการเมืองของประชาชนจะเกิดขึ้นก่อนสถาบันที่ทำหน้าที่ควบคุมสังคม ยกตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือประเทศสหรัฐอเมริกา ภายหลังจากประกาศเอกราชจากอังกฤษ รัฐสภาซึ่งเป็นสถาบันการเมืองของประชาชนถือกำเนิดขึ้นก่อน กองทัพถือกำเนิดจากรัฐสภาอีกทอดหนึ่ง เหตุนี้สถาบันทางทหารหรือกองทัพของสหรัฐอเมริกาจึงจงรักภักดีต่อรัฐสภาและสถาบันการเมืองของประชาชนมาก

4. การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางก็ดี การที่รัฐบังคับบัญชาสังคมจากบนลงล่างก็ดี ได้ทำให้รัฐไทยมีสภาพเป็นรัฐของชนชั้นนามกว่ารัฐของประชาชน ขณะที่ชนชั้นล่างกลับเข้าไม่ถึงอำนาจ เว้นแต่จะอาศัยชนชั้นนำกลุ่มต่างๆ เป็นตัวแทน อันนี้หมายความว่าชนชั้นล่างที่ไร้อำนาจมักจะต้องเสียค่าตอบแทนแก่ชนชั้นนำในรูปแบบต่างๆ เพื่อแลกกับการดูแลปกป้องพวกเขา สภาพเช่นนี้จริง ๆ แล้วก็มีแต่โบราณ แต่ยังคงมีอยู่อย่างกว้างขวางแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนรูปรัฐไทยให้เป็นแบบสมัยใหม่แล้ว ซึ่งในมุมมองของ ดร.เสกสรรค์ ถือว่าเป็นต้นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งของปัญหาการเมืองในยุคหลังๆ ซึ่งยังสาหัสกันไม่สิ้นจวบจนปัจจุบัน

อันที่จริง การรวมศูนย์อำนาจได้ส่งผลกระทบและสร้างความปั่นป่วนให้สังคมสยามมาตั้งแต่ต้น เดิมทีสยามปกครองด้วยระบบไพร่ หมายถึงการแบ่งกำลังคนเป็นหมวดหมู่ กรม กอง มีขุนนางในฐานะตัวแทน พระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุม เมื่อยกเลิกทาสไป ทุกคนในอาณาจักรเปลี่ยนไปขึ้นต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง อาณาเขตที่เคยรางเลือนถูกทำให้ชัดเจน เพื่อยึดถืออธิปไตยเหนือดินแดน และอธิปไตยเหนือผู้คนในดินแดนตามแบบรัฐสมัยใหม่ จึงเท่ากับถอดถอนผู้คนออกจากการยึดโยงกับศูนย์อำนาจท้องถิ่นต่างๆ ราษฎรสยามทุกชาติพันธุ์กลายเป็นบุคคลที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Subjects ซึ่งหมายถึงคนที่อยู่ภายใต้การปกครองหรือคนในบังคับ ขณะเดียวกันอำนาจอธิปไตย (Sovereignty) ในความหมายสมัยใหม่ ก็ตกอยู่ในมือของผู้ปกครองที่มีมาแต่เดิม เพราะช่วงนั้นไม่มีสถาบันอื่นใด เช่นรัฐสภา ที่สะท้อนอธิปไตยของปวงชนโดยรวม

“ด้วยเหตุนี้ผมจึงไม่ใช่แค่คำว่า อธิปไตยเหนือดินแดน แต่ใช้คำว่าอธิปไตยเหนือปวงชนด้วย เพราะปวงชนไม่มีส่วนร่วมในเรื่องพวกนี้เลย การถอนรากถอนโคนความสัมพันธ์แบบจารีตที่เคยแบ่งรับแบ่งสู้ เคยยึดหยุ่นกันได้ระหว่างศูนย์อำนาจใหญ่กับศูนย์อำนาจเล็ก มันเป็นปัญหา เพราะเดิมเขาค่อนข้างมีอิสระในการปกครองตัวเองสูง อยู่ๆ ทุกอย่างให้กรุงเทพฯ แต่งตั้งคนไปปกครอง บางส่วนเขาถึงไม่ยอม”

นอกจากนี้ ดร.เสกสรรค์ ยังอธิบายถึงการปฏิรูปเรื่องการคลังและภาษีในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่กระทบต่อชีวิตผู้คนในยุคนี้ว่า ระบบจัดเก็บภาษีที่เกิดขึ้นใหม่ ก็เป็นการเก็บแบบรวม

ศูนย์ ซึ่งสร้างปัญหาทุกหัวระแหง เนื่องจากสมัยโบราณ ผู้เก็บภาษีจะมีความยืดหยุ่นสูงตามสภาพเศรษฐกิจในท้องที่ ปีไหนข้าวยากมากแพง ฝนแล้ง น้ำท่วม ก็งดเก็บภาษี แต่ภาษีสมัยใหม่มีลักษณะตายตัวและคิดเป็นเงินตรา ดังนั้นมันจึงสร้างความไม่พอใจให้ทั้งชาวบ้านและชนชั้นนำในภูมิภาคต่างๆ ที่รู้สึกสูญเสียอำนาจ ในช่วงที่มีการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง สถานการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่การลุกขึ้นสู้ของหลายท้องถิ่นแทบจะทั่วราชอาณาจักร ไม่ว่าจะเป็นกบฏผีบุญทางภาคอีสาน ซึ่งถูกกวาดล้างรุนแรงที่สุดในเหล้ากบฏทั้งหมด กบฏเงี้ยวเมืองแพร่หรือกบฏไทใหญ่ และกบฏพระยาแชกเจ็ดหัวเมือง ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นปฏิกิริยาตอบโต้การรวมศูนย์อำนาจทั้งสิ้น กระบวนการสร้างอธิปไตยสมัยใหม่ของไทยที่อยู่เหนือประชาชน ได้ทิ้งบาดแผลไว้มากมาย ซึ่งบางชาติพันธุ์หรือบางท้องถิ่นยังจำมันได้ ทำให้บาดแผลยังคงร้าวลึกมาจนถึงปัจจุบัน

“กรณีของเจ้าเมืองปัตตานี พระยาวิชิตภักดีหรือตุลภู อับดุลกาเดร์ที่ถูกรัฐบาลจับตัวไป จนทุกวันนี้นักประวัติศาสตร์ชาวமலாயูยังถือว่าปีพ.ศ. 2445 เป็นปีแห่งความอัปยศของประวัติศาสตร์ปาตานี และเป็นจุดจบของระบบรายาหรือระบบราชา ดังนั้นมันจึงเป็นเรื่องยากที่จะไปบอกเขาว่า รักกันไว้เถิด เราเกิดเป็นคนไทย”

อย่างไรก็ตาม ในช่วงแรกของการตั้งมณฑลในประเทศไทยเพื่อรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง ยังคงมีการใช้ชื่อชนชาติเป็นชื่อมณฑล เช่น มณฑลลาวเฉียง มณฑลลาวท้าว มณฑลเขมร เป็นต้น อันนี้ทำให้เห็นชัดว่าในช่วงรัชกาลที่ 5 ตอนต้นหรือตอน

กลาง รัฐไทยยังไม่ถือว่าความแตกต่างด้านชาติพันธุ์เป็นเรื่องใหญ่ แต่เมื่อเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โครงสร้างที่จะอยู่ร่วมกันโดยต่างคงอัตลักษณ์ของตนเองก็หมดสิ้นไป รัฐบาลชุดต่อๆ มาเริ่มรับแนวคิดที่จะให้ประเทศไทยมีอัตลักษณ์แห่งชาติเพียงหนึ่งเดียว ทำให้มีการกดขี่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และแต่งประวัติศาสตร์ใหม่ เพื่อบอกว่าทุกคนในประเทศไทยเป็นพวกเดียวกัน ทั้งที่ในบางภูมิภาคยังพูดคนละภาษา

อัตลักษณ์แห่งชาติ: ใครกำหนด

ประเด็นถัดมาคืออัตลักษณ์แห่งชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐไทยประดิษฐ์ขึ้นอีกเช่นกัน อัตลักษณ์ไทยหาได้เกิดโดยธรรมชาติหรือเกิดจากสภาวะที่น่าพาชาติพันธุ์ต่างๆ มารวมกันไม่ อันนี้นับว่าต่างจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่นลาว เวียดนาม และกัมพูชา โดยเฉพาะลาวและเวียดนามนั้น ในช่วงที่ต่อสู้กับฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกา ผู้นำการปฏิวัติได้ให้ความสำคัญต่อชาติพันธุ์ที่ไม่ใช่ชาติพันธุ์หลักสูงมาก ประเทศลาวช่วงหนึ่งมีประมุขเป็นชนมู ในสภามีที่นั่งสำหรับชนชาติต่างๆ อย่างครบถ้วน เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของแผ่นดินเดียวกัน

ในกรณีของไทย กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไม่ได้มีกระบวนการรวมตัวกันเพื่อสู้รบติดมือกับใคร แต่อยู่ๆ ก็ถูกรูปแบบรัฐชาติเหมารวมว่า ต่อไปนี้คนทุกหมู่เหล่าสังกัดประเทศเดียวกัน ดังนั้นรัฐจึงต้องตอบคำถามให้ได้ว่าพวกเขามาอยู่ประเทศเดียวกันด้วยเหตุผลใด อย่างไรก็ตาม การที่ชนชาติต่างๆ ไม่เคยรวมกันโดยธรรมชาติ อีกทั้งมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างหลากหลาย และไม่ค่อย

มีประวัติศาสตร์ร่วมกันมาก่อน ทำให้การนิยามความเป็นไทยของชนชั้นปกครองมีช่องโหว่มาตั้งแต่แรก มิหนำซ้ำ ยังไปเน้นความเป็นไทยไว้ที่การเชื่อฟังรัฐหรือผู้นำรัฐ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอำนาจนิยม อันนี้ทำให้การคิดเห็นขัดแย้งกับรัฐ ถือเป็นความไม่รักชาติไปโดยปริยาย

กล่าวโดยสรุปคือ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติสำหรับประเทศไทย ดำเนินมาในลักษณะที่รัฐเป็นผู้บังคับบัญชาของชาติ และรัฐเป็นผู้ประดิษฐ์ความเป็นไทยขึ้นมาเอง เพื่อให้สอดคล้องกับฐานะการควบคุมของตน ความเป็นไทยในลักษณะดังกล่าวกลายเป็นค่านิยมที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง นอกจากนี้ยังเพาะบ่มปัญหาขึ้นมาหลายอย่าง จนเรื้อรัง รุนแรงมาถึงปัจจุบัน

แน่นอน โอกาสที่รัฐไทยจะเปลี่ยนนิยามความเป็นไทยนั้นมียุ่ยน้อยมาก トラบเท่าที่รัฐยังต้องการควบคุมสังคม โดยผ่านระบอบอำนาจนิยม ดังนั้นทางเลือกที่ผ่านมาของรัฐไทยจึงเน้นไปที่การเปลี่ยนความคิดและความจำของประชาชนให้สอดคล้องรองรับกับนิยามดังกล่าว จากนั้นก็ผลักโสคนที่ไม่เห็นด้วยกับชุดความคิดความจำนี้ไปเป็น ‘คนอื่น’ ซึ่งหมายถึงว่าไม่ใช่คนไทยที่รัฐรับรอง

ที่ผ่านมา รัฐไทยได้ใช้วิธีหลักอยู่สองอย่าง ในการสร้าง ‘คนไทย’ ให้มีความประพฤติเรียบร้อยทางการเมือง คือ

1. ปลุกฝังความเป็นไทยที่รัฐสร้างขึ้นด้วยการบรรจุไว้ในหลักสูตรทางการศึกษา และพิธีกรรมทางสังคม ด้วยเหตุนี้หลักสูตรที่กระทรวงศึกษาใช้สอนเด็กไทยจึงไม่ผิดกับการอบรม

ทางอุดมการณ์ชุดหนึ่ง ทำให้ความคิดกระแสหลักของสังคมไทย
ค่อนข้างคับแคบ กระทั่งล้าหลังยุคสมัยในหลายๆ ประเด็น

2.ปราบปรามด้วยความรุนแรง เมื่อมีการทำทายนิยาม
ความเป็นไทยของรัฐในลักษณะการเมือง ดังที่เคยเกิดขึ้นกับ
ขบวนการศึกษาสมัยหลัง 14 ตุลาฯ และแม้แต่กรณีล่าสุดคือ
เหตุการณ์พฤษภาคม 2553 คนเสื้อแดงก็มักถูกตราหน้าให้เป็น
'คนอื่น' ซึ่งอยู่นอกกรอบกระแสหลักของความเป็นไทย

อย่างไรก็ตาม คงต้องยอมรับว่าการรณรงค์ของรัฐเรื่อง
ความเป็นไทยนับว่าได้ผลอยู่ไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากการที่
ประชาชนจำนวนมากเชื่อถือในประวัติศาสตร์ที่เขียนโดยทางการ
หรือเห็นความต่างระหว่างคนไทยกับคนในประเทศเพื่อนบ้าน
เป็นเรื่องคอขาดบาดตาย

“เช่น ผมเคยไปจำปาสักกับกรุปทัวร์จากอุบลฯ ได้ยิน
ไกด์ชาวอุบลฯ ต่ำทอคนลาวทั้งวัน ผมทนไม่ไหวเลยบอกไปว่า
คุณพูดแบบนี้ได้อย่างไร คุณก็ลาว เขาก็ลาว ทำไมดูถูกกันขนาด
นี้ ไกด์ก็บอกว่า เขาเป็นไทย... หรืออย่างผมจะไปเที่ยวพม่า ก็มี
เพื่อนคนไทยเชื้อสายจีนบอกว่า อย่าไปเลย พวกมันเคยมาเผา
กรุงศรีอยุธยา เหล่านี้เราจะเห็นได้ว่ามันกลายเป็นสำนักที่คอย
หลอมนอยู่เป็นระยะ และสามารถทำให้คนมีพฤติกรรมรุนแรงได้
เพราะคนถูกทำให้เชื่อ”

ดร.เสกสรรค์ รือถอนมายาคติชาตินิยมด้วยข้ออธิบาย
ว่าในอดีต ไม่มี 'ชาติ' ในความหมายเช่นปัจจุบัน อีกทั้งความ
ผูกพันระหว่างคนไทยในยุคนั้นก็ได้เหนียวแน่นอะไร ทั้งนี้

เนื่องจากลักษณะความเป็นรัฐจารีตตั้งที่กล่าวข้างต้น เช่น ใน
สมัยกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าตีแตก หัวเมืองไทยหลายหัวเมือง
ที่เคยอยู่กับกรุงศรีอยุธยา เช่น ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี
สุพรรณบุรี ต่างให้ความร่วมมือกับพม่า ดร.เสกสรรค์ กล่าว
ติดตลกว่า ไม่แน่ว่าคนที่เผากรุงศรีอยุธยาอาจจะเป็นคนไทย
ด้วยซ้ำ แต่นี่คือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่พงศาวดารของ
พม่าระบุไว้ชัดว่า ได้อาศัยกองกำลังในอาณัติของกรุงศรีอยุธยา
มาตีกรุงศรีอยุธยาเอง สิ่งนี้คือมโนทัศน์แบบโบราณที่ไม่ได้คิด
เรื่องชาติพันธุ์ แต่คิดเรื่องอำนาจ จะเป็นชาติพันธุ์ไหนก็ได้ หาก
ยอมสวามิภักดิ์แล้วยอมถือเป็นพวกเดียวกัน ในทางกลับกัน คน
โบราณก็สามารถรบกับคนชาติเดียวกันแต่อยู่คนละก๊กได้ ถ้าผล
ประโยชน์ขัดแย้งกัน

.....

ปัญหามีอยู่ว่าเมื่อเริ่มสร้างชาติสมัยใหม่ ก็จำเป็นต้อง
มีศัตรูร่วมกันไว้กระตุ้นการรวมตัว อันนี้กล่าวได้ว่าเป็นสูตร
สำเร็จประการหนึ่งของลัทธิชาตินิยม อย่างไรก็ตาม ในกรณี
ของรัฐไทยกลับเกิดความอิหฺลักอิหฺลือ เพราะจะเป็นศัตรูกับฝรั่ง
มังค่าที่เข้ามาล่าอาณานิคม ก็กลัวจะแพ้เขา ครั้นจะเป็นศัตรูกับ
ชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่ร่วมแผ่นดินก็เท่ากับเป็นศัตรูกับคนที่เหลือ
ทั้งประเทศ

ดังนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 คนจีนจึงกลายเป็นคำตอบ
ของคำถามที่ว่าใครควรเป็นศัตรูหรือเป็นคนอื่นของรัฐไทย แม้ใน
ความเป็นจริง คนจีนเข้ามาอยู่ในสยามตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
ต่อเนื่องมาถึงสมัยพระเจ้าตากและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และได้

สร้างผลประโยชน์แก่ผู้ปกครองไทยอย่างมหาศาล แต่ที่รัชกาลที่ 6 ต้องหันมาต่อต้านคนจีนนั้น ดร.เสกสรรค์ อธิบายว่ามีสาเหตุมาจากสองปัจจัย คือ ข้อแรกฐานะทางเศรษฐกิจของคนจีนในเมืองไทยมันคงมาก และสามารถเปลี่ยนเป็นอิทธิพลทางการเมืองได้โดยง่าย ข้อต่อมาเหตุการณ์ในเมืองจีนช่วงนั้นกำลังระส่ำระสาย อันเป็นผลของการโค่นระบบการปกครองแบบราชวงศ์ อันนี้ทำให้องค์อธิปัตย์ใหม่ของรัฐไทยรู้สึกหวั่นวิตกและไม่ปลอดภัยกับแนวคิดนิยมสาธารณรัฐของคนจีนบางกลุ่ม

ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2452 ประเทศจีนออก พ.ร.บ.สัญชาติ ระบุว่า คนจีนไม่ว่าเกิดที่ใดในโลกถือเป็นคนสัญชาติจีนทั้งสิ้น กฎหมายนี้สร้างความหวั่นไหวแก่ฝ่ายไทยมาก เพราะมันเป็นยุคที่ต้องกำหนดกันแล้วว่าใครสังกัดรัฐไหน รัฐไทยจึงออก พ.ร.บ.สัญชาติ ในปี พ.ศ. 2456 โดยระบุว่า ผู้ใดเกิดในพระราชอาณาจักรสยามถือว่าเป็นคนไทย เพื่อที่จะต้านยันกับ พ.ร.บ.สัญชาติของจีน ขณะเดียวกัน ในทางการเมืองก็มีการตำหนิต่อคนจีนเพื่อให้เห็นว่า คนจีนไม่มีฐานะในสังคมไทย เว้นเสียแต่จะเปลี่ยนชื่อเปลี่ยนนามสกุลเป็นภาษาไทย และแสดงความจงรักภักดี

เมื่อแนวคิดชาตินิยมเริ่มต้นเช่นนี้ ชาตินิยมไทยจึงเคลื่อนไปสู่จุดที่ว่า การเป็นคนไทยจะต้องจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นทั้งที่สถิตของอำนาจอธิปไตย เป็นผู้บริหารประเทศ และเป็นผู้นำการเมืองในเวลาเดียวกัน

ต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพื่อให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ และอยู่เหนือการเมือง

แนวคิดเรื่องอธิปไตยจึงเริ่มย้ายมาสู่อธิปไตยของปวงชน ด้วยเหตุนี้ชาตินิยมไทยจึงถูกเติมเนื้อหาด้วยการเพิ่มบทบาทของรัฐในการดูแลประชาชน การพัฒนาประเทศ และการสร้างความเสมอภาคตามแนวคิดสมัยใหม่

“อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความต่างจากชาตินิยมในรัชกาลที่ 6 โดยการลดเนื้อหาด้านพระมหากษัตริย์ลง แต่ด้านหลักที่เหมือนกันคือ รัฐยังเป็นผู้กำหนดสังคมอยู่ รัฐจะเป็นตัวครอบงำชาติอยู่ตลอดเวลา”

ในช่วงเริ่มต้นเปลี่ยนรัฐจารีตของสยามให้เป็นรัฐชาตินั้น ประเทศไทยมีประชากรประมาณห้าล้านคน ประเด็นที่เกิดขึ้นคือ จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่มีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนกับประชาชนอย่างไร และที่สำคัญกว่านั้น จะบอกคนห้าล้านคนว่า พวกเขามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ถึงมาอยู่ร่วมกันในอาณาเขตเดียวกัน นี่คือการมาของการสร้างตำนาน สร้างจินตนาการว่าด้วยชาติไทย หรือสร้างตัวตนของการเป็นคนไทยขึ้นมาเป็นอัตลักษณ์ร่วม ซึ่งมีองค์ประกอบตั้งแต่ภาษาแห่งชาติไปจนถึงวัฒนธรรมแห่งชาติ

“ภายใต้รัฐสมัยใหม่ ซึ่งมีศูนย์กลางกุมอำนาจไว้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด จะต้องมีการสร้างตำนานในเรื่องประวัติศาสตร์ ดัดแปลงจิตสำนึก ความคิด ความเชื่อใหม่ทั้งหมด เพื่อให้ประชาชนรู้สึกตัวว่าตัวเองสังกัดประเทศเดียวกัน”

ในส่วนของภาษานั้น ดร.เสกสรรค์ กล่าวว่า ภาษาในเมืองไทยแต่เดิมมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีกลุ่มภาษาตั้งแต่มลายูไปจนถึงตระกูลไต กะไต และมอญ ขแมร์ ทว่ารัฐไทยกลับพยายามทำให้คนไทยมีแค่ภาษาเดียวและวัฒนธรรมเดียวที่รัฐรับรอง โดยเอาเชื้อชาติไทยเป็นตัวตั้ง เริ่มตั้งแต่เปลี่ยนชื่อสยามเป็นไทยด้วยเหตุผลว่า เพื่อให้ถูกต้องตามชื่อเชื้อชาติ ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม หลังปี พ.ศ. 2475 โรงเรียนของรัฐมีการขยายตัวมาก และรัฐเริ่มบังคับให้ใช้ภาษาไทยภาคกลางเป็นภาษาแห่งชาติ

“มองในแง่ดี การมีภาษาร่วมกันนับว่าเป็นประโยชน์ เพราะถ้าพูดกันไม่รู้เรื่องเลยก็มีปัญหา อย่างไรก็ตาม ในกรณีของไทย แม้แต่ภาษาไทยกลางก็ยังมีหลายสำเนียง เพราะฉะนั้นโดยส่วนใหญ่แล้ว ภาษาไทยมาตรฐานไม่ใช่ภาษาแม่ของคนในประเทศนี้ ถ้าคุณจะเคร่งครัดกันจริงๆ ก็คงต้องยอมรับว่า กลุ่มภาษาที่ใหญ่ที่สุด คือภาษาลาว เพราะคนอีสานมีจำนวนมากที่สุด ข้อเสียของการบังคับใช้ภาษาไทยกลาง คือไปกดทับอัตลักษณ์ท้องถิ่นมาก ในบางพื้นที่อย่างภาคใต้ตอนล่าง ภาษาแม่ของเขาคือภาษามลายู ทำให้ประชาชนจำนวนมากไม่ยอมมองว่ารัฐไทยใช้โรงเรียนเข้าไปเปลี่ยนตัวตนของเขา เป็นการรุกรานทางวัฒนธรรม”

นอกจากภาษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็ถูกควบคุมอย่างเคร่งครัดด้วย ถ้านับกันจริงๆ เกือบทุกท้องถิ่นมีประวัติถูกกรุงเทพฯ ปรามปรามในช่วงรวมศูนย์ ความเจ็บช้ำน้ำใจเหล่านี้รัฐพยายามลบล้างออกให้มากที่สุด ซึ่งหลายแห่งก็ประสบความสำเร็จ

สำเร็จ เช่นในกรณีภาคอีสาน เป็นต้น ในเวลานี้ หลายจังหวัดทางภาคอีสานต่างยกย่องเจ้านายกรุงเทพฯ ที่เคยถูกส่งไปทำราบตนในสมัยรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง กระทั่งกลายเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดไปเลย ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นประวัติศาสตร์ที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งสิ้น

ดร.เสกสรรค์ตั้งข้อสังเกตว่า คนอีสานจำนวนมากมักจะไม่ได้พูดภาษาอีสานกับคนกรุงเทพฯ คล้ายเป็นปมที่ถูกกดข่มไว้แต่ต้น พร้อมๆ กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ถูกกดทับเอาไว้ ส่วนที่เห็นการเชิดชูวัฒนธรรมท้องถิ่น การแต่งกาย การฟ้อนรำในปัจจุบัน เป็นเพียงผลพวงจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งก็มีทั้งของจริงและของเทียม

ดังนั้น สิ่งที่น่าสนใจคือ แทนที่ลัทธิชาตินิยมของไทยจะเชิดชูวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนพื้นเมือง กลับกลายเป็นผู้ทำลายวัฒนธรรมพื้นเมืองเสียเอง ตรงกันข้ามกับบรรดาประเทศเพื่อนบ้านซึ่งชูวัฒนธรรมพื้นเมืองเข้าต่อต้านฝรั่ง และสามารถรักษาวัฒนธรรมพื้นเมืองเอาไว้ได้จนถึงปัจจุบัน เช่น ประเทศพม่าที่เดิมนี่ผู้นำประเทศยังนั่งโสร่งออกมารับแขกบ้านแขกเมือง ส่วนเมืองไทยแทบไม่มีใครแต่งกายพื้นเมืองแล้ว และในช่วงหนึ่งผู้ชายนั่งโสร่งถือเป็นการทำผิดกฎหมายในกรอบลัทธิชาตินิยมเสียด้วยซ้ำ

เมื่อถึงช่วงสงครามเย็น รัฐไทยได้เพิ่มเนื้อหาชาตินิยมขึ้นมาอีก เพราะฉะนั้น เมื่อสรุปรวมเนื้อหาของชาตินิยมไทยทั้งหมด จึงมีดังนี้

1. ต้องเกิดทุนบุชาพระมหากษัตริย์
2. ต้องรักทุนนิยม ไม่เป็นซ้ายหรือคอมมิวนิสต์
3. ต้องเชื่อฟังรัฐเหมือนลูกเชื่อฟังพ่อ ซึ่งก็คือต้องยอม

รับระบอบอำนาจนิยมนั่นเอง

การนิยามความเป็นไทยในลักษณะนี้ เท่ากับเป็นการ กระชับพื้นที่ทางการเมืองให้อยู่ในกรอบจำกัดมาก ส่งผลให้คนที่ไม่เข้าข่ายเป็นคนไทยมีจำนวนมากขึ้น ตั้งแต่ชาติพันธุ์ชายขอบ ไปจนถึงแคว้นปัญญชนที่คิดต่างจากรัฐ ดังนั้นเมื่อมีชนกลุ่ม ใหญ่อยากเปลี่ยนแปลงสังคมไทยด้วยความคิดอิสระหรือไม่ ยอมรับระบอบอำนาจนิยม คนเหล่านั้นจึงมักถูกปิดให้เป็น ‘คนอื่น’ อยู่เสมอ เช่น ในเหตุการณ์นองเลือด 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ขบวนการนักศึกษาถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกต่างชาติ เป็นพวก ต่อต้านสถาบัน หรือพูดอีกแบบหนึ่งคือไม่ใช่ ‘คนไทย’

ด้วยเหตุดังนี้ ในสมัยที่มีการต่อสู้กันระหว่างกองทัพ ปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย ภายใต้การนำของพรรค คอมมิวนิสต์กับรัฐไทย กองกำลังในป่าจึงมีตั้งแต่ปัญญาชนหัว ก้าวหน้าไปจนถึงกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อย และคนไทยเชื้อสายจีน ที่ถูกรังเกียจในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วน เป็นคนที่ถูกคัดออกจากความเป็นคนไทย

“การถูกคัดออกจากสังคมไทย คุณไม่จำเป็นต้องเป็น ต่างชาติ คุณเป็นคนในประเทศนี้ก็ได้ เพียงแต่คุณทำตัวไม่เข้า นิยามความเป็นไทยของรัฐ เขาก็เลิกนับคุณเป็นพลเมืองแล้ว”

ในทัศนะของดร.เสกสรรค์ ข้อสังเกตที่น่าสนใจใน สถานการณ์ปัจจุบันคือ แนวคิดของเสือเหลืองนั้นมักใช้กรอบ อุดมการณ์ชุดนี้เป็นเส้นแบ่งทางการเมืองกับผู้อื่นอย่างเข้มข้น เช่น การประทับตรา ‘ล้มเจ้า’ ให้กับผู้คนอย่างกว้างขวาง หรือ ประณามผู้เห็นต่างว่าไม่มีความเป็นไทยในหลายๆ ประเด็น ด้วยเหตุนี้คนเสื้อแดงจึงมักถูกทำให้เป็น ‘คนอื่น’ ในทัศนะของ คนที่อยู่ในกระแสหลัก

กระนั้นก็ตาม การกระทบกระทั่งระหว่างคนเสื้อแดง กับอุดมการณ์ชาตินิยมของรัฐ เป็นสิ่งที่เลี่ยงได้ยาก เพราะ อุดมการณ์ดังกล่าวเป็นฐานคิดที่ขัดแย้งกับระบอบประชาธิปไตย อยู่หลายส่วน ซึ่งกลุ่มคนเสื้อแดงเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการ ขยายพื้นที่ทางการเมืองของตน

“ปัญหามีอยู่ว่าถ้าคนเสื้อแดงไม่สู้ในประเด็นนี้ ก็จะไม่ มีพื้นที่เพิ่ม ครั้นสู้ก็จะเกิดการกระทบกระทั่งที่เสี่ยงไม่พ้น กลายเป็นเรื่องคาราคาซังอยู่ในปัจจุบัน”

แต่ในเวลาเดียวกัน การที่ชุดความคิด ความเชื่อ และ คุณค่าใหม่ๆ ของอุดมการณ์ประชาธิปไตยยังไม่มีรากมั่นคงพอ การเคลื่อนไหวแบบโหมโรงรุนแรงก็ทำไม่ได้ พลังที่จะเอาชนะ เบ็ดเสร็จเด็ดขาดยังมีไม่เพียงพอ ทำให้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นมี ลักษณะประหนึ่งการต่อสู้บนปากปล่องภูเขาไฟ มีโอกาสจะพลัด ตกลงไปทั้งสองฝ่าย การต่อสู้ระหว่างเหลืองแดงนั้นถึงแม้จะมี ชนชั้นนำเป็นหลังพิง แต่ความขัดแย้งก็มีมวลชนเข้ามาเกี่ยวมาก เนื่องจากเป็นความขัดแย้งระดับความเชื่อด้วย ไม่ใช่แค่ระดับผลประโยชน์อย่างเดียว

“เรื่องผลประโยชน์ต่อรองกันไม่ยาก เดี่ยวก็รู้ว่าใครได้ อะไร เเท่าไหร่ แต่ระดับความเชื่อ ต่อรองยาก เพราะฉะนั้นเท่าที่ ผมมอง งานอุดมการณ์ งานความคิด จึงกลายเป็นประเด็นใหญ่ อย่างหนึ่งในการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนเสื้อแดง เพราะพวกเขา ต้องเจอกับกำแพงทางสังคมที่มาจากการปลูกฝังของรัฐบาลไทย ซึ่ง นักวิชาการบางคนเรียกว่าอุดมการณ์ราชาชาตินิยม แต่ผมชอบ เรียกมันว่าชาตินิยมแบบไทยๆ หรือชาตินิยมแห่งรัฐ”

โดยสรุป การจะทำให้ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์หลัก ของสังคมไทย คงหนีไม่พ้นที่จะต้องหักล้างกับอัตลักษณ์ไทยใน สัดส่วนที่มีนัยสำคัญ นั่นก็เพราะอัตลักษณ์ไทยที่นิยามโดยรัฐมี ความเป็นอำนาจนิยามมาตั้งแต่ต้น

ผลประโยชน์แห่งชาติ

เมื่อรัฐไทยสร้าง ‘ชาติ’ ขึ้นมาเป็นเหตุผลในการดำรงอยู่ ของรัฐ ผลประโยชน์ของชาติจึงกลายเป็นข้ออ้างความชอบธรรม ในการกำหนดนโยบายไปโดยปริยาย แม้ความหมายของผล ประโยชน์แห่งชาติจะเป็นสิ่งที่คลุมเครือมาตลอดก็ตาม นอกจากนี้ แล้ว ผลประโยชน์ของชาติก็มักเอนเอียงไปในมิติทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่เริ่มยุคพัฒนาประเทศในปี พ.ศ. 2504 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี

อย่างไรก็ตาม การนิยามผลประโยชน์แห่งชาติโดย รัฐไทย ดูเหมือนจะดีกรอบไว้ตายตัวว่าพัฒนาประเทศ ต้องดำเนินไปบนหนทางทุนนิยมเท่านั้น และการเติบโตทาง เศรษฐกิจต้องมาก่อนการกระจายรายได้ ผลที่ออกมาในปัจจุบัน

คือ 50 มหาเศรษฐีไทยมีมูลค่าทรัพย์สินคิดเป็นร้อยละ 25 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศหรือจีดีพี (Gross Domestic Product: GDP) ส่วนคนที่อยู่ชั้นล่างสุดร้อยละ 20 ของประชากรกลับมีมูลค่าทรัพย์สินรวมกันเพียงร้อยละ 10 ของจีดีพีเท่านั้น

ดังนั้นมันจึงเป็นผลประโยชน์แห่งชาติที่แบ่งกันอย่างไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง การพัฒนาประเทศในนามผลประโยชน์แห่งชาติ ได้กลายเป็นม่านบังการกดขี่ขูดรีดผู้คนตัวเล็กตัวน้อยในสังคมอย่างหนักหน่วง ในระยะแรกของการพัฒนา ประเทศไทยไม่ยอมกำหนดค่าแรงขั้นต่ำของกรรมกรเป็นเวลาหลายปีเพื่อช่วยนายทุนประหยัดค่าใช้จ่าย ส่วนชาวนาก็ถูกควบคุมรายได้ด้วยการเก็บภาษีส่งออกข้าว รัฐมีนโยบายตรึงราคาข้าวภายในประเทศให้ต่ำสุด เพื่อให้ราคาอาหารของคนงานจะได้ต่ำตามไปด้วย ซึ่งจะช่วยลดต้นทุนการผลิตในภาคอุตสาหกรรม ขณะที่ผลประโยชน์ของชาวนาถูกפקเอาไว้ก่อน

ทว่า พอมาถึงยุคโลกาภิวัตน์ แนวคิดหรือข้ออ้างเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติก็ถูกเปิดโปงให้เห็นความว่างกลวงได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะแนวคิดของทุนนิยมโลกาภิวัตน์กับแนวคิดเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติเป็นสิ่งที่สวนทางกัน กระทั่งขัดแย้งแบบประสานงา

“โดยคำนิยาม ทุนโลกาภิวัตน์คือทุนที่ไม่มีชาติ ไม่มีพรมแดน ดังนั้นจะต้องไม่มีอุปสรรคในทางจิตสำนึกว่าเราเป็นคนไทยห้ามไปลงทุนที่อื่นนอกจากประเทศไทย หรือเราเป็นนักธุรกิจไทยต้องจ้างงานเฉพาะคนไทยเท่านั้น ในเวลานี้ประเทศไทยกวาดต้อนคนพม่าเข้ามามากกว่าที่พม่ากวาดต้อน

คนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียอีก อาวุธของเราคือเงิน เราได้ไพร่พลมามากมาย ซึ่งก็จุดให้ค่าแรงของไทยต่ำลงไปอีก ส่วนการเอาเงินออกไปลงทุนในประเทศอื่นก็กลายเป็นเรื่องธรรมดาไปหมดแล้ว”

ดร.เสกสรรค์ นำข่าวการลงทุนของไทยในต่างประเทศจากหน้าหนังสือพิมพ์มาแสดงให้เห็นว่า ระบบเศรษฐกิจโลกเวลานี้ไม่มีความคิดเรื่องชาติอีกต่อไป สภาพดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทย หากเกิดขึ้นในบรรดาประเทศทุนนิยมเก่าด้วย เช่น ขณะนี้มีการพยายามจะเก็บภาษีเศรษฐกิจยุโรปและอเมริกา ปรากฏว่าคนเหล่านี้โอนสัญชาติหนีเป็นจำนวนมาก เพราะไม่สนใจจะเกื้อกูลคนในชาติเดียวกัน ส่วนรัฐไทยเองการดูแลนักลงทุนก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะคนไทยเท่านั้น เพราะมีข้อผูกมัดจากระบบการค้าเสรีว่ารัฐจะต้องสนับสนุนผู้ประกอบการโดยไม่เลือกเชื้อชาติหรือสัญชาติ

“ในเมื่อสภาพเป็นอย่างนี้ รัฐจะใช้เสื้อคลุมชาตินิยมต่อไปได้นานแค่ไหน ผมยังสงสัยอยู่ นอกจากนี้ในระดับรัฐ การที่รัฐเองยังต้องขึ้นต่ออำนาจของกลไกตลาด เลยทำให้ไม่รู้ว่เวลานี้อธิปไตยเหนือประชาชนหรือเหนือดินแดนอยู่ที่รัฐหรืออยู่ที่ตลาดกันแน่ ตลาดกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องไม่ได้กระนั้นหรือ”

นโยบายจํานำข้าวเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด การจํานำข้าวเป็นนโยบายที่รัฐต้องการชดเชยความเสียหายเปรียบของชาวนาซึ่งเป็นผู้ลงทุนรายย่อยในภาคเกษตรที่ไม่มีอำนาจต่อรองในตลาดเสรี แต่่นโยบายดังกล่าวกลับทำให้พวกเสรีนิยมใหม่ทั้ง

ในและนอกประเทศออกมาคัดค้านกันมากมาย เพราะเห็นว่าเป็นการแทรกแซงตลาดและจะทำให้ระบบตลาดพังลงได้

“ผมไม่แน่ใจเหมือนกันว่ารัฐไทยจะฝืนกลไกตลาดแบบนี้ได้แค่ไหน ถ้าไม่ฝืนคุณก็ไม่ใช้รัฐชาติในความหมายที่ควรจะเป็น แต่ถ้าคุณฝืน ก็มีคำถามว่าคุณมีแรงสู้กับการตอบโต้จากทุนนิยมหรือไม่ อันนี้เป็นปัญหาใหญ่มาก”

ดร.เสกสรรค์ชี้ให้เห็นว่าผลสะท้อนอีกอย่างหนึ่งจากทุนนิยมโลกาภิวัตน์คือ ความเสื่อมของแนวคิดผลประโยชน์แห่งชาติ ทำให้มวลชนจำนวนมากหาคาหลายหมู่เหล่าเริ่มเห็นว่า รัฐไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะต้องเชื่อฟังอีกต่อไป เพราะฉะนั้นทุกกลุ่มจึงพร้อมจะกดดันรัฐเพื่อผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ ไม่มีใครยอมรับผลประโยชน์แห่งชาติที่เลื่อนลอย จับต้องไม่ได้ ทุกฝ่ายต้องการผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม ชัดเจนว่าใครจะได้อะไรและได้เท่าไร อันนี้ทำให้อำนาจของรัฐบาลเกิดความถดถอยในทุกระดับก็ว่าได้

ดังนั้น ประเด็นสำคัญ ณ เวลานี้ คือ

1.ในระดับรัฐ ไม่มีใครรู้ว่าอำนาจอธิปไตยของไทยที่เคยใช้กำหนดชะตากรรมของประเทศอยู่ที่ไหน หรือว่าจริง ๆ แล้วยังมีอยู่หรือไม่

2.ในระดับระบอบประชาธิปไตยขึ้นต่อผู้ลงคะแนนหรือขึ้นต่อตลาดกันแน่ เพราะโดยทฤษฎีแล้วการลงคะแนนเสียงของประชาชน ถือเป็นการแสดงเจตจำนงที่รัฐบาลจะต้องนำมาประกอบการกำหนดนโยบายต่างๆ แต่ในความเป็นจริงกลับพบ

ว่ารัฐบาลไม่สามารถทำตามนโยบายได้หลายเรื่อง เพราะตลาดไม่ยินยอม โดยเฉพาะนโยบายประชานิยมนั้นหลายอย่างอาจขัดแย้งกับข้อตกลงกับต่างประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ ตัวระบอบการเมืองจะแก้ไขสถานการณ์กันอย่างไร

“สิ่งหนึ่งที่พวกต้องการแก้รัฐธรรมนูญไม่พูดถึงเลยคือในแนวนโยบายแห่งรัฐทั้งฉบับปี 2540 และปี 2550 มีบทบัญญัติที่เขียนว่ารัฐต้องสนับสนุนการค้าเสรี ตรงนี้ผมว่าเป็นการจำกัดและบิดือนสิทธิประชาชนมาตั้งแต่ต้น ทำให้รัฐไทยไม่สามารถขานรับเจตจำนงของประชาชนได้อย่างครบถ้วน ไม่สามารถออกนอกกรอบทุนนิยมได้เลย มันทำให้รัฐมีพื้นที่จำกัดมากในการบริหารจัดการและแก้ไขปัญหาบ้านเมือง”

3. ในระดับรัฐบาล เมื่อการอ้างเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติแบบลอยๆ ไม่อาจทำได้อีกต่อไป ความชอบธรรมในการใช้อำนาจย่อมลดลง ประชาชนแต่ละหมู่เหล่าไม่ยอมรับการตัดสินใจของรัฐบาลโดยง่าย กลายเป็นวิกฤตฉันทานุมัติ (consensus crisis) อย่างต่อเนื่อง ในหมู่ประชาชนเองไม่ว่าฝ่ายใดออกมาเคลื่อนไหวมักมีอีกฝ่ายออกมาค้านเสมอ คำถามคือเราจะอยู่กันอย่างไร ในสังคมที่ไม่มีฉันทามติในเรื่องใดเลย นี่คือปัญหาใหญ่ที่กำลังเกิดขึ้นทุกวัน

ดร.เสกสรรค์ สรุปรวบยอดว่า กรอบคิดจากอุดมการณ์ชาตินิยมที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐไทยสมัยใหม่มาถึงปัจจุบัน คงไม่ช่วยสร้างความสมานฉันท์หรือรักษาความมั่นคงทางสังคมได้อีกแล้ว คำขวัญเก่าแก่ประเภท ‘รักกันไว้เถิด เราเกิดร่วมแดนไทย’

ไม่สามารถเป็นเครื่องมือจัดการความขัดแย้งได้ ตรงกันข้าม ยิ่งใช้กลับยิ่งก่อปัญหา เพราะมันขัดกับความเป็นจริง

“ในเมื่อไม่มีผลประโยชน์แห่งชาติแบบก้อนเดียวโดดๆ หรือการอ้างชาติลอยๆ ก็ใช้ไม่ได้แล้ว ฐานความชอบธรรมของอำนาจต้องเปลี่ยน จะต้องย้ายไปสู่การสนองผลประโยชน์รูปธรรมของประชาชนกลุ่มต่างๆ มากขึ้น รัฐจะต้องมีหน้าที่บริหารความเป็นธรรมอย่างถ้วนหน้า ซึ่งสภาพที่เป็นมาและเป็นอยู่เรายังไปไม่ถึงจุดนั้น ผมคิดว่า ตอนนี้สัญญาเดิมเรื่องการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ และความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงมีสูงมาก ถ้าพูดแบบซัยเกาคือ ความจำเป็นมีอยู่ แต่ความเป็นไปได้ยังไม่แน่ใจ”

ในทัศนะของดร.เสกสรรค์ การบริหารความเป็นธรรมจะกลายเป็นประเด็นสำคัญยิ่งยวดในยุคโลกาภิวัตน์ และแน่นอนว่าประเทศไทยคงไม่สามารถอาศัยเฉพาะกลไกทางเศรษฐกิจหรือตลาดเสรีเพียงอย่างเดียว หากจำเป็นต้องมีกลไกทางการเมืองและกลไกทางสังคมอื่นๆ เข้ามาช่วย และรัฐต้องมีนโยบายที่ชัดเจนในการกำกับประกันชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน

ผู้เรียนคนหนึ่งซักถามว่า ถ้ารัฐต้องมีบทบาทมากขึ้นในทางเศรษฐกิจเพื่อบริหารความเป็นธรรม ก็เป็นไปได้ว่า จะสวนทางกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่ต้องการให้รัฐมีบทบาทน้อยที่สุด ตรงนี้จะทำอย่างไร ดร.เสกสรรค์เห็นด้วยว่า ทูนิเซียโลกาภิวัตน์มีอิทธิพลสูงมาก หากรัฐไทยขัดแย้งกับกระแสเขี้ยวกรากนี้โดยไม่มีทางหนีทีไล่ดีพอ ก็จะถูกกดดันให้อยู่ไม่ได้ หรือถูกบีบให้โอนอ่อนผ่อนตามในที่สุด ดังนั้น รัฐจะต้องมีความรอบคอบใน

การดำเนินนโยบาย ต้องอาศัยแรงผลักดันของสังคมมาสนับสนุน โดยอิงพลังของมวลชนพื้นฐาน และต้องไม่จำกัดขอบเขตความเป็นธรรมเฉพาะคนไทยเท่านั้น แต่ต้องรวมถึงแรงงานเพื่อนบ้าน เช่น ชาวพม่า ชาวลาว ชาวกัมพูชา ซึ่งปัจจุบันถือเป็นเนื้อในของระบบเศรษฐกิจไทยด้วย พุดง่าย ๆ ก็ต้องคิดถึงความเป็นธรรมในระดับมนุษยชาติ

อย่างไรก็ตาม การผิ่่นด้านกระแสโลกาภิวัตน์ก็มีกับดักแฝงเร้น เพราะหากด้านแบบหน้ามีแต่ตามัวอาจหวนกลับสู่ความคิดชาตินิยมแบบเก่า ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถอยหลังเข้าคลอง สิ่งที่เราต้องช่วยให้เหนือกว่าและก้าวหน้ากว่าทุนนิยมโลกาภิวัตน์ คืออุดมคติมนุษยนิยม ซึ่งหมายความว่าถ้าในประเทศไทยมีคนอดมื้อกินมื้อ ไม่ว่าจะเชื้อชาติสัญชาติใดก็ตาม รัฐจำเป็นต้องดูแลคนเหล่านั้น หรือพูดอีกแบบหนึ่งคือรัฐต้องบริหารความเป็นธรรมให้ทั่วถึงทุกชีวิต เรื่องด้านโลกาภิวัตน์นี้ต้องเน้นการก้าวไปข้างหน้า มองไกลกว่าทุนนิยม ไม่ใช่ถอยหลังกลับสู่อดีต ไม่เช่นนั้นแล้วก็จะเดินผิดทางกลับไปสู่จารีตนิยมหรืออนุรักษนิยมได้ง่ายดาย

ผู้เรียนตั้งข้อสังเกตว่า หากโยงประเด็นนี้กับสถานการณ์การเมืองไทยปัจจุบัน กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย หรือเสื้อเหลือง เอนเอียงที่จะหวนกลับไปสู่แนวคิดชาตินิยมอนุรักษนิยม และมีทัศนะว่าความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยรัฐบาลหรือทุนโลกาภิวัตน์ แต่ต้องเป็น

รัฐชาติดั้งเดิมเท่านั้นจึงจะต่อกรได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่ดูเหมือน
ยังไม่มีคำตอบแบบฟันธงว่าจะได้ผลหรือไม่

ดร.เสกสรรค์ กล่าวว่า แม้เราอาจจะยังหาคำตอบ
ที่ถูกต้องไม่ได้ แต่สามารถระบุคำตอบที่ผิดได้ เนื่องจากตลอด
ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา รัฐชาติดั้งเดิมก็ไม่เคยพิสูจน์ตนเอง
ว่าสามารถให้ความเป็นธรรมได้อย่างทั่วถึง มีหน้าซ้ำซ้อนขึ้นที่
ยากไร้ในประเทศนี้ทั้งหมดล้วนเป็นผลงานของรัฐชาติทั้งสิ้น
แล้วยังมาถูกกระทำซ้ำเติมจากโลกาภิวัตน์อีก กล่าวได้ว่าส่วน
นี้สังคมไทยมีบทเรียนแล้ว

“มันชัดเจนอยู่แล้วว่าเราต้องก้าวไปข้างหน้า จะลอง
ผิดลองถูกได้ แต่อย่าถอยหลัง เราต้องกล้าวิจารณ์ทุนใหญ่ ซึ่ง
ในเวลานี้กำลังทำให้มนุษย์กลายเป็นวัตถุ เป็นแค่กำลังการผลิต
อันนี้เราต้องวิจารณ์ แต่ไม่ได้หมายความว่าเราควรถอยไป
ฝากความหวังกับระบบเก่า อย่างนั้นคงไม่ได้ เพราะมันพิสูจน์
ด้วยหลักฐานมากมายมหาศาลแล้วว่า ระบบเผด็จการชาตินิยม
ไม่สามารถบริหารความเป็นธรรมได้”

อย่างไรก็ตาม ดร.เสกสรรค์ชี้ให้เห็นว่า ประเด็นที่เสีย
เลื่องวิพากษ์วิจารณ์เรื่องกลุ่มทุน หรือกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ
ในรัฐสภาที่หาประโยชน์จากอำนาจรัฐ ก็นับเป็นความจริงที่
ปฏิเสธไม่ได้เช่นกัน ส่วนกลุ่มคนเสื้อแดงที่มาจากชนบทนั้น ที่
ผ่านมา นับว่าประสบความสำเร็จในการต่อรองผลประโยชน์
เชิงนโยบายผ่านพรรคเพื่อไทย แต่ถ้าพวกเขาต้องการขยายตัว
ไปสู่ฐานะกองหน้าของการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยรวม กลุ่มคน
เสื้อแดงต้องคิดเผื่อชนชั้นอื่นๆ ด้วยว่า จะมีพื้นที่ในสังคมใหม่

อย่างไร เนื่องจากที่ผ่านมาการเหยียดผลประโยชน์ของส่วน
อื่นๆ ยังน้อย ขณะที่การช่วงชิงแนวร่วมยังนับว่ามีความจำเป็น
ซึ่งดร.เสกสรรค์กล่าวว่า ประเทศไม่สามารถเปลี่ยนได้โดยคน
เพียงชนชั้นเดียวหรือกลุ่มเดียว

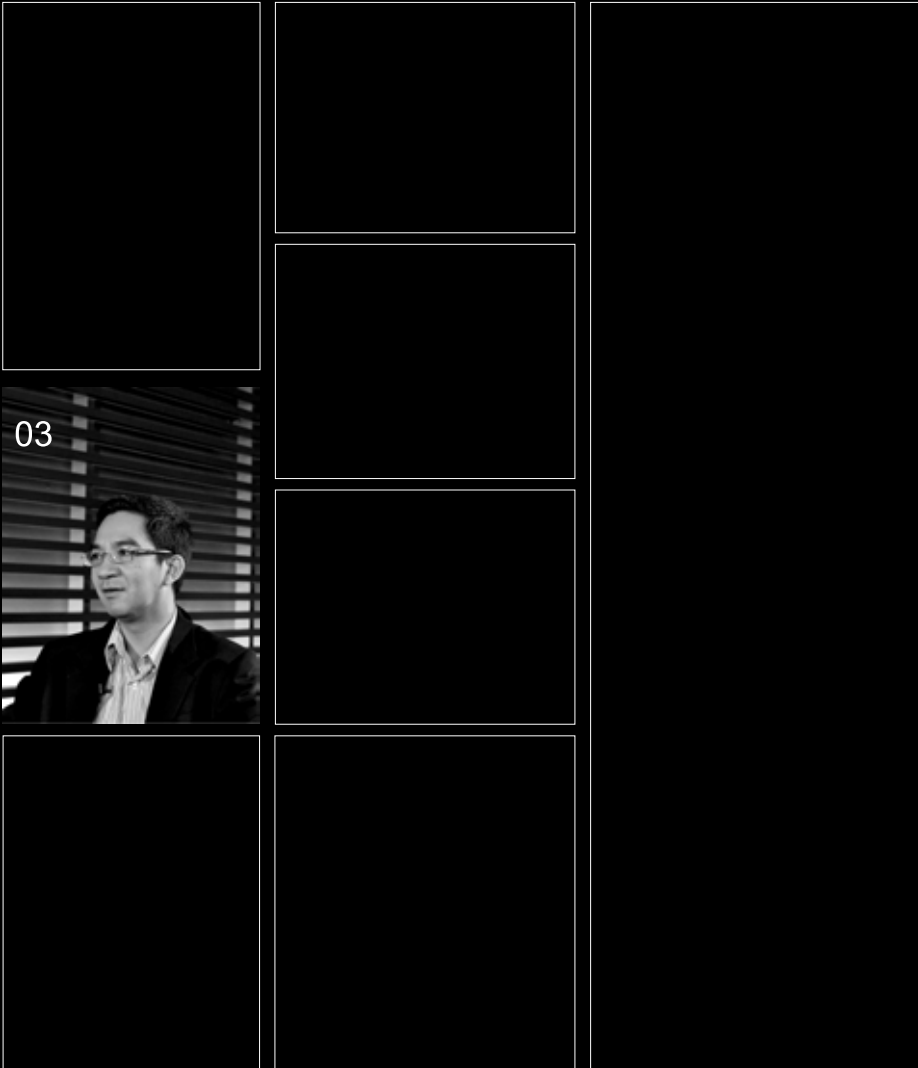
ประเด็นที่ ดร.เสกสรรค์ ย้ำทิ้งท้าย เพราะถือเป็นหัวใจ
ของประชาธิปไตยและสังคมสมัยใหม่ คือความเสมอภาค ปัจจุบัน
สังคมไทยพูดเรื่องเสรีภาพมาก แต่หลงลืมไปว่าฐานรากจริงๆ
ของประชาธิปไตยคือความเสมอภาค อุดมการณ์หรือกรอบคิด
ใดก็ตามที่ไม่เชื่อในสิ่งนี้ ย่อมสร้างความเป็นธรรมไม่ได้

“เราต้องเชื่อเสียก่อนว่ามนุษย์เสมอภาคกัน ศักดิ์ศรี
ความเป็นมนุษย์ต้องเท่ากัน”

เรียบเรียงจากการบรรยาย วันเสาร์ที่ 24 สิงหาคม 2556

มายาคติว่าด้วยความยุติธรรม

รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์

ประชาธิปไตยไม่ได้บอกว่าทุกคนคิดได้มีเหตุมีผลเหมือนกัน มนุษย์คิดไม่เหมือนกันหรอก แต่โดยประสบการณ์ที่ผ่านมา ผมเชื่ออย่างหนึ่งว่าคนหมู่มากหรือคนหลายคน เวลาทำอะไร มันดีกว่าคนเดียว ซึ่งไม่ได้หมายความว่าคนหมู่มากผิดไม่ได้ ผิดได้ แต่เมื่อผิดแล้ว เขาจะมีโอกาสปรับเปลี่ยนการตัดสินใจได้ หมายความว่ามีการปกครองมีระยะเวลา 4 ปี 8 ปี หรืออาจจะ 12 ปี มันจะกลับไปกลับมาอย่างนี้ตลอดเวลา

ความยุติธรรมคืออะไร?

หนึ่งในคำถามเก่าแก่ที่สุดและตอบยากที่สุดที่ยังคงมีผู้ถามและเสาะหาคำตอบมาตลอดหลายพันปี เป็นหลายพันปีที่ไม่สามารถหาคำตอบสุดท้ายอันเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ถึงกระนั้น มิได้หมายความว่ามันเป็นหลายพันปีที่สูญเปล่า อย่างน้อยที่สุด การถกเถียงอันยาวนานได้สร้างทิศทางของคำตอบไว้หลากหลาย และอย่างน้อยที่สุดก็ช่วยให้เห็นประมาณหนึ่งว่าอะไรไม่ใช่ความยุติธรรม

ทว่า สังคมมีอาจปล่อยให้การถกเถียงดำเนินไปไร้จุดจบสิ้น เพราะพื้นฐานที่สุดประการหนึ่งของการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากคือกฎเกณฑ์การจัดการความขัดแย้ง และใช้, ต้องอย่างยุติธรรม การถกเถียงหานิยามความยุติธรรมถูกผลกระทบแก่

นักคิด นักปรัชญา ส่วนการแสวงหาความยุติธรรมที่จับต้องได้
ง่ายกว่า ตัดดินกว่า และใช้ได้จริงกว่า ถูกโยนเป็นหน้าที่ของนัก
กฎหมาย

กฎเกณฑ์ ระเบียบ กติกาการอยู่ร่วมกันที่มนุษย์ลอง
ผิดลองถูกเพียรสร้างตั้งแต่ยุคโบราณ ถึงปัจจุบันต้องยอมรับว่า
เกิดการตกผลึกเป็นแนวทางที่ได้รับการยอมรับในทางสากลและ
ยังคงถูกปรับปรุงต่อเนื่องเพื่อให้เข้าใกล้ความยุติธรรมที่สุดเท่าที่
ขีดจำกัดของมนุษย์จะพึงทำ

แต่แล้วความย้อนแย้งอันชวนเคลือบแคลงในตัวมันเอง
ก็ปรากฏ เมื่อมนุษย์ยังมีอาจหาคำตอบได้ว่าความยุติธรรมคือ
อะไร แล้วเหตุใดเล่า กฎหมายและนักกฎหมายจึงสามารถอ้าง
คำใหญ่คำโตได้ว่า แม้กฎหมายจะมีใช้ความยุติธรรมโดยตัวมัน
เอง แต่ก็ยังเป็นเครื่องมือ (ที่ดีที่สุด?) ที่นำไปสู่ความยุติธรรม มีข้อ
เท็จจริงเชิงประจักษ์นับไม่ถ้วน ที่กฎหมายไม่สามารถหยิบยื่น
ความยุติธรรมแก่ผู้ที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม ชำรายยังถูกกระทำ
ซ้ำเติมในนามของกฎหมาย ตราซังแห่งความยุติธรรมเอนเอียง
ได้เสมอ หากอำนาจ บารมี และความมั่งคั่งมีน้ำหนักเพียงพอ

รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวว่า กฎหมายเป็นสิ่งที่ยึดโยงกับ
บริบทของสังคมอย่างแยกไม่ออก กฎหมายมิได้ร่วงหล่นจาก
ฟากฟ้า กฎหมายจึงต้องการการตีความ และมันได้สถาปนา
อำนาจอันใหญ่โตขึ้นอย่างปฏิเสธไม่ได้ เพราะอำนาจที่สำคัญ
และทรงพลังที่สุดของนักกฎหมายคืออำนาจในการตีความ
การตีความที่สามารถบิดผันความยุติธรรมได้ การตีความที่ไม่
สอดคล้องกับระบอบอันเป็นคุณค่าพื้นฐานที่ดำรงอยู่ในสังคม

ความยุติธรรมสองแบบ

ความยุติธรรมคือหลักการพื้นฐานที่เป็นคุณค่าของ
สังคม และความยุติธรรมก็สัมพันธ์กับกฎหมายอย่างแยกไม่ออก
แต่ก็มีได้หมายความว่ามันคือสิ่งเดียวกัน

รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวถึงแนวคิดของความยุติธรรมว่า
เป็นสิทธิหน้าที่ทางศีลธรรมที่มนุษย์มีต่อกัน กล่าวอีกทางหนึ่งได้
ว่า ความยุติธรรมเป็นด้านหนึ่งของศีลธรรม แต่เป็นศีลธรรมที่ว่า
ด้วยการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์และภาระต่างๆ ของชีวิตใน
สังคม เพราะทุกคนที่อยู่ในสังคมต่างมีผลประโยชน์ของตนเสมอ
ตั้งแต่ระดับหยาบที่สุด-เงินทอง ทรัพย์สิน จนถึงผลประโยชน์
ในเชิงอุดมการณ์ความเชื่อ เท่ากับว่าทุกคนแสดงออกผ่านผล
ประโยชน์ของตนทั้งสิ้น

“ปัญหา คือ จะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ว่าการแบ่งปันประโยชน์
ต่างๆ หรือหน้าที่ต่างๆ จะเป็นธรรม”

ความยุติธรรมในสังคมคือการแบ่งปันผลประโยชน์หรือ
ภาระหน้าที่อย่างเป็นธรรม ซึ่งคำว่า ‘อย่างเป็นธรรม’ ก็ใช้ว่าจะ
สถิตแน่นิ่ง ในยุคโบราณ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรมคือ
การแบ่งปันในสิ่งที่แต่ละคนควรจะได้ เกณฑ์ในการแบ่งว่าใคร
ควรจะได้อะไรและเท่าไร เป็นสิ่งที่สังคมต้องตกลงร่วมกันและ
ทุกคนยอมรับ แต่หลักเกณฑ์ประการหนึ่งคือ ภายใต้สภาวะการณ์
เหมือนกันต้องปฏิบัติเหมือนกันจึงจะกล่าวได้ว่าเป็นธรรม

ทว่า ความยุติธรรมช่างซับซ้อน ในทางทฤษฎีมีการ
จำแนกรูปแบบของความยุติธรรมมากมายสำหรับใช้เป็นวัตถุ
ในการศึกษากฎหมาย อริสโตเติล นักปรัชญากรีกคลาสสิกนาม

กระตือรือร้นเป็นผู้หนึ่งที่วางรากฐานความคิดเกี่ยวกับความยุติธรรม ที่ยังคงถูกอ้างอิงจวบจนปัจจุบัน เพราะความยุติธรรมมิได้ดำรง อยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่ถูกใช้ตามความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ อริสโตเติลจึงแบ่งความยุติธรรมเป็นสองกลุ่มหลักคือ ความ ยุติธรรมที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ในฐานะที่ เป็นมนุษย์เท่ากัน รศ.ดร.วรเจตน์ ขยายความว่า ความยุติธรรม ลักษณะนี้เป็นความยุติธรรมแบบแลกเปลี่ยนตอบแทน หรือเป็น ความเป็นธรรมที่ขึ้นอยู่กับคนสองคนตกลงกัน แล้วปฏิบัติไป ตามข้อตกลง

ตัวอย่างเช่น หากบุคคลหนึ่งยิงบุคคลหนึ่งเสียชีวิต หลัก ความยุติธรรมแบบแลกเปลี่ยนตอบแทนเรียกร้องว่า ผู้ที่ยิงมี พันธะทางศีลธรรมและพันธะทางกฎหมายที่จะต้องเยียวยาผู้เสีย หาย

ฟังดูเหมือนง่ายตาย ไม่ซับซ้อน แต่เมื่อพิจารณาให้ ลึกจะพบความยุ่งยาก เช่น ครอบครัวของผู้ตายควรได้รับการ เยียวยาเท่าใด ค่าของชีวิตจะคำนวณอย่างไร กฎหมายอาจจะ ใช้วิธีคำนวณจากรายได้ของผู้เสียชีวิตให้ออกมาเป็นรูปธรรม ที่สุด แล้วความเสียหายด้านจิตใจ กฎหมายจะอย่างไร? นี่คื อปัญหา รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวว่า ในระบบกฎหมายของไทยและใน อีกหลายประเทศ ศาลไม่มีการชดเชยค่าเสียหายทางจิตใจ เพราะ ไม่สามารถคำนวณเป็นรูปธรรมได้

ความยุติธรรมอีกกลุ่มหนึ่งคือ ความยุติธรรมแบบ แบ่งสรรปันส่วน หรือความยุติธรรมในความสัมพันธ์ที่ไม่เท่ากัน

ที่ชัดเจนคือความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและปัจเจกบุคคล ซึ่งอีกฝ่าย หนึ่งมีอำนาจเหนือกว่าอย่างไร้ข้อกังขา

“เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่งที่ว่า ส่วนรวมหรือรัฐจะ แบ่งปันผลประโยชน์หรือภาระหน้าที่อย่างไรจึงจะเรียกว่าเป็น ธรรม ถ้ารัฐกำหนดให้ทุกคนเสียภาษีแก่รัฐเท่ากันถือว่ายุติธรรม หรือไม่ หรือจะกำหนดให้แตกต่างกันเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ที่สุด ความยุติธรรมแบบที่ไม่เท่ากันนี้ คุณสมบัติ บริบท และ ปัจจัยต่าง ๆ จะถูกนำมาคิดเพื่อหาเกณฑ์ที่เป็นธรรม”

หลักการประการหนึ่งที่กล่าวถึงไปแล้ว คือการกำหนด ให้ปฏิบัติเหมือนกันต่อสิ่งที่มีสาระสำคัญเหมือนกันและปฏิบัติ ต่างกันต่อสิ่งที่มีสาระสำคัญต่างกัน ในทางกฎหมายเรียกว่าหลัก ความเสมอภาค หรือที่เรียกว่าความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย เหตุนี้ สังคมที่ยอมรับความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมายจึงนับว่า เป็นสังคมที่ยอมรับความยุติธรรม หมายถึงไม่ยอมให้กฎหมาย ปฏิบัติต่อบุคคลแตกต่างกัน แต่หากต้องปฏิบัติต่อบุคคลแตกต่าง กัน ก็จะต้องมีเหตุผลอธิบายได้ว่า บุคคลคนนั้นแตกต่างจากคน อื่นอย่างไร

รศ.ดร.วรเจตน์ ยกตัวอย่างประกอบหลักการที่ว่า ‘การ กำหนดให้ปฏิบัติเหมือนกันต่อสิ่งที่มีสาระสำคัญเหมือนกันและ ปฏิบัติต่างกันต่อสิ่งที่มีสาระสำคัญต่างกัน’ เช่นการรับสมัครผู้ พิจารณาทางสายตาเข้าทำงาน กรณีโรงเรียนประถมตั้งเกณฑ์ว่า ไม่รับสมัครผู้พิจารณาทางสายตาเป็นครู เพราะจำเป็นต้องดูแล เด็กเล็ก ๆ การมีสายตาสั้นจึงถือเป็นสาระสำคัญของกรณี นี้ และถือว่าเป็นธรรม มิใช่การเลือกปฏิบัติ แต่ถ้าปรับเปลี่ยน

รายละเอียดเล็กน้อยว่า คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งไม่ยอมรับผู้พิพากษาทางสายตาเป็นอาจารย์ จะเห็นได้ว่าความพิการทางสายตามิใช่สาระสำคัญของการเป็นอาจารย์คณะนิติศาสตร์ ในกรณีหลัง จึงถือว่าการเลือกปฏิบัติและไม่เป็นธรรม ทั้งสองกรณีจึงมีความแตกต่างกันในสาระสำคัญ หมายความว่าความยุติธรรมเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ของสถานการณ์นั้นๆ เสมอ

“หลักความเสมอภาคมีความหมายมากมาย ในกฎหมายมหาชน ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อความเป็นรัฐที่ยุติธรรม พูดได้ว่ารัฐที่ยุติธรรมต้องเป็นรัฐที่เคารพหลักความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย ถ้ารัฐไม่เคารพความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย ย่อมไม่อาจเป็นรัฐที่ยุติธรรมได้ จุดนี้ถือเป็นความยุติธรรมในเบื้องต้น”

คำถามที่แทรกขึ้นจากผู้เรียน-สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ถ้าอีกคนหนึ่งมีอำนาจต่อรองเหนือกว่ามาก จนอีกคนไม่มีสิทธิปริปาก เช่นนี้จะถือว่าเป็นธรรมหรือไม่

“แบบนี้ในทางกฎหมายถือว่าไม่เสมอกัน ระบบกฎหมายจะผสมหลักความยุติธรรมทั้งสองข้อเข้าด้วยกัน คืออาจยอมให้มีการตกลงกันได้ในระดับหนึ่ง แต่ถ้าเกินขอบเขตจากนี้ไม่สามารถทำได้ เช่น การทำสัญญาระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง รัฐไม่มีสิทธิกำหนดให้ใครจ้างใคร แต่ถ้าปล่อยให้ตกลงกันเอง ลูกจ้างอาจไม่ได้รับความเป็นธรรม รัฐจึงต้องเข้ามาจัดการบางอย่าง เช่น กำหนดสภาพการทำงาน ค่าจ้างขั้นต่ำ หรือระเบียบว่าด้วยการลาคลอด เป็นต้น

คำถามยังไม่จบ - หากบุคคลมีพันธะทางกฎหมายพร้อมกับพันธะทางศีลธรรม แล้วรัฐมีพันธะทางศีลธรรมต่อประชาชนหรือไม่

“ตรงนี้เป็นปัญหาเรื่องวัตถุประสงค์ของรัฐว่ามีพันธะทางศีลธรรมหรือไม่ ถ้านิยามว่าความยุติธรรมเป็นพันธะทางศีลธรรมอย่างหนึ่ง รัฐก็ต้องมีภาระหน้าที่นี้ แต่ไม่ใช่ความหมายทางศีลธรรมทั่วไป”

แต่หมายถึงรัฐต้องผูกตัวเองเข้ากับความยุติธรรม ทั้งคำว่า ‘นิติรัฐ’ ที่ท่องกันเอิกเกริกว่าหมายถึงรัฐที่ปกครองโดยกฎหมายก็ยังไม่ถือว่าเพียงพอและรั้งแต่จะทำให้เกิดความผิดพลาด เพราะนิติรัฐมิใช่รัฐที่ปกครองโดยกฎหมายเท่านั้น แต่มีคำขยายความว่าต้องเป็นรัฐที่ปกครองโดยกฎหมาย ‘ที่เป็นธรรม’

การซักถามยังคงดำเนินต่อจากประเด็นความยุติธรรม ทั้งสองหลัก-กรณีโทษประหารชีวิต มีการหยิบยกประเด็นสิทธิมนุษยชนและแนวคิดทางศีลธรรมเพื่อยกเลิกโทษประหารชีวิต แต่การที่ผู้กระทำความผิดตายตกตามกันย่อมถือเป็นความยุติธรรมประการหนึ่งสำหรับครอบครัวของผู้สูญเสีย

รศ.ดร.วรเจตน์ อภิปรายประเด็นที่ว่า กรณีโทษประหารชีวิตเป็นทั้งความยุติธรรมแบบแลกเปลี่ยนตอบแทนและแบ่งสรรปันส่วน เพราะเป็นเรื่องระหว่างบุคคลและเป็นเรื่องที่รัฐต้องเข้ามาจัดการ มีหลายทฤษฎีที่อธิบายว่า เหตุใดจึงต้องลงโทษบุคคลแน่นอนว่าคำตอบที่ชัดเจนทฤษฎีหนึ่งก็คือ เพื่อความยุติธรรมในความหมายของความยุติธรรมแบบแลกเปลี่ยนตอบแทน เมื่อ

คุณฆ่าคน คุณต้องถูกฆ่า อิมมานูเอล ค้านท์ (Immanuel Kant) นักปรัชญาชาวเยอรมันเคยนำเสนอตัวอย่างอันชวนตกเถียงว่า หากเกาะที่ใช้คุมขังนักโทษกำลังจะถูกน้ำท่วมทั้งเกาะ จำเป็นต้องประหารชีวิตนักโทษทุกคนเสียก่อน เพราะนี่คือพันธกิจที่ต้องทำ การประหารคือการทดแทนหรือตอบแทน ซึ่งค้านท์ถือว่าเป็นความยุติธรรม หรือความคิดของ จอร์จ วิลเฮล์ม ฟรีดริช เฮเกิล (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) นักปรัชญาชาวเยอรมันอีกคนหนึ่งก็กล่าวว่า การที่บุคคลหนึ่งกระทำผิดเท่ากับมีผลเป็นลบ ดังนั้น ต้องนำผลลบกลับคืนแก่บุคคลนั้นจึงจะกลายเป็นบวก ดังนั้น ต้องนำผลลบกลับคืนแก่บุคคลนั้นจึงจะกลายเป็นบวก

แต่ยังมีแนวคิดอีกสายที่เห็นว่า การที่รัฐจะลงโทษบุคคลที่กระทำผิดจะต้องดูบริบทแวดล้อมด้วย เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาว่าโทษที่บุคคลพึงได้รับควรเป็นอย่างไรจึงจะยุติธรรม เพราะการลงโทษไม่ได้ทดแทนต่อการกระทำของบุคคลเพียงอย่างเดียว แต่ยังทดแทนเรื่องอื่นๆ ด้วย

“ประเด็นนี้มีคนสนับสนุนทั้งสองทางและตอบได้จากทั้งสองทฤษฎี จะบอกว่าการฆ่าหรือคดีอาญาเป็นเรื่องที่กระทำต่อปัจเจกบุคคล เพียงแต่ว่ารัฐจะเป็นคนจัดการให้เพื่อความสงบของส่วนรวม ประเด็นนี้จึงพูดยาก แล้วในแง่มุมมองทางศีลธรรมก็เป็นปัญหา ถ้าบอกว่ารัฐมีพันธะทางศีลธรรม เจื่อนแง่ทางศีลธรรมทั่วไปก็อาจไม่พอที่จะยกเลิกโทษประหารชีวิต แต่อาจต้องใช้ข้อถกเถียงอื่นๆ ประกอบ การบอกว่าฆ่าคนเป็นบาปไม่พอ มุมทางศีลธรรมมุมนี้อาจจะโน้มน้าวความคิดไม่ได้ เพราะผู้อื่นก็อาจแสวงหาแง่มุมมองทางศีลธรรมอื่นๆ เพื่อสนับสนุนโทษประหารได้เหมือนกัน”

ธรรมชาตินิยม-ปฏิฐานนิยม: สิ่งที่มีค่ามากกว่ากฎหมาย-นิติฐานะ

พินิจสถานการณ์สังคมไทยเวลานี้ ความยุติธรรมจัดเป็นประเด็นร้อนแรงที่สุดประเด็นหนึ่ง เลี่ยงไม่ได้ที่กฎหมายจะถูกทุกฝ่ายฉกฉวยมาใช้เพื่อสร้างความหนักแน่นให้แก่ความเชื่อของตน รศ.ดร.วรเจตน์ เน้นย้ำว่า ในเบื้องต้นทุกคนต้องเข้าใจเสียก่อนว่ากฎหมายมิใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่ร่วงหล่นจากฟ้า หากเป็นกติกาที่ทุกคนตกลงร่วมกัน กฎหมายที่ดีต้องอยู่ภายใต้คุณค่าบางประการที่ทุกคนยอมรับซึ่งก็คือความยุติธรรม ทว่า...

“กฎหมายกับสิ่งที่เรียกว่าความเป็นธรรม บางทีอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกัน และหลายกรณีไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เช่น ตอนที่ผู้ออกกฎหมาย ออกกฎหมายเพื่อต้องการประโยชน์อย่างหนึ่งมันเป็นกฎหมาย แต่มันไม่เป็นธรรม ปัญหาใหญ่สำคัญข้อหนึ่งคือจะเป็นอย่างไรหากกฎหมายขัดกับความเป็นธรรม”

ประเด็นข้างต้นนำไปสู่แนวคิดทางกฎหมายและความยุติธรรมสองแนวคิดหลัก

แนวคิดแรกคือธรรมชาตินิยม (Naturalist) ที่เชื่อว่าความยุติธรรมเป็นคุณค่าสากลที่ดำรงอยู่คู่โลกและมนุษย์รับรู้ได้ด้วยตนเอง ดังนั้น รัฐต้องตรากฎหมายให้สอดคล้องกับความยุติธรรมสากลนี้ หากกระทำตรงข้าม กฎหมายย่อมใช้ไม่ได้และคนในสังคมมีสิทธิที่จะฝ่าฝืน กล่าวคือเป็นแนวคิดที่เชื่อในกฎหมายธรรมชาติ

แนวคิดต่อมาคือปฏิฐานนิยม (Positivism) เป็นแนวคิดที่มีมุมมองตรงข้ามกับแนวคิดแรก กล่าวคือไม่เชื่อว่ามีกฎหมาย

ธรรมชาติที่รัฐต้องออกกฎหมายให้สอดคล้อง กฎหมายจึงไม่จำเป็นต้องผูกมัดกับอุดมคติที่จับต้องไม่ได้ แต่กฎหมายคือกฎเกณฑ์ที่คนในสังคมเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นประโยชน์และจะทำให้สังคมเป็นปกติสุข

การถกเถียงระหว่างธรรมเนียมและปฏิญานนิยม คงเขียนเป็นตำราหนาหนักได้หลายเล่ม แต่โดยสรุป ทั้งสองแนวคิดล้วนมีจุดแข็งและจุดอ่อน

ความแข็งแกร่งของแนวคิดธรรมเนียมคือ ในบางสถานการณ์ ความรู้สึกพื้นฐานของมนุษย์ต่อความเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรม อาจช่วยป้องกันความทารุณโหดร้ายจากน้ำมือกฎหมาย กล่าวยิ่งกว่านั้นคือการที่มนุษย์รู้ได้ด้วยตนเองว่าอะไรผิดหรืออะไรถูก อาจมีค่ามากกว่าที่กฎหมายบอก การกระทำบางอย่างอาจไม่ผิดกฎหมาย แต่ผิดต่อคุณค่าบางประการที่สูงหรือเหนือกว่ากฎหมาย ที่สำคัญ มันช่วยขัดเกลามนุษย์มิให้สยบยอมต่ออำนาจโดยไม่หืออือ

แต่จุดแข็งของแนวคิดธรรมเนียมก็กลายเป็นจุดอ่อนสำคัญ มุมมองต่อความถูก-ผิด ยุติธรรม-อยุติธรรม ของมนุษย์ไม่สามารถหาข้อยุติอันคมชัด ความยุติธรรมของแต่ละคนอาจแตกต่างกันไปได้มากมายตามความเชื่อและภูมิหลัง หากปล่อยให้ทุกคนอ้างความยุติธรรมจากที่ที่ตนยืน หากปล่อยให้กฎหมายถูกชักจูงด้วยสายเชือกแห่งอัตวิสัย กฎหมายจะขาดความแน่นอน นั่นคือหายนะและความปั่นป่วน

ส่วนแนวคิดปฏิญานนิยมที่เชื่อว่า ตราบใดที่กฎหมายยังใช้บังคับ ทุกคนในสังคมต้องปฏิบัติตาม จะอ้างสิ่งเหนือกฎหมาย

เพื่อฝ่าฝืนกฎหมายไม่ได้ เป็นแนวคิดก่อให้เกิดความมั่นคงแน่นอนในการปฏิบัติตามกฎหมายหรือที่เรียกว่า นิติฐานะ แต่จุดอ่อนของปฏิญานนิยมอยู่ที่มันทำให้มนุษย์ไม่ต้องคิด สยบยอมต่ออำนาจ ไม่เปิดช่องให้ปฏิเสธต่อกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม

“ในสังคมไทยเวลาพูดถึงแนวคิดสองแบบนี้ว่าควรเดินแบบไหน อาจเป็นเรื่องที่ตอบยาก ถ้าถามผม ปกติถ้าเป็นกฎหมายแล้ว ถ้ากฎหมายมีฐานความชอบธรรม ไม่พูดถึงกฎหมายที่ออกโดยอำนาจป็น อำนาจรัฐประหาร แต่หมายถึงกฎหมายที่ผ่านสภา โดยปกติก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย เพราะถือว่ากฎหมายผ่านความชอบธรรมในแง่ของความยุติธรรมทางการเมืองมาแล้วในระดับหนึ่ง แม้ว่ามันอาจมีความไม่เป็นธรรมอยู่บ้าง เว้นเสียแต่ว่าความไม่เป็นธรรมนั้นมันรุนแรงจนถึงขนาดขัดต่อสามัญสำนึกขั้นพื้นฐาน อย่างนี้ก็เปิดโอกาสให้คนมีสิทธิไม่ปฏิบัติตามกฎหมายได้”

รศ.ดร.วรเจตน์ อธิบายว่า การไม่ปฏิบัติตามกฎหมายในมิติหนึ่งเป็นการเรียกร้องในมิติทางศีลธรรมของบุคคลด้วย ยกตัวอย่างเช่นผู้บังคับบัญชาสั่งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาก่อรัฐประหาร ผู้ใต้บังคับบัญชาต้องปฏิบัติตามหรือไม่ รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวว่า ถ้าถือว่าความยุติธรรมเป็นกติกาพื้นฐานการอยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมไม่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงโดยใช้กำลังอาวุธเข้าโค่น เว้นเสียแต่เป็นการเปลี่ยนโดยคนส่วนใหญ่หรือที่เรียกว่าการปฏิวัติ

“เขาสั่งให้คุณทำลายรัฐธรรมนูญที่มีพื้นฐานที่มาที่เป็นธรรม คุณจะทำอะไร ถามผม ผมก็บอกว่า คุณมีหน้าที่ต้องปฏิเสธ เป็นหน้าที่ทางศีลธรรมที่ต้องปฏิเสธ และในทางกฎหมาย

ก็ต้องตีความเช่นนั้นโดยปริยาย เพราะมันเป็นกฎหมายสูงสุด ถ้าคุณถูกสั่งให้ทำรัฐประหาร เท่ากับคุณถูกสั่งให้ทำลายคุณค่าสูงสุดในการอยู่ร่วมกัน คุณต้องปฏิเสธ ตรงนี้เป็นตรรกะหรือหลักการธรรมดา”

การพูดคุยมาถึงประเด็นสำคัญที่เป็นข้อถกเถียงร้อนแรงในสังคม เมื่อมีผู้ถามว่า จากคำอธิบายของ รศ.ดร.วรเจตน์ หมายความว่าความยุติธรรมบางประการก็ขึ้นกับจำนวนหรือ? ความยุติธรรมขึ้นกับจำนวนได้หรือไม่?

ความยุติธรรมทางการเมือง

“แล้วคุณคิดอย่างไร ถ้าคน 60 คนบอกว่าเป็นธรรม คนอีก 40 คนบอกว่าเป็นไม่ธรรม”

ผู้ถามตอบว่า ความยุติธรรมบางประการอิงจำนวนได้ แต่บางประการไม่น่าจะอิงจำนวนได้

“ประเด็นสำคัญที่สุดคือ ใครจะเป็นคนบอกว่าเรื่องไหนอิงได้หรือไม่ได้” รศ.ดร.วรเจตน์ ถามกลับ

ตัวอย่างที่ยกเป็นข้อโต้เถียงที่ได้ยินบ่อยครั้งในสถานการณ์ปัจจุบัน - ถ้าคน 40 คนบอกว่าตนเป็นพระ และกล่าวหาคน 60 คนเป็นโจร ผลการลงคะแนนเสียง ไม่มีทางที่พระจะชนะโจร แต่ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่ความเป็นพระหรือโจร แต่อยู่ที่เกิดความเชื่อไปแล้วว่าคน 60 คนเป็นโจร ทั้งที่ความจริงโจรและพระอาจกลับสถานะกัน

การตัดสินว่าใครคือโจร ใครคือพระ ทำไม่ได้ แต่ ‘เหตุผล’ ที่สองฝ่ายยกอ้างก็เป็นสิ่งนามธรรมไม่ต่างกัน จะวัดได้อย่างไร

ว่าเหตุผลของฝ่ายไหนดีกว่า เหมาะสมกว่า เมื่อต่างมีวิธีการอ้างเหตุผลที่น่าเชื่อถือทั้งคู่ รศ.ดร.วรเจตน์ ตอบว่า

“วันหนึ่งผมขับรถ เจอกรรมกรนั่งอยู่ทำรถกระบะคันหน้า บางคนเนื้อตัวมอมแมม บางคนหลับไม่รู้เรื่อง ลองคิดแทนคนชั้นกลางที่ขับรถบนถนน ต้องมีคนจำนวนหนึ่งที่คิดว่าคนพวกนี้หรือที่มีสิทธิเลือกตั้งเหมือนเรา ขณะที่เรามีความรู้ มีการศึกษาสูงกว่า แต่ในความเป็นจริง ถ้าการเมืองคือการจัดสรรผลประโยชน์ คนขับรถก็มีผลประโยชน์ และไม่ใช่พวกกรรมกรไม่มีผลประโยชน์ เราต่างมีผลประโยชน์กันทั้งนั้น สุดท้ายประชาธิปไตยไม่ได้บอกว่าทุกคนคิดได้มีเหตุมีผลเหมือนกัน มนุษย์คิดไม่เหมือนกันหรอก แต่โดยประสบการณ์ที่ผ่านมา ผมเชื่ออย่างหนึ่งว่าคนหมู่มากหรือคนหลายคน เวลาทำอะไร มันดีกว่าคนเดียว ซึ่งไม่ได้หมายความว่าคนหมู่มากผิดไม่ได้ ผิดได้ แต่เมื่อผิดแล้ว เขาจะมีโอกาสปรับเปลี่ยนการตัดสินใจได้ หมายความว่า การปกครองมีระยะเวลา 4 ปี 8 ปี หรืออาจจะ 12 ปี มันจะกลับไปกลับมาอย่างนี้ตลอดเวลา”

สิ่งนี้เรียกว่าความยุติธรรมทางการเมือง

และรูปแบบการปกครองที่สอดคล้องกับความยุติธรรมทางการเมืองที่สุด เท่าที่สติปัญญาของมนุษย์จะคิดค้นได้ ณ ขณะนี้ก็คือ การปกครองในระบอบประชาธิปไตย

การจะกล่าวว่าเหตุผลใดดีกว่าก็มีความยุ่งยากไม่ต่างกับเรื่องพระ-โจร เพราะทุกคนย่อมอ้างว่าเหตุผลของตนถูกต้องเสมอ ดังนั้น เมื่อต้องตัดสินปัญหา การลงคะแนนเสียงจึงเป็นวิธีที่ดีที่สุด เนื่องจากการลงคะแนนคือการลงคะแนนหลังผ่านการ

อภิปรายแล้ว เงื่อนไขของประชาธิปไตยอยู่ตรงนี้ คือเงื่อนไขที่ว่าประชาธิปไตยในรัฐสภาจะไม่มีทางเท่ากับเผด็จการเสียงข้างมาก ตราบใดที่ระบบยังประกันให้เสียงข้างน้อยได้พูด ระบบจะทำงานต่อไปได้ รัฐบาลไม่สามารถนิ่งเฉยต่อคำวิจารณ์โดยไม่ปรับตัว อย่างไรก็ตาม เสียงข้างน้อยก็ต้องมีคุณภาพ ใช้เหตุผล และรู้จักอดทนรอคอย

“ยกตัวอย่างผมตอนนี้ ผมอาจเป็นเสียงข้างน้อยเรื่องสถาบันกษัตริย์ ผมพยายามอธิบาย แต่ถามว่าคนส่วนใหญ่เป็นอย่างไร บางคนเกลียดผมด้วยซ้ำ แล้วผมทำอะไรได้ ผมก็มั่นใจบอกว่าความคิดผมถูก แต่ผมจะขัดโดยกำลังไม่ได้ ต้องรอให้คนส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันกับผม ช่วงเวลานั้นผมก็ต้องอดทนอธิบายตราบเท่าที่มีโอกาส แต่ปัญหาไม่ใช่เรื่องเสียงข้างน้อยหรือข้างมาก แต่คือโอกาสในการพูด ความยุติธรรมของประเด็นนี้คือผมไม่สามารถพูดในเรื่องที่ควรจะถูกตัดสินในสังคมนี้ นี่คือการไม่ยุติธรรม”

นอกจากนี้ จากการรับประกันให้เสียงข้างน้อยได้พูดแล้ว ระบอบประชาธิปไตยยังมีศาลรัฐธรรมนูญเป็นตัวกรองที่คอยตรวจสอบเสียงข้างมากอีกชั้นหนึ่ง เพราะเสียงข้างมากยังคงต้องอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญหรือคุณค่าพื้นฐานของสังคม อย่างไรก็ตาม การมีอยู่ของศาลรัฐธรรมนูญก็นำไปสู่จุดขัดแย้งอีกจุดหนึ่งว่า สรุปแล้วใครคือเจ้าของอำนาจ ประชาชนหรือศาลรัฐธรรมนูญ

ในหลายประเทศไม่ยอมให้มีศาลรัฐธรรมนูญปรากฏในสารบบ เพราะมีทัศนะว่าเมื่อเสียงข้างมากในสภาบัญญัติกฎหมายแล้ว จะปล่อยให้ตุลาการศาลรัฐธรรมนูญเพิกถอน

มาเป็นผู้ตัดสินได้อย่างไร ขณะที่ประเทศไทยบอกว่าสามารถมี ศาลรัฐธรรมนูญได้ แต่อำนาจจำกัดเฉพาะถ้อยคำที่ปรากฏใน รัฐธรรมนูญเท่านั้น

อำนาจของนักกฎหมายคืออำนาจการตีความ

“แต่ปัญหาคือเวลาเขียนรัฐธรรมนูญย่อมมีข้อความที่ต้องการการตีความ อำนาจของนักกฎหมายอยู่ที่การตีความ อำนาจของนักกฎหมายไม่มีอะไรเลย นักกฎหมายมีแค่อำนาจ การตีความ นี่คืออำนาจของวิชากฎหมาย มันรุนแรงกว่าและ เนียนกว่าอำนาจปืน อำนาจกฎหมายตีความผิดชัดๆ แต่ใคร จะบอกว่าผิดในเมื่ออำนาจตีความตามกฎหมายอยู่ในมือ นัก กฎหมาย นักกฎหมายจึงน่ากลัวกว่าทหาร เรื่องน่าเศร้าคือโลก นี้ต้องมีนักกฎหมาย”

เป็นไปได้หรือไม่ที่จะเขียนกฎหมายให้รัดกุม ครอบคลุม โดยไม่ต้องใช้ดุลยพินิจในการตีความ เพื่อลดทอนอำนาจการ ตีความของนักกฎหมาย ผู้เรียนคนหนึ่งถาม

ประมาณ 200 ปีก่อน กษัตริย์ปรัสเซียองค์หนึ่งผู้ซิงซัง ผู้พิพากษา มีดำริให้เขียนกฎหมายที่มีความชัดเจน ครอบคลุม ที่สุดเพื่อหลีกเลี่ยงการตีความของผู้พิพากษา กฎหมายที่ถอด จากความคิดนี้มีน้ำหนักมาตราและประสบความสำเร็จเหลือใน บั้นปลาย รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวว่า ที่ทำไม่ได้เพราะกฎหมาย คือบรรทัดฐาน มีลักษณะเป็นนามธรรมและใช้บังคับเป็นการ ทั่วไป กฎหมายเป็นเรื่องของภาษา ภาษากฎหมายที่มีความเป็น นามธรรมสูงย่อมกินพื้นที่ของข้อเท็จจริงได้มาก หากต้องการ

ลดความเป็นนามธรรม เพิ่มความเป็นรูปธรรม ราคาที่ต้องจ่าย คืออาณาเขตของกฎหมายจะยิ่งคับแคบลง อย่างไรก็ตาม การ เขียนกฎหมายเพื่อลดการใช้ดุลยพินิจ สามารถทำได้เพียงระดับ หนึ่งเท่านั้น เสมือนเป็นข้อแลกเปลี่ยนอันจำเป็นที่ว่า ยังต้องการ เขียนให้ชัด กฎหมายยิ่งแข็งแกร่ง การมีถ้อยคำที่ยืดหยุ่นและ ตีความได้ ก็เพื่อเปิดช่องให้แก่ความยุติธรรมเช่นกัน เพราะบาง เรื่องไม่สามารถเขียนเป็นกฎหมายได้ จึงกลับไปข้อสรุปเดิมที่ว่า ต้องมีคนตีความกฎหมาย

ดังนั้น จรรยาบรรณของนักกฎหมายจึงมีความสำคัญ อย่างยิ่งยวด เพราะนักกฎหมายสามารถปิดผนึกหรือเล่นแร่แปร ธาตุถ้อยคำได้

ผู้เรียนคนหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า ฟังแบบนี้แล้วรู้สึกถึงบาง สิ่งได้สูญหายจากระบบนิติธรรมของไทย

สำหรับ รศ.ดร.วรเจตน์ สิ่งนี้คือปัญหาของวงการ กฎหมายไทยที่ไม่หนักแน่นในหลักการเพียงพอ กระทั่งทำให้ สถานการณ์ที่ควรง่ายกลับทวีความซับซ้อนยุ่งเหยิง กรณีคำ พิพากษาคดีที่ดินรัชดาที่ศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรง ตำแหน่งทางการเมืองตัดสินให้ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร อดีต นายกรัฐมนตรี มีความผิด เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจ เมื่อฝ่ายต่อต้าน พ.ต.ท.ทักษิณ มักหยิบมาเป็นข้ออ้าง และโดยจารีตของสังคม ไทยแล้ว คำพิพากษาศาลฎีกาจะถูกใช้เป็นบรรทัดฐานหรือ อ้างอิงต่อความปกติสุขในทางกฎหมายหรือความมั่นคงต่อ นิติฐานะ แต่การอ้างคำพิพากษาศาลฎีกากลับละเลยความ ชอบธรรมของที่มาของคำพิพากษา

เป็นที่ทราบดีว่า การพิจารณาคดีของ พ.ต.ท.ทักษิณ ตั้งต้นจากการรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 เมื่อเกิดจากต้นไม้มที่เป็นพิษ ผลไม้ย่อมเป็นพิษ แต่อำนาจตุลาการของไทยในอดีต กลับยอมรับการก่อรัฐประหารในฐานะองค์อธิปัตย์ กระทั่งกลายเป็นบรรทัดฐานที่สืบเนื่องถึงปัจจุบัน สำหรับกรณีนี้ หากศาลปฏิเสธการพิจารณาตั้งแต่ต้น จะไม่เกิดการนำคำพิพากษาไปใช้อ้างอิง และปัญหาทางการเมืองจะสาหัสยิ่งกว่า ไม่หมักหมมแบบที่เป็นอยู่

ถามว่าต้องทำอะไร รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวว่า ทำตามที่ถูกมติตุลาการเสนอ คือทำให้ผลที่เกิดจากรัฐประหารเสียเปล่า ตั้งต้นดำเนินคดีตามกระบวนการปกติใหม่อีกครั้ง

เป้าหมาย-วิธีการ: “แบบพิธีเป็นศัตรูคู่อาฆาตกับการกระทำตามอำเภอใจ”

ไม่ต่างกับความยุติธรรม ปัญหาเรื่องเป้าหมายและวิธีการจะเป็นข้อถกเถียงอมตะพอกัน คุณค่าควรอยู่ที่เป้าหมายหรือวิธีการ ไม่ว่าด้วยวิธีการใดหากบรรลุเป้าหมายถือว่ายอมรับได้ หรือต้องใส่ใจต่อวิธีการอย่างเคร่งครัด จนอาจทำให้เป้าหมายไม่มีวันไปถึง

ในทางกฎหมาย ประเด็นที่ รศ.ดร.วรเจตน์ อธิบายในหัวข้อยกก่อนหน้า คำตอบค่อนข้างชัดเจนว่าวิธีการสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าเป้าหมายซึ่งก็คือความยุติธรรม รศ.ดร.วรเจตน์ ยกตัวอย่างว่า บุคคลคนหนึ่งข่มขืนกระทำชำเราผู้อื่น แต่ไม่มีหลักฐานเพียงพอ ศาลจึงปล่อยตัว ต่อมากลับถูกจับอีกครั้งใน

ข้อหาปล้นทรัพย์โดยที่ไม่ได้กระทำตามข้อกล่าวหาแต่อย่างใด ถามว่าศาลสามารถพิพากษาลงโทษกรณีปล้นทรัพย์เพื่อชดเชยกรณีข่มขืนกระทำชำเราได้หรือไม่ คำตอบคือไม่ได้

“ทำไมไม่ได้ ก็เพราะอำนาจที่ใช้ตัดสินไม่ใช่อำนาจของคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นอำนาจของระบบ ผู้พิพากษาต้องเข้าไปตามหลักเกณฑ์และให้ได้เป้าหมายที่เป็นธรรมด้วย แต่ถ้าไม่ได้เป้าหมายที่เป็นธรรม อย่างน้อยก็ต้องได้ความยุติธรรมในเชิงของรูปแบบ”

ความยุติธรรมในเชิงรูปแบบหมายความว่า อย่างน้อยการดำเนินคดีต้องเป็นไปตามรูปแบบหรือกระบวนการที่สังคมให้การยอมรับ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในอนาคตว่าจะไม่เกิดการทำตามอำเภอใจของผู้ใช้อำนาจ หากสังคมยอมเสี่ยงละความยุติธรรมในเชิงรูปแบบเสียแล้ว กระบวนการยุติธรรมจะเซซวนทั้งระบบ ย้อนกลับไปกรณี พ.ต.ท.ทักษิณ รศ.ดร.วรเจตน์ อธิบายว่า ผู้ที่ตรวจสอบคือคณะกรรมการตรวจสอบการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่รัฐ (คตส.) ก่อตั้งโดยคณะรัฐประหาร ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่มีความเป็นปฏิปักษ์กับ พ.ต.ท.ทักษิณ อย่างชัดเจน เท่ากับความยุติธรรมในเชิงรูปแบบล่มสลายตั้งแต่นั้นเสียแล้ว

กรณีในสหรัฐอเมริกา ศาลยกฟ้องเพียงเพราะเจ้าหน้าที่ตำรวจไม่บอกสิทธิให้ผู้ต้องหาทราบ ดังนั้น แบบพิธีจึงสำคัญไม่น้อยกว่าเนื้อหา

“เพราะแบบพิธีเป็นศัตรูคู่อาฆาตกับการกระทำตามอำเภอใจ การกระทำที่เรียกว่ายุติธรรมอย่างน้อยต้องไม่กระทำตามอำเภอใจ”

ทว่า ในบางกรณีการทำตามรูปแบบก็มีชีวิตของคนจำนวนมากเป็นเดิมพัน การประกาศใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิหรือซีแอล ยุค นพ.มงคล ณ สงขลา เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ในรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหาร ถูกกล่าวถึงอย่างแตกตั้นว่า ซีแอลอาจเป็นนโยบายที่ดีที่สุดที่เกิดจากรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 เพราะมันช่วยให้ผู้ป่วยจำนวนมากเข้าถึงยารักษาโรคที่มีราคาแพงและมีชีวิตรอด ซึ่งที่ผ่านมามีความพยายามเรียกร้องจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งหลายต่อหลายครั้ง แต่ไม่เคยได้รับการตอบสนอง ซีแอล กลายเป็นตัวอย่างของการปะทะกันระหว่างวิธีการกับเป้าหมายที่น่าศึกษา

“เราเผชิญเรื่องนี้ตลอดเวลา แต่เราจะยืนอยู่ในหลักการเรื่องความยุติธรรมให้เป็นเรื่องทั่วไปได้มากน้อยแค่ไหน เราจะคิดแบบโดดๆ ไม่ได้ ซีแอลเป็นผลดีจริง แต่หลังรัฐประหารมีการตัดสินใจเรื่องอื่นๆ อีก ซึ่งเราไม่รู้ว่าเป็นผลดีหรือไม่ ถ้าถามผม ผมก็ตอบว่าผลดีที่ได้ไม่สามารถตัดสินความชอบธรรมของวิธีการได้เลย ไม่เช่นนั้นสุดท้ายเราจะเป็นแบบมาเคียเวลลี (Niccolo Machiavelli นักปรัชญาการเมืองชาวอิตาลี ผู้เขียนหนังสือ *‘The Prince’* หรือ *‘เจ้าผู้ปกครอง’*) คือไม่ต้องคำนึงถึงวิธีการ เอาเป้าหมายเป็นหลัก แต่ในสังคมยุคปัจจุบัน ความชอบธรรมมีความสำคัญอยู่เหมือนกัน และผมไม่แน่ใจว่า ถ้าเราบรรลุเป้าหมายโดยกระบวนการที่ไม่ชอบธรรม จะทำให้เรารู้สึกภูมิใจหรือไม่”

การยอมรับการประกาศซีแอล โดยตรรกะเท่ากับยอมรับการรัฐประหารโดยปริยาย แต่จะบอกว่าการประกาศซีแอลทำให้การรัฐประหารเป็นสิ่งที่ถูกต้อง-แม้เพียงส่วนหนึ่งก็ทำไม่ได้ ไม่ว่าจะอย่างไร วิธีการและเป้าหมายล้วนมีความ

สำคัญเสมอกัน การได้มาซึ่งเป้าหมายที่ดี จำเป็นต้องผ่านวิธีการที่ดีเสมอ

(อ่านการถกเถียงประเด็นนี้ใน ‘มายาคติว่าด้วยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสุขภาพ’ โดย ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์)

ถ้าวิธีการต้องถูกต้องเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้อง คำถามมีอยู่ว่า บุคคลคนหนึ่งถูกกระทำอย่างยุติธรรมจึงตัดสินใจดำเนินคดี วิธีการที่ถูกต้องหรือความยุติธรรมในเชิงรูปแบบใช้เวลา 10 ปีหรือมากกว่าสำหรับค้นหาความยุติธรรมที่เป็นเป้าหมายที่แท้จริง-ความยุติธรรมที่ล่าช้าอาจไม่ใช่ความยุติธรรม?

นี่คือปัญหาความยุติธรรมในเชิงโครงสร้าง รศ.ดร. วรเจตน์ อธิบายว่า ต้องสันนิษฐานเบื้องต้นก่อนว่ากฎหมายมีความสอดคล้องกับระบบนิติรัฐในแง่ที่ว่าต้องมีความชัดเจนแน่นอน อย่างไรก็ตาม ภายใต้โครงสร้างอันใหญ่โตของระบบกฎหมาย กลับมีความยุติธรรมบางอย่างแฝงเร้นอยู่ และส่งผลให้คนในสังคมต้องกลายเป็นเหยื่อของกฎหมายหรือกระบวนการยุติธรรม

แล้วคนคนหนึ่งจะทำอะไรกับความยุติธรรมที่ซุกซ่อนในระบบกฎหมายได้ คำตอบมีสองแนวทาง หนึ่งในทำอะไรไม่ได้ เพราะกฎหมายคือกฎหมาย เว้นเสียแต่จะร้องขอให้แก้ไขเปลี่ยนแปลงกฎหมาย สอง-อารยะขัดขืน (Civil Disobedience) หรือการปฏิเสธไม่ปฏิบัติตามกฎหมายที่เห็นว่าไม่ยุติธรรม แต่มีเงื่อนไขว่าต้องเป็นการอารยะขัดขืนในกรอบของสังคมที่เป็นธรรมหรือในกรอบของระบบกฎหมายใหญ่ที่เป็นธรรม

“ถ้ามีบางส่วนของโครงสร้างสังคมที่อยู่ดีชัวยุติธรรม เผอิญคนจำนวนหนึ่งได้รับผลร้าย ถามว่าตัวระบบกฎหมายยอมให้ทำอะไรได้บ้าง บางคำตอบบอกว่าทำไม่ได้ คุณต้องขอแก้ตามกระบวนการปกติ อีกพวกหนึ่งบอกว่าคุณฝ่าฝืนกฎหมายนั้นได้ แต่ต้องยอมรับโทษ แต่ใช้การฝ่าฝืนกฎหมายของคุณเป็นเครื่องกระตุ้นโน้มน้าของเพื่อนร่วมสังคม ให้หันมาสนใจโครงสร้างอำนาจอันอยู่ดีชัวยุติธรรม เพื่อช่วยกันเปลี่ยน”

ขณะเดียวกัน รศ.ดร.วรเจตน์ ยอมรับว่า การเปลี่ยนแปลงความอยู่ดีชัวยุติธรรมเชิงโครงสร้างเป็นเรื่องยาก เพราะหมายถึงการต่อสู้กับระบอบ คุณค่า อุดมการณ์ จารีต หรือวิถีคิดกระแสหลักที่ครอบงำวงการกฎหมายไทยอยู่

อาณาเขตแห่งกฎหมาย

กฎหมายเป็นหลักการพื้นฐานหรือกติกาที่สังคมยอมรับร่วมกัน นานวันเข้ากติกาตัวนี้ทวีมากขึ้นเรื่อยๆ จนเหมือนรอบตัวมนุษย์เต็มไปด้วยกฎระเบียบบงกชหมยิม ที่บ่อยครั้งไม่รู้ด้วยซ้ำว่ามีกฎหมายประเภทนี้ใช้อยู่ มนุษย์มีกิเลส การห้ามมนุษย์จากกิเลสและเป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีวันเป็นจริง กฎหมายจะเข้ามาจัดการกับกิเลสหรือความต้องการของมนุษย์ได้หรือไม่ ประเด็นสำคัญอยู่ที่อาณาเขตของกฎหมายจะสิ้นสุดลง ณ จุดใด โดยไม่รุกรานอาณาเขตแห่งเสรีภาพของมนุษย์

ประเด็นนี้คือข้อถกเถียงสำคัญในทางนิติปรัชญา ขอบเขตการออกกฎหมายของรัฐควรมีแค่ไหนหรืออีกนัยหนึ่งกฎหมายจำเป็นต้องสัมพันธ์กับคุณค่าหรือศีลธรรมในสังคมหรือ

ไม่ ดังที่เป็นมาก่อนหน้า ดูเหมือนคำตอบจะมีได้สองทางเสมอ

รศ.ดร.วรเจตน์ ยกตัวอย่างการถกเถียงว่าด้วยอาชีพค้าบริการในอังกฤษว่า ควรเป็นอาชีพที่ชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ (ซึ่งต่างกับประเทศไทยที่ไม่มีความกล้าหาญเพียงพอจะพูดคุยประเด็นนี้อย่างตรงไปตรงมา) อังกฤษตั้งคณะกรรมการเพื่อศึกษาและพิจารณาประเด็นนี้ คำตอบที่ได้แบ่งเป็นสองแนวคิดหนึ่ง-รัฐมีหน้าที่ออกกฎหมายเพื่อป้องกันการละเมิดผู้อื่น การกระทำใดที่เป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลและไม่กระทบต่อสิทธิของผู้อื่น รัฐไม่มีสิทธิก้าวก่าย หลักการนี้มีหลังพินังอันแข็งแกร่งจากแนวคิดของจอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill) นักคิด นักปรัชญา สมัยศตวรรษที่ 19 ของอังกฤษ ผู้เขียนหนังสือ ‘ว่าด้วยเสรีภาพ’ (On Liberty) ที่ทรงอิทธิพลสูงยิ่งต่อแนวคิดเสรีนิยม มิลล์เขียนไว้ว่า

‘จุดมุ่งหมายเพียงประการเดียวที่จะมีการใช้อำนาจเหนือสมาชิกของชุมชนผู้มีอารยะแล้วได้อย่างชอบธรรม โดยสวนทางกับเจตจำนงของเขา คือ เพื่อป้องกันไม่ให้คนผู้นั้นก่อภัยอันตรายต่อผู้อื่น ข้ออ้างที่ว่าทำไปเพื่อประโยชน์ของเขาเอง ไม่ว่าจะเป็นในทางกายภาพหรือในทางศีลธรรม ล้วนไม่ใช่เหตุผลที่เพียงพอ เขาไม่สมควรถูกบังคับให้กระทำหรือละเว้นการกระทำด้วยเหตุเพราะว่าการทำเช่นนั้นเป็นการดีกว่า หรือเพราะว่าจะทำให้เขามีความสุขมากกว่า หรือเพราะว่าในความเห็นของคนอื่นแล้ว การทำเช่นนั้นย่อมเป็นการฉลาดหรือกระทั่งเป็นเรื่องถูกต้อง’

ดังนั้น การที่บุคคลหนึ่งจะประกอบอาชีพค้าบริการ รัฐย่อมไม่มีสิทธิรุกราลำดินแดนแห่งสิทธิเสรีภาพของบุคคลผู้นั้น

อีกแนวคิดหนึ่งเห็นว่าการกระทำบางชนิดจะไม่ใช่ชัดเจนว่าเป็นการละเมิดผู้อื่น แต่ก็อาจละเมิดความรู้สึกทางมโนธรรมของคนในสังคม การประกอบอาชีพค้าบริการอาจทำให้สภาวะทางศีลธรรมของสังคมเสื่อมทรามลง รัฐจึงมีเหตุผลเพียงพอที่จะออกกฎหมายเพื่อบังคับใช้ซึ่งศีลธรรมและคุณธรรม

ทฤษฎีสองประการนำไปสู่ข้อโต้แย้งมากมาย คำถามอยู่ที่ว่ารัฐควรเชื่อมโยงกฎหมายกับศีลธรรมมากน้อยเพียงใดโดยหลักการแล้ว ในปัจจุบัน รัฐสมัยใหม่ไม่ควรเป็นรัฐศาสนา เพราะบทเรียนในโลกตะวันตกที่เคยถูกรวบงำโดยศาสนจักรพิสูจน์แล้วว่า มันส่งผลร้ายและปิดกั้นพัฒนาการของมนุษย์ อีกประการหนึ่ง ในภาษากฎหมายมีสิ่งที่เรียกว่า Terra Incognita เป็นภาษาละติน Terra แปลว่าดินแดน Incognita แปลว่าไม่รู้จักร ในบ้านเรา ดูเหมือนอาณาเขตของพระและเจ้า เป็นอาณาเขตที่นักกฎหมายไม่รู้จักรและไม่กล้าเข้าไป ถ้าจะเดินเข้าไปใน Terra Incognita จำเป็นต้องระมัดระวัง ดังนั้น จึงขึ้นอยู่กับว่ารัฐจะมองประเด็นทำนองนี้อย่างไร

“แต่ผมกำลังจะบอกว่าเวลาเราถกเถียงแลกเปลี่ยนอย่างอาชีพค้าบริการควรได้รับการยอมรับหรือไม่ ผมคิดว่าเราไม่ควรถกเถียงบนพื้นฐานของการชี้หน้าคนอื่นว่าดีหรือชั่ว มันไม่ไปไหน”

เกิดคำถามขึ้นว่า กฎหมายที่บังคับให้สวมหมวกกันน็อกจะมองว่ารุกราลำสิทธิเสรีภาพหรือไม่ เพราะการสวมหรือไม่สวมหมวกกันน็อกไม่เกี่ยวข้องใดๆ กับศีลธรรมและไม่เป็นการละเมิดใคร

“เวลาออกกฎหมายต้องมีวัตถุประสงค์ เรื่องนี้มองได้สองด้าน หนึ่ง-การสวมหมวกกันน็อกเป็นเรื่องชีวิตร่างกายของตัวเอง แต่รัฐบอกว่าถ้าคุณเกิดอุบัติเหตุมันทำให้สูญเสียประโยชน์ส่วนรวม ถ้าถามผม ผมคิดว่าทำได้ในแง่นี้ ถึงแม้จะรู้สึกรำคาญก็ตาม มันมีขึ้นเพื่อความปลอดภัยเหมือนกับกำหนดให้รัดเข็มขัดนิรภัยหรือห้ามคุยโทรศัพท์ขณะขับรถ แน่หนอนว่ามันล่องละเมิดสิทธิเสรีภาพของเราเหมือนกัน แต่เราไม่ได้อยู่ในบ้าน ถ้ารัฐกำหนดว่าถ้าอยู่ในบ้านต้องใส่หมวกกันน็อกด้วยเดี๋ยวตกบันไดหัวฟาดพื้น อย่างนี้มันไม่เป็นเหตุเป็นผลแล้ว เพราะฉะนั้นบางทีมันขึ้นอยู่กับเหตุผลของการบัญญัติกฎหมาย แต่การห้ามขายเหล้าในวันสำคัญทางศาสนา ผมว่าอย่างนี้มากเกินไป ถ้าเขาจะกินเหล้าที่บ้านทำไมต้องห้าม รัฐไม่ได้มีหน้าที่บังคับให้เราทำตามศีลธรรมทางศาสนา ทำได้อย่างมากแค่นี้”

แต่การดื่มเหล้าก็นำไปสู่ปัญหาสุขภาพ ซึ่งส่งผลเสียต่อส่วนรวมหรือทำร้ายคนในครอบครัวได้เหมือนกัน?

“ต้องแล้วแต่ระดับ เพราะรัฐไม่ใช่พ่อแม่ การสวมหมวกกันน็อกมีเหตุผลเพราะมีโอกาสเกิดอุบัติเหตุและเกิดจริง ถ้าสถิติบอกว่าป้องกันไม่ได้ ก็ไม่มีประโยชน์ที่จะกำหนดให้สวม แต่การดื่มเหล้าเป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคล ไม่เกี่ยวพันอะไรกับสาธารณะ เท่ากับรัฐกำลังบังคับให้ทุกคนอยู่ในรัฐศาสนา

อย่างนี้ก็เขียนเลยว่าให้ทุกคนปฏิบัติแบบนี้เพื่อไปนิพพาน ออกกฎหมายบังคับให้คนไปนิพพาน หมวดที่ 1 ว่าด้วยการนั่งสมาธิ หมวดที่ 2 ว่าด้วยการไปวัด”

การออกกฎหมายจึงเป็นเรื่องของนิตินโยบายที่จำเป็นต้องชั่งน้ำหนักอย่างรอบคอบเพื่อมิให้กระทบสิทธิ สิทธิเสรีภาพต้องสมควรแก่เหตุ หลักความพอสมควรแก่เหตุ เรียกร้องว่า การออกกฎหมายต้องมีวัตถุประสงค์และมีมาตรการบังคับให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ แต่มาตรการต้องพอเหมาะพอประมาณ ภาสิตเยอร์มันบทหนึ่งกล่าวว่า ‘คุณจะใช้ปืนใหญ่ยิงนกกระจอกไม่ได้’

อีกหนึ่งตัวอย่าง-ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีกลุ่มรณรงค์ต่อต้านอาหารฟาสต์ฟู้ด เพราะมันทำร้ายลูกๆ ของพวกเขา โดยต้องการให้มีการจำกัดการโฆษณาซึ่งยุยงส่งเสริมให้เด็กๆ หลงใหลอาหารฟาสต์ฟู้ด ฟากฝั่งบริษัทยกเหตุผลที่มีน้ำหนักอย่างเหลือเชื่อขึ้นต่อสู้ โฆษณาคือสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นแบบหนึ่ง

รศ.ดร.วรเจตน์ เห็นด้วยว่าประเด็นนี้ยากที่จะชั่งน้ำหนักระหว่างสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและผลกระทบที่มีต่อสาธารณะ อย่างไรก็ตาม ในสังคมสมัยใหม่ รัฐจะไม่ประพฤติตัวเป็นครูอนุบาลแก่ประชากรของตน การทำเช่นนั้นคงมีต่างกับการเป็นรัฐเผด็จการเบ็ดเสร็จ การกำหนดว่าต้องแต่งกายแบบนี้ ต้องกินอาหารแบบนี้เพื่อให้ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ถือเป็นการก้าวล่วงและทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างหนักหนา

สารกรรจ์ ประเด็นของการโฆษณาอาหารฟาสต์ฟู้ด จึงห้ามได้ เพียงประการเดียวคือห้ามโฆษณาเกินจริง ส่วนการโฆษณาทั่วไปถือเป็นเรื่องทางธุรกิจที่ต้องเปิดโอกาสให้ผู้รับสารตัดสินใจด้วยตนเอง

“เวลาคิดเรื่องแบบนี้ ผมจะคิดว่าถ้าผมห้ามเรื่องหนึ่ง ผมจะอธิบายกับเรื่องอื่นๆ อย่างมีสาระสำคัญแค่ไหน ถ้าผมให้เหตุผลไม่ได้ ผมต้องถือว่าสิทธิเสรีภาพต้องมาก่อน ไม่อย่างนั้นจะอันตราย ถ้าเราเอาความรู้สึกไปจับ มันมีโอกาสพลาดได้มาก ถ้าไม่มีเหตุผลที่ฟังขึ้นเป็นพิเศษเลย ก็ต้องบอกว่านั้นเป็นสิทธิของเขา เว้นแต่เราบอกว่าโลกมันไม่ไหวแล้ว เราจะจัดการควบคุมมัน อย่างนี้ก็มีความเสี่ยงว่า ในที่สุด คุณค่าสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานจะหายไปหรือไม่”

ถ้ามีผู้ที่สามารถกำหนดตัวเลือกได้ จะยังเป็นเสรีภาพในการเลือกหรือไม่?

“ไม่เป็น”

แต่บรรษัทขนาดใหญ่ก็มีอิทธิพลไม่น้อยที่จะกำหนดตัวเลือกของผู้บริโภค

“ความยุติธรรมทำได้แต่เพียงว่า ในตลาดเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำได้มากที่สุดคือเปิดให้มีการแข่งขัน ไม่เกิดการผูกขาดเท่านั้น”

รัฐ ชุมชน และกฎหมาย

มีกรณีตัวอย่างที่ผู้เรียนคนหนึ่งประสบ-กรณีโครงการของรัฐเข้าไปสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้คนและชุมชนในพื้นที่

จนนำไปสู่การฟ้องร้องต่อศาลยุติธรรม แต่ผลกลายเป็นว่าศาลยกฟ้องโดยอ้างว่าไม่ต้องการก้าวล่วงอำนาจทางการปกครอง แล้วศาลจะตอบโจทย์ความยุติธรรมในกรณีนี้ได้อย่างไร

รศ.ดร.วรเจตน์ อธิบายเบื้องต้นว่า โดยหลักการ ศาลคือองค์กรตรวจสอบการกระทำตามกฎหมายของฝ่ายบริหาร อำนาจตุลาการจึงเป็นอำนาจเชิงรับ หมายความว่าเมื่อเกิดข้อพิพาท ศาลจะเป็นผู้นำข้อพิพาทมาเปรียบเทียบกับกฎหมายว่าชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ ขณะที่อำนาจบริหารและนิติบัญญัติเป็นอำนาจเชิงรุก เช่น การดำเนินโครงการหรือการออกกฎหมาย เป็นต้น

การตัดสินใจเดินหน้านโยบายใดๆ ของฝ่ายบริหารเกี่ยวพันกันสองมิติ มิติแรกคือกฎหมาย เพราะกฎหมายได้กำหนดกรอบเอาไว้แล้ว ออกจากกรอบเมื่อใดเท่ากับไม่ชอบด้วยกฎหมาย แต่ตราบใดที่ยังคงอยู่ในกรอบไม่ว่าจะอยู่ริมขอบเพียงใด ตราบนั้นฝ่ายบริหารยังไม่ได้ทำการใดที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ส่วนมิติที่ 2 คือความเหมาะสมของการตัดสินใจ ซึ่งกลายเป็นอาณาเขตทางการเมืองไปเสียแล้ว อันเป็นอาณาเขตที่ศาลจะไม่ก้าวล่วง ผู้ที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องต้องหาหนทางต่อสู้-ต่อรองในเชิงการเมืองกันเอง การจะต่อสู้ทางกฎหมายในบริบทนี้เป็นการต่อสู้ในเชิงเทคนิค มิใช่ตัวสาระสำคัญ เช่น การอ้างว่าโครงการไม่ผ่านกระบวนการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ เป็นต้น

“ปัญหาคือการต่อสู้กันทางการเมือง เป็นการต่อสู้กันในเรื่องผลประโยชน์ สุดท้ายก็อยู่ที่ว่าใครมีอำนาจต่อรอง

มากกว่า ประชาชนในท้องถิ่นมีอำนาจต่อรองมากน้อยขนาดไหน ในแง่นี้ กฎหมายจะช่วยได้ในเชิงระบบการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น ที่จะทำให้คนในท้องถิ่นมีอำนาจการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับตัวเขาเองได้ แต่แน่นอนว่าทุกประเทศในโลก อำนาจขนาดใหญ่คือส่วนกลางที่มีอำนาจกำหนดทิศทางภาพรวมของประเทศ เพราะฉะนั้นหลายอย่างก็ลำบากที่จะไม่ให้เปลี่ยนแปลงเลย”

และบ่อยครั้ง การต่อสู้ทางการเมืองก็มักฝ่าฝืนกฎหมายเพื่อใช้เป็นเครื่องมือต่อรอง กรณีเช่นนี้หน่วยที่ตัดสินใจคือศาล ต้องพิจารณามูลเหตุจูงใจประกอบและอาจช่วยปรับโทษ แต่ละเว้นโทษไม่ได้

คำตอบนี้เชื่อมโยงสู่กรณีปัญหาต่อมา-กรณีจินตนา แก้วขาว แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บ้านกรูด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ บุกรุกเข้าไปในงานเลี้ยงสังสรรค์ของบริษัทเจ้าของโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินบ้านกรูด จนงานเลี้ยงล่ม และถูกแจ้งความดำเนินคดี กระทั่งศาลฎีกาตัดสินจำคุก โดยในคำพิพากษามีได้กล่าวถึงสิทธิในการปกป้องสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรในท้องถิ่นที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญเลย

รศ.ดร.วรเจตน์ อธิบายว่า สิทธิเสรีภาพโดยสมบูรณ์ไม่มี สิทธิของบุคคลหนึ่งจะตัดกับสิทธิของอีกบุคคลหนึ่งเสมอ เพราะดินแดนแห่งสิทธิของแต่ละคนจะมาชนกัน ดังนั้น บุคคลไม่สามารถอ้างสิทธิของตนเพื่อละเมิดสิทธิของผู้อื่น ประเด็นอยู่ที่ว่าการอ้างสิทธิบางประการ เช่น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความจริงเป็นเรื่องของการอารยะขัดขืนเพื่อชี้ให้เห็นความไม่ถูกต้องในเชิงโครงสร้างมากกว่า แม้ว่ารัฐสมัยใหม่ที่ตั้งมั่นแล้วจะยัง

ถือว่าการอารยะขัดขืนเป็นสิ่งผิดกฎหมาย เพียงแต่ศาลอาจจะใช้ดุลยพินิจในการลงโทษ เพราะผู้ที่กระทำความผิดไม่ได้เป็นอาชญากร แต่ด้วยแรงจูงใจบางประการ

แน่นอนว่า เมื่อกฎหมายเดิมยังคงอยู่ การกระทำที่ขัดกับกฎหมายย่อมมีความผิดเสมอ แต่กฎหมายก็มีหลักความยุติธรรมในการลงโทษ รศ.ดร.วรเจตน์ ออกตัวว่า มิได้ศึกษารายละเอียดในคดีนี้ว่าศาลใช้เหตุผลอย่างไรในการตัดสิน แต่โดยหลักการแล้ว หากมีข้อถกเถียงในทางกฎหมายที่ดีความไปได้หลายทิศทาง ศาลต้องเลือกผลทางกฎหมายที่มีทิศทางสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ

“ประเด็นของผมมีอยู่อย่างเดียวคือ ถ้าคู่ความยกประเด็นพวกนี้ขึ้นสู่ ศาลต้องหักประเด็นให้ตก ถ้าไม่เห็นด้วยไม่ใช่ไม่พูดถึง แล้วพูดเฉพาะประเด็นที่ศาลต้องการจะพูดอย่างเดียว ผมเห็นบางคำพิพากษาก็มีลักษณะแบบนี้เหมือนกัน ซึ่งจุดนี้เป็นปัญหาในการเขียนคำพิพากษาของศาล เพราะฉะนั้นศาลที่ดีหรือคำพิพากษาที่มีคุณภาพ ต้องเป็นคำพิพากษาที่เขียนออกมาแล้วหักล้างเหตุผลของจำเลยได้ และเมื่อจำเลยฟังแล้วก็ยอมรับโดยดุษณีว่ามีเหตุผลทางกฎหมายรองรับ มีเหตุผลเพียงพอที่ให้คำพิพากษานี้ถูกต้อง ไม่ใช่ถูกต้องเพียงเพราะตัดสินในนามของกฎหมายเท่านั้น แต่ต้องถูกต้องในทางเนื้อหาและในทางพิธีด้วย”

ตั้งแต่ต้นของการสนทนา ปัญหาที่แฝงฝังอยู่ในระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยถูกเปิดเผยออกมา

ทีละน้อย ชัดเจนว่ามันเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองและถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นอาวุธสาธิตใส่กัน ช่วงท้ายของการสนทนา รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวว่า หากต้องการปฏิรูประบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม คงต้องเริ่มกันตั้งแต่การเรียนกฎหมาย วิธีคิด และอุดมการณ์

“ผมถูกสอนมาว่ากระบวนการยุติธรรมไทยดีที่สุดในโลก ระบบกรรมการบริหารตุลาการ ระบบบริหารงานบุคคลหรือผู้พิพากษาไทยดีที่สุดในโลก ตอนเรียนอยู่ อาจารย์สอนอะไรมา เราก็ไม่รู้หรอก เชื่อทั้งนั้น จนเราเรียนจบแล้วมีโอกาสไปเรียนต่อ ได้ศึกษามากขึ้น ก็กลับมาคิดว่าที่อาจารย์สอน ไม่ถูก ระบบของเราไม่ได้ดีที่สุดในโลก แต่ระบบของเราเป็นระบบที่มีปัญหาในแง่ความชอบธรรม ผมตั้งคำถามและค้นพบว่า มันเป็นมาตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง อำนาจตุลาการเป็นอำนาจเดียวที่คณะราษฎรไม่ได้แตะต้องเลย อำนาจตุลาการคืออำนาจที่รัฐเอจากระบบเดิมเข้าสู่ระบบใหม่ทั้งกระบิ ตุลาการคือคนเดิม วิธีคิดเดิม ระบบเดิม ผู้พิพากษารู้หรือไม่ว่าอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน จนทุกวันนี้ผมยังไม่ค่อยแน่ใจ”

กฎหมายคือตัวอักษร ชีวิตและวิญญาณของกฎหมายต้องสอดคล้องกับระบอบ กฎหมายมิใช่สิ่งที่หลุดลอยออกมาจากความว่างเปล่า แต่คือผลผลิตของระบอบ การตีความกฎหมายยึดโยงกับวิธีคิดในเชิงอุดมการณ์ตลอดเวลา กฎหมายมาตราเดียวกันสถิติในระบอบที่ต่างกัน การตีความย่อมไปคนละทิศคนละทาง

ปัญหาคือถ้าอยู่ในระบอบประชาธิปไตย แต่ผู้ตีความกฎหมายไม่ได้มีวิธีคิดแบบประชาธิปไตย การตีความกฎหมายจะออกมาอย่างไร จะรับใช้ระบอบใด แล้วจะทำให้ความหมายของกฎหมายถูกต้องเพียงใดในเชิงระบอบ นี่คือปัญหาระดับอุดมการณ์ ที่รศ.ดร.วรเจตน์ กล่าวทิ้งท้าย

เรียบเรียงจากการบรรยาย วันเสาร์ที่ 31 สิงหาคม 2556

มายาคติว่าด้วยระบบศีลธรรม

วิจักขณ์ พานิช

ศีลธรรมแบบศาสนาถูกใช้ในลักษณะอำนาจนิยมเข้าทุกที่ๆ แบบนี้ได้สร้างบรรยากาศแห่งความกลัว ความละอาย ความรู้สึกผิด การประณาม การจับผิด ตั้งคำถามไม่ได้ ฯลฯ ซึ่งเป็นบรรยากาศที่ตรงกันข้ามกับการส่งเสริมคุณค่าในแบบโลกสมัยใหม่

เหตุการณ์การสลายการชุมนุมคนเสื้อแดงหรือแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) เมื่อปี 2553 เกิดความรุนแรงและการเข่นฆ่ากลางเมืองหลวงของประเทศ แต่คนจำนวนไม่น้อยกลับมองเห็นเพียงความเสียหายของดีกรีม้านช่องและห้างสรรพสินค้า แทบไม่มีพระนักเทศน์ นักวิชาการ หรือบุคลากรด้านศาสนาออกมาประเมินความรุนแรงดังกล่าวเลย มีเพียงความเจ็บบั่นเย็นเยือกที่สะกดสามัญสำนึกของชาวพุทธไทยให้ด้านชา ส่งแรงสะท้อนให้วิจักขณ์ตั้งคำถามต่อความเป็นเมืองพุทธ ชาวพุทธ และศีลธรรมแบบพุทธ และพยายามทำความเข้าใจสภาวะผิดปกติทางศีลธรรมที่เกิดขึ้น ในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง

ศาสนาพุทธคือสถาบันและแนวคิดหลักที่ทรงอิทธิพลสูงมากต่อสังคมไทย ยึดโยงกับความเป็นชาติ-ศาสน์-กษัตริย์ และความเป็นไทยอย่างเหนียวแน่นค้ำจุนกัน เมื่อผนวกรวมกับการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่ และอุดมการณ์ตกทอดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยแล้ว ยิ่งทำให้พุทธศาสนามีบทบาททางการเมืองต่อสังคมไทยมากอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เมื่อศาสนาถูกหยิบมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง คำสอนย่อมถูกตีความเอื้อประโยชน์แก่ผู้ถือครองอำนาจการตีความนั้น และเมื่อศาสนาหนีไม่พ้นเรื่องหลักเกณฑ์ความประพฤติของมนุษย์ ความถูก-ความผิด ความดี-ความเลว ผู้มีอำนาจตีความคำสอนย่อมสามารถกำหนดดี-เลวและสิ่งที่มีมนุษย์ในสังคมนั้นๆ พึงกระทำ ที่สำคัญพวกเขาไม่ได้เป็นเพียงบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอีกต่อไป แต่ศาสนาได้กลายเป็นส่วนสำคัญของการสร้างความชอบธรรมให้แก่สิ่งที่เรียกว่า “อำนาจรัฐ”

ข้อวิพากษ์อันแหลมคมของวิจิตรชัยอยู่ที่ว่า เพราะศาสนาพุทธและอำนาจทางการเมืองในสังคมไทยไม่เคยแยกขาดจากกัน โดยสถานะและโครงสร้างทางการเมืองแล้ว ศาสนาพุทธไทยมีความเป็นการเมืองอย่างยิ่ง รัฐและศาสนาจึงต่างช่วงใช้กันและกันเพื่อควบคุมผู้คนให้ดำรงตนในร่องในรอย ร่องรอยที่ว่าคือร่องรอยแห่งความสยบยอมที่ติดปลักหล่มจมลึกขึ้นทุกขณะ กระทั่งไปไม่ได้อีกแล้วกับสังคมร่วมสมัยที่ยึดถือคุณค่าในเสรีภาพและความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์

แล้วมีหนทางออกจากหล่มหรือไม่ วิจิตรชัยบอกว่า มี แต่คำตอบช่างชวนหวั่นไหว และหากมองคำตอบของวิจิตรชัยด้วย

มิติแบบพุทธๆ ในสังคมไทย เนื้อหาต่อจากนี้ช่างท้าทาย ชวนให้ตั้งคำถามอย่างถึงราก จนอาจจะเือนไปทั้งโครงสร้างอำนาจ

จากโลกเก่าสู่โลกใหม่

วิจิตรชัยเริ่มต้นด้วยการอ้างคำพูดของ รศ.ดร.สุวรรณา สถาอานันท์ อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ว่า ในเชิงปรัชญาศาสนา จุดแบ่งที่สำคัญระหว่างสังคมโบราณและสังคมสมัยใหม่ คือการแยกความจริงสูงสุด (Ultimate Truth) กับความจริงโลกย์ๆ (Relative Truth) ออกจากกัน ในสังคมโบราณนั้นมีความเชื่อว่า ความจริงสูงสุดนั้นคือที่สุด หากผู้ใดสามารถเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ ชีวิตของผู้นั้นก็จะดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับความจริงสูงสุด ทำให้ศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมโบราณสูงมาก ศีลธรรมแบบศาสนามีรากฐานมาจากการแสวงหาและเข้าถึงความจริงสูงสุดที่ว่านี้

แต่เมื่อโลกตะวันตกก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ กฎเกณฑ์การดำเนินชีวิตและความจริงสูงสุดค่อยๆ ถูกลดสถานะลงท่ามกลางความซับซ้อนที่สูงขึ้น ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าความจริงสูงสุดไม่มี แต่ในทางสังคม ความจริงสูงสุดถูกเก็บเข้าลิ้นชักไว้ก่อน และสังคมให้คุณค่ากับการแสวงหาความจริงแบบโลกย์ๆ มากขึ้น สังคมสมัยใหม่ต้องการเหตุผล ข้อเท็จจริงและข้อมูลเชิงประจักษ์มากกว่า โลกสมัยใหม่จึงมีความเชื่อพื้นฐานประการหนึ่งว่า ไม่มีความจริงสูงสุดหรือไม่อ้างความจริงสูงสุด ความจริงไม่ได้มีเพียงชุดเดียวและเส้นทางการแสวงหาความจริงก็ไม่ได้มีแบบเดียว แต่ละปัจเจกบุคคลต่างมีความจริงในแบบของตน พร้อมกันนั้น

ก็เกิดการยอมรับว่าทุกคนล้วนมีอคติในการมองโลกและมองชีวิตของตน

ความแตกต่างในโลกทัศน์และให้คุณค่าต่อความจริงสูงสุดนี้เอง ที่วิจักขณ์ให้ทัศนะว่า เป็นส่วนสำคัญของความขัดแย้งในสังคมไทย ด้านหนึ่งสังคมไทยยังพยายามยึดเหนี่ยวความจริงสูงสุดหรือความดีงามสูงสุดไว้อย่างเหนียวแน่นแบบสังคมโบราณ ไม่ต่างจากความเชื่อที่ว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก ทว่าอีกด้านหนึ่ง สังคมไทยก็รับอิทธิพลจากโลกสมัยใหม่และเดินทางมาจากความเป็นสังคมก่อนสมัยใหม่มาไกลโขแล้ว ความขัดแย้งอย่างแตกหักที่เกิดขึ้นสะท้อนความแตกต่างของโลกทัศน์ พุดง่าย ๆ คือ เรามองอนาคตของสังคมกันคนละแบบ เรามองเห็นภาพกันคนละภาพ เรายึดคุณค่าของความดีงามกันคนละชุด

มีการตั้งข้อสังเกตจากผู้เรียนว่า การที่สังคมไทยพยายามยึดเกาะบางสิ่งไว้ เพราะความเป็นสมัยใหม่ก่อเกิดสภาวะเคว้งคว้างในจิตสำนึกของมนุษย์ จำเป็นอยู่เองที่ผู้คนต้องแสวงหาหลักยึดบางประการ และศีลธรรม ความดีแบบพุทธ ก็ดูจะเป็นป้อมปราการอันมั่นคงไม่ใช่หรือ? ซึ่งวิจักขณ์ยอมรับว่าในแง่ปัจเจกบุคคล ก็ใช่ แต่คำถามคือ แล้วในทางสังคม ชุดศีลธรรมดังกล่าวที่ทำให้ผู้คนดังกล่าวรู้สึกมั่นคงนั้น เป็นความมั่นคงจากการเผชิญความจริงในโลกสมัยใหม่ หรือขัดฝืนต่อความเป็นจริงแล้วหลอกตัวเองอยู่กันแน่? พร้อมกับอธิบายเส้นทางประวัติศาสตร์ความคิดของโลกตะวันตก ในยุคสมัยที่โลกทัศน์แบบพระเจ้าเป็นศูนย์กลางของศาสนจักรถูกท้าทาย และการเกิด

ขึ้นของชุดศีลธรรมแบบใหม่บนรากฐานคุณค่าความเท่าเทียมกันของมนุษย์

เป็นที่ทราบกันดีว่า ในยุคกลางของยุโรปช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 15 คือยุคที่ศาสนจักรโรมันคาทอลิกมีอำนาจสูงสุด เป็นผู้ผูกขาดความจริงและคำตอบต่อทุกๆ คำถาม ผลดีคือความรู้สึกมั่นคง ความแน่นอน ปลอดภัย ว่าพระเจ้าจะอยู่เคียงข้างทุกคน (ที่เชื่อในพระเจ้า) และโลกทัศน์แบบพระเจ้าสร้างโลกได้อธิบายตัดสินชี้ขาดความเป็นความตายให้แก่ชีวิตมนุษย์ได้ในทุกเรื่อง ผลเสียที่เลี่ยงไม่ได้คือการห้ามสงสัยในความจริงสูงสุด (และอำนาจที่สัมพันธ์อยู่กับความจริงสูงสุดนั้น) ยุคกลางของยุโรปจึงถูกเรียกอย่างถากถางว่า ยุคมืด (Dark Age)

ความมืดมิดไม่อาจบดบังความสงสัยและสติปัญญาของมนุษย์ได้นาน เมื่อนักคิด นักเขียน นักดาราศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์ เริ่มตั้งคำถามต่อธรรมชาติรอบตัวและเสาะหาคำตอบด้วยตนเองแบบหลบเร้น กระทั่งค้นพบบางคำตอบที่ผิดแผกจากคำสอนของศาสนจักร จึงเผยแพร่การค้นพบของตน แม้ต้องเผชิญกับการลงทัณฑ์อันเหี้ยมเกรียม แต่เมื่อถึงจุดจุดหนึ่ง ศาสนาจักรก็สิ้นแรงจะหยุดยั้งการค้นพบใหม่ๆ ได้อีกต่อไป จิตสำนึกของผู้คนเริ่มเปลี่ยนผ่านสู่จิตสำนึกแบบใหม่ ศาสนาที่เคยยึดครองทุกๆ คำอธิบายต่อโลกและชีวิตเริ่มถูกผลักไส วิทยาศาสตร์เข้าแทนที่ ความมืดเริ่มล่าถอย จิตสำนึกใหม่ถือกำเนิด นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม ยุคแสงสว่าง (Enlightenment) เกิดขึ้น ค่อยๆ ก่อตัวเป็นความคิดพื้นฐานว่าคนทุกคนเท่ากัน มนุษย์ทุกคนสามารถเรียนรู้ คิดเอง

ตัดสินใจเอง เกิดเป็นแนวคิดประชาธิปไตยและการเคารพในสิทธิเสรีภาพ นั่นคือเส้นทางการต่อสู้ของตะวันตก

แต่สำหรับสังคมไทย วิจัยชนมองว่า การต่อสู้ทำนองนี้ ‘เพิ่งเริ่มต้น’ “เมื่อจุดนี้เรามองโลกกันคนละชุด เพราะฉะนั้นวาระของผมในประเด็นศีลธรรมก็คือ ต้องการนำเสนอชุดคุณค่าศีลธรรมแบบโลกสมัยใหม่เพื่อผลักดันไปสู่การเป็นสื่อเลือกข้าง นั่นหมายความว่าสื่อต้องชัดเจนว่าต้องการอะไร คุณมองสังคมอย่างไร นี่เรากำลังพูดถึงสื่อที่มีวิสัยทัศน์ เมื่อถึงทางแยก คุณค่าแบบไหนล่ะที่สอดคล้องกับโลกความเป็นจริง คุณค่าแบบไหนล่ะที่สร้างจิตสำนึกทางสังคมที่เป็นปกติ แล้วเมื่อรู้ว่ามีอะไร แล้ว คุณต้องเลือก ต้องมีความกล้าหาญ คุณต้องเดินไปทางทางนั้นเพื่อผลักดันให้สังคมไปข้างหน้า แม้มันจะเสี่ยง แม้จะมีคนจำนวนหนึ่งไม่เห็นด้วย ผมรู้สึกว่าคุณเป็นชาวพุทธที่เลือกข้าง แล้วผมก็มีวาระของผมที่พยายามจะนำเสนอประเด็นศีลธรรมแบบเลือกข้างนี้ว่าสำคัญอย่างไร”

วิจัยชนเชื่อว่า สถานการณ์ปัจจุบันคือการขับเคลื่อนระหว่างจินตภาพชุดเดิมที่พยายามจะฝืนความเป็นไปของโลก กับจินตภาพชุดใหม่ที่เปิดกว้างและสอดคล้องกับโลกสมัยใหม่มากกว่า ดังนั้นจึงไม่มีสภาพที่เป็นกลางดำรงอยู่จริง มีแต่สภาพการชักเย่อระหว่างจินตภาพสองชุด โดยจินตภาพชุดเก่ายังคงอิงกับกรอบความเชื่อเรื่องความจริงสูงสุดและกรอบศีลธรรมแบบศาสนา ศีลธรรมแบบศาสนาเมื่อถูกนำมาอ้าง นำมาใช้ในบริบทโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะในจุดที่ศาสนาพุทธยังเป็นขาหนึ่งของอำนาจรัฐ ศีลธรรมศาสนาก็แสดงออกในทางอำนาจนิยม

แบบยึดเยียดและกำหนดจากบนลงล่าง มีลักษณะของการจับผิดเทศนา สั่งสอน กล่อมเกลารู้อี้ คิดแทน มองประชาชนเป็นเด็กที่ไม่ยอมโต และไม่มีที่ทางสำหรับการพูดคุย ถกเถียง โดยเฉพาะต่อคำถามที่ว่าอะไรคือถูก-ผิด ดี-ชั่ว เมื่อสังคมถูกครอบงำด้วยจินตภาพเก่า สื่อเองก็เลี่ยงไม่ได้ที่จะตกอยู่ในวังวนนี้ การนำเสนอจึงสะท้อนกรอบคิดทางศีลธรรมแบบแบ่งแยกดำ-ขาวอย่างชัดเจนด้วยกรอบคิดทางศาสนาโดยอัตโนมัติ

วิจัยชนได้ยกตัวอย่างข่าวที่ใช้ศีลธรรมแบบศาสนาในการตัดสินถูก-ผิด ดี-เลว ที่ปรากฏอยู่เกลื่อนบนเว็บไซต์และหน้าหนังสือพิมพ์ จนเคยมีคนตั้งข้อสังเกตว่าทำไมสื่อไทยจึงนำเสนอแต่ข่าวร้าย และขับเน้นความ “ผิดศีลธรรม” เพื่อให้เกิดความละอาย เพื่อไม่ให้คนเอาเป็นเยี่ยงอย่างอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นนักศึกษาตีกัน ดาราอ้วก พระแอบมีเซ็กซ์ ผัวตบเมีย ฯลฯ เมื่อมีองค์กรของรัฐทำงานเรื่องศีลธรรม ก็จะหมกมุ่นอยู่กับงานตรวจสอบการผิดศีลธรรม หากมีองค์กรของรัฐทำงานเรื่องวัฒนธรรม ก็จะหมกมุ่นอยู่กับการส่งเสริมวัฒนธรรมที่ดี และห้าม แบน วัฒนธรรมที่ชั่ว ซึ่งอำนาจศีลธรรมแบบรัฐกินพื้นที่ทางสังคมเยอะมากในทุกๆ เรื่อง วิจัยชนสรุปว่าปัญหาเกิดขึ้นเพราะสื่อตกอยู่ในมายาคติศีลธรรมแบบศาสนานั้นเอง สื่อจึงทำหน้าที่ไม่ต่างจากสื่อศีลธรรมของรัฐ ที่คอยสอดส่องตรวจตราพฤติกรรมของพลเมืองให้อยู่ในครรลองคลองธรรม

ผู้เรียนตั้งคำถามกลับว่า แล้วจินตภาพเก่าที่พยายามปกป้องดูแลให้คนอยู่ในศีลในธรรม มันเลวร้ายอย่างไร คำตอบ

คือมันดูเหมือนจะสามารถควบคุมประชาชนได้ในระดับหนึ่ง อุปมาเหมือนกล้องวงจรปิดทางศีลธรรมของรัฐ โอเค ใช่, มันทำให้สังคมดูเหมือนมีหลักเกณฑ์ มีความถูกต้องดีงาม ความสงบเรียบร้อย สร้างความละเอียดหรือเกรงกลัวต่อบาป แต่อีกด้านหนึ่ง มันก็กดทับความเป็นมนุษย์ ปิดกั้นเสรีภาพและปิดกั้นการแสวงหาหนทางใหม่ๆ ที่สำคัญ ศีลธรรมแบบศาสนาถูกใช้ในลักษณะอำนาจนิยมเข้าทุกที่ๆ แบบนี้ได้สร้างบรรยากาศแห่งความกลัว ความละเอียด ความรู้สึกผิด การประณาม การจับผิด ตั้งคำถามไม่ได้ ฯลฯ ซึ่งเป็นบรรยากาศที่ตรงกันข้ามกับการส่งเสริมคุณค่าในแบบโลกสมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพ การส่งเสริมศักยภาพ การปลดปล่อย การเรียนรู้และการลองผิดลองถูกด้วยตัวเอง ซึ่งก็ไม่น่าแปลกที่คนรุ่นใหม่จะรู้สึกแปลกแยกกับจินตภาพเก่ามากขึ้นทุกที

เมื่อรัฐกับพุทธจับมือ ผลคืออิสรที่เรียทางศีลธรรม

พุทธศาสนาในประเทศไทยผูกติดกับความเป็นรัฐอย่างแน่นหนา กล่าวได้ว่าเป็นฐานค้ำยันหนึ่งของอำนาจรัฐมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งทำการสถาปนาโครงสร้างคณะสงฆ์ของรัฐขึ้น พุทธศาสนากลายเป็นความเชื่อหลักที่รัฐใช้ปกครองประชาชนในด้านศีลธรรม โดยแทรกซึมอยู่ในกฎหมาย การศึกษา และแนวนโยบายต่างๆ เมื่อพุทธศาสนาผูกติดกับรัฐ เลี้ยงไม่ได้ที่ ศีลธรรมแบบพุทธจะมีอิทธิพลต่อแนวคิดทางการเมือง ในทางกลับกัน การเมืองก็ส่งผลต่อพุทธศาสนา ที่เห็นชัดคือพระกลายเป็นบุคลากรหลักที่เปรียบเสมือนเจ้าหน้าที่รัฐผู้รับผิดชอบทาง

ศีลธรรมและผู้ประกอบพิธีกรรมตามจารีต โครงสร้างการบริหารงานแบบราชการที่รวมศูนย์ทำลายจิตสำนึกของชุมชนสงฆ์แบบดั้งเดิมที่อยู่กันแบบใกล้ชิด กันเอง และเป็นมนุษย์ ภายในโครงสร้างคณะสงฆ์ของรัฐ พระไม่ใช่มนุษย์ สงฆ์หรือสงฆ์ไม่ใช่ชุมชน และธรรมวินัยกลายเป็นกฎหมายตายตัว จึงไม่แปลกเลยที่โครงสร้างแบบนี้จะเป็นตัวบ่อนทำลายพุทธศาสนาเสียเอง เพราะเมื่อพระติดกับอยู่ในโครงสร้างนี้เมื่อไหร่ ความเป็นสมณะ ความเป็นตัวของตัวเอง ความเป็นคนที่หายหมด อ.สุลักษณ์เคยบอกว่าโครงสร้างนี้ทำให้พระเสียคน พระกลายเป็นเจ้า

“ผมตั้งข้อสังเกตว่า สมัยก่อนธรรมวินัยเป็นกฎระเบียบที่ใช้สำหรับกลุ่มคนเล็กๆ ที่อยู่ด้วยกันด้วยความไว้วางใจ แล้วใช้กฎเกณฑ์ง่าย ๆ ตรวจสอบกันเองในหมู่คณะ เป็นเหมือนแนวทางการฝึกตนร่วมกัน นั่นคือในวินัยมีธรรมะและในธรรมะมีวินัย อย่างเช่นถ้าเรามีชุมชนอยู่กันห้าหกครอบครัวในหมู่บ้าน ศีลห้าจะเป็นอะไรที่ธรรมตามาก เราฆ่าปลา แต่พอวันอุโบสถ เราก็กวนจากการฆ่า เข้าวัด ฝึกภาวนาอยู่กับตัวเอง ถือศีลอุโบสถ ดูว่าเวลาเราไม่ฆ่าสัตว์ใจเราเป็นปกติอย่างไร โอเค ถ้าใครผิดศีล ไม่ยอมถือศีล ก็ธรรมดา ทุกคนมีเสรีภาพที่จะเลือก อย่างมากที่สุดก็กระแนะกระแหนกันเองในหมู่เพื่อนบ้าน แต่ก็ไม่ได้มีผลต่ออะไรที่ใหญ่กว่านั้นมากมาย”

แต่เมื่อศีลธรรมแบบพุทธผูกโยงกับโครงสร้างรัฐสมัยใหม่ ผลกระทบมันเยอะกว่าเดิมมาก ศีลธรรมแบบศาสนาของรัฐทำให้เกิดแนวโน้มอันนำไปสู่กฎหมายทางศีลธรรม ศีลห้ากลายเป็นวาระแห่งชาติ กลายเป็นความผิดบาป ความละเอียด สมมติ

พระสงฆ์รูปหนึ่งทำผิดวินัย เช่น มีเช็กส์ ลักขโมย เป็นต้น สื่อที่คอยจับจ้องนำเสนอข่าว องค์การราชการที่เข้ามาจัดการ ความรู้สึกของความผิด ซึ่งจริง ๆ มันก็แค่ผิดศีลปกติ ก็จะขยายใหญ่โตเป็นสิบเป็นร้อยเท่า บางทีคนรอบตัวก็มาช่วยกันเทศนาสั่งสอน กระทั่งซ้ำด้วยการตัดสินผิดถูกในแบบเดียวกัน ประชาชนที่เสพข่าวสารเช่นนี้ต่อเนื่องก็เสมือนถูกฝังความคิดลงในจิตสำนึกว่าการมีเช็กส์หรือการเข้าใกล้ผู้หญิงเป็นเรื่องผิดบาป ตกนรก พระต้องบริสุทธิ์ผุดผ่องเป็นเทพ อีกด้านก็คือพระเลวทันที ศีลธรรมแบบศาสนาคือที่มาของวาทกรรมคนดี-คนเลว ที่ถูกนำมาใช้ตัดสินคดีกันทางการเมือง วิจัยขณต้องการสะท้อนว่าการที่ศีลธรรมผูกกับรัฐ ความดี-ชั่วแบบขาวดำหรือทวิลักษณ์จึงถูกขับเน้นเกินพอดี กลายเป็นอาการฮิสทีเรียทางศีลธรรม สื่อที่ตกอยู่ในมายาคติทางศีลธรรมเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้อาการนี้ลุกลามไปทั่ว

1

วิจักษณ์นำสารคดีเกี่ยวกับการลงโทษประหารชีวิตของสถานีโทรทัศน์บีบีซีมาเปิดประกอบการอธิบาย ในสารคดีตั้งข้อสังเกตว่า ขณะนี้ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ แต่เหตุใดจึงยังคงมีโทษประหารชีวิต ทั้งที่ผิดศีลข้อแรกในศีลห้า โดยสัมภาษณ์พระรูปหนึ่งที่จำพรรษาอยู่ในวัดใกล้เคียงกับสถานที่ที่ใช้ประหารชีวิต พระรูปดังกล่าวตอบว่า แม้การฆ่าคนจะเป็นบาป แต่ศาสนาพุทธก็สอนให้มองที่เจตนาเบื้องหลังการกระทำ หากเป็นเจตนาดี เจตนาที่ต้องการปกป้องประเทศชาติ ก็สามารทำได้ เช่นเดียว

กับที่พระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณทรงทำสงครามเพื่อปกป้องประเทศชาติ การประหารชีวิตก็ใช้ตรรกะชุดเดียวกันนี้ในการอธิบาย

นี่คือตัวอย่างที่ชัดเจนของการนำคำสอนทางพระพุทธศาสนามารับใช้อำนาจรัฐ เหมือนดังที่พระกิตติวุฒโฒ เคยกล่าววาจาอมตะว่า ‘ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป’ ซึ่งวิจักษณ์ไม่คิดว่าเป็นถ้อยคำที่มีเจตนาปลุกปั่นให้เกิดการฆ่าแกง แต่มองว่าพระกิตติวุฒโฒมีความเชื่อมั่นในบางสิ่งที่ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่า สูงส่งกว่า และควรต้องปกป้อง ไม่ต่างจากกรณีโทษประหารข้างต้น

“ผมพยายามจะบอกว่า มันไม่ได้มาจากการที่ว่าพระกิตติวุฒโฒเป็นคนไม่ดี แต่มันมีชุดความคิดอะไรบางอย่างลอยล่องอยู่ในสังคมไทย ซึ่งคนจำนวนไม่น้อยในปัจจุบันก็ยังมีชุดความคิดอันนี้ครอบงำอยู่ ว่าเราจำเป็นจะต้องปกป้องรักษาสิ่งที่ดีกว่า สูงกว่า ซึ่งอาจจะป็นชาติ เช่น กรณีเขาพระวิหาร หรือการปกป้องสถาบันกษัตริย์ การกระทำใดๆ ที่เป็นไปเพื่อรับใช้อำนาจสูงสุดหรือความจริงสูงสุดนั้นไม่ถือว่าเป็นบาป (อาจถือว่าเป็นบุญด้วยซ้ำ) ฆ่าคอมมิวนิสต์จึงไม่บาป ฆ่าผู้ก่อการร้ายจึงไม่บาป ฆ่านักศึกษาธรรมศาสตร์จึงไม่บาป เป็นต้น ประหนึ่งว่า ความจริงสูงสุดที่เคยครอบครองโดยศาสนา ถูกรัฐผนวกรวมกลายเป็นความจริงสูงสุดของรัฐ รัฐกับศาสนาต่างแบ่งปันอำนาจในความจริงสูงสุดร่วมกัน ดังนั้นแทนที่กฎหมายจะเป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติในการอยู่ร่วมกันเพียงอย่างเดียว กลับแทรกซึมลึกเข้าไปควบคุมจิตใจหรือเจตนาด้วย เกิดเป็นอำนาจตัดสินพิพากษาแม้กระทั่งความคิด การคิดไม่เหมือนรัฐคือความผิด

บาป การวิพากษ์ศาสนา การวิจารณ์สถาบันกษัตริย์คือความผิดบาป และอำนาจกฎหมายสามารถสอดล้วงไปเอาผิดโดยอ้าง ‘ความผิดต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน’ ได้ การแบน การห้าม การเซ็นเซอร์ การลิดรอนเสรีภาพ ก็ใช้วิธีคิดพื้นฐานแบบเดียวกันนี้”

แม้ว่าศาสนาพุทธจะให้ความสำคัญต่อเจตนา ดังที่มีการกล่าวถึงในพระไตรปิฎก กรณีที่พระพุทธเจ้าถูกเอื้อยข้อธรรมกับพราหมณ์คนหนึ่งว่า การกระทำผิดทางกาย ทางคำพูด และทางความคิด การกระทำใดบาปที่สุด พราหมณ์ตอบว่าทางกาย แต่พระพุทธเจ้าตอบว่าทางความคิด โดยให้เหตุผลว่าหากไม่คิดในทางร้าย การกระทำผิดทางกายและวาจาย่อมไม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม นั่นคือคำสอนทางศาสนาไม่ใช่กฎหมาย วิจัยขณนี้มีมุมมองว่า การอยู่ร่วมกันในสังคมสมัยใหม่ ไม่ได้ต้องการควบคุมความคิดหรือต้องการให้ทุกคนมีความบริสุทธิ์ สูงส่งถึงมาอย่างสอดคล้องกับ ‘ความจริงสูงสุด’ (ของใคร?) แต่ต้องการเพียงแค่มกฏกติกาขั้นต่ำในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นปกติสุขเท่านั้น จึงไม่ควรปล่อยให้ศาสนาเป็นผู้วิเคราะห์ว่าใครเป็นคนบาป จนถึงขั้นเข้ามามีผลต่อการตีความกฎหมาย ศาสนาควรถูกปล่อยให้เป็นเรื่องเสรีภาพในการนับถือและตีความของแต่ละปัจเจกบุคคลไป

2

หรือกรณีพระวุฒิชัย วชิรเมธี หรือ ว.วชิรเมธี พระนักเทศน์-นักเขียนชื่อดัง ที่มีผลงานหนังสือธรรมะจำนวนมาก

ซึ่งวิจักขณ์เห็นว่า ว.วชิรเมธี ก็คือผลผลิตของพระพุทธศาสนา แบบรัฐไม่ผิดแผกกับพระกิตติคุณใดในอดีต ที่พยายามสร้าง ภาพของความจริงสูงสุดเพื่อรับใช้สิ่งที่ดีกว่าบางอย่าง เช่น ชาติ พระมหากษัตริย์ นิพพาน หรือความดีงาม เมื่อมองสังคมด้วย กรอบคิดแบบศาสนา โลกใบนี้จึงแปรเป็นสถานที่แห่งความทุกข์ และกิเลส มากล้นด้วยนักการเมืองชั่วช้า มนุษย์จึงควรถอนตัวออก จากโลกและก้าวเดินบนถนนแห่งธรรม ยิ่งสถานะของ ว.วชิรเมธี ผูกโยงกับอุดมการณ์ของรัฐและได้รับการยอมรับจากชนชั้นกลาง กระแสหลักมากเท่าไร คำสอนที่สื่อสารออกสู่สาธารณะก็จะเป็น ส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนศีลธรรมแบบศาสนา ตรรกะการอธิบาย ความดี-ความชั่วของ ว.วชิรเมธี เป็นตรรกะที่ลดทอนความ ซับซ้อนของสังคมสมัยใหม่ เป็นการตัดสินอะไรดีชั่วด้วยมุมมอง ของความดีงามอันประเสริฐสูงสุดแบบศาสนา

3

อีกตัวอย่างหนึ่งคือปรากฏการณ์พุทธทาส ประเด็นที่ น่าสนใจคือหากมองด้วยสายตาของรัฐ ในอดีตพุทธทาสภิกขุมี สถานภาพไม่ต่างจาก ‘พระเถื่อน’ ที่ฉีกตัวเองออกจากแนวคิด แบบรัฐ ก่อตั้งสวนโมกข์เพื่อต้องการความอิสระทางความคิด การทำงาน การวิเคราะห์ และการวิพากษ์วิจารณ์ ทว่า คล้อย หลังการมรณภาพของพุทธทาสภิกขุไม่ถึง 20 ปี คำสอนของ พุทธทาสภิกขุกลับแปรรูปเป็นชุดศีลธรรมแบบรัฐ คือการปลูกฝัง ความเป็นคนดี มีศีลธรรม และบ่อยครั้งถูกนำไปอ้างถึงใน ลักษณะที่ขัดแย้งกับแนวทางประชาธิปไตย

“ผมตั้งข้อสังเกตว่า การเกิดขึ้นของสวนโมกข์กรุงเทพฯ เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้งานของพุทธทาสทั้งหมดเปลี่ยน ทิศทางจากเดิมที่มุ่งสู่อิสรภาพ เสรีภาพ การเปิดกว้างทางความคิด ให้กลับสู่การเป็นที่ยอมรับในชุดอุดมการณ์รัฐ ผมไม่อยากจะ มองว่า พุทธทาสเป็นคนที่สมบูรณ์แบบ เพียงแต่พุทธทาสเป็นคนที่ เรียกได้ว่าแสวงหาอะไรบางอย่าง ซึ่งเป็นคุณค่าที่หลุดออกไป จากกรอบ

“แต่พุทธทาสยังทำได้แบบจำกัด เพราะแนวคิดของ พุทธทาสจริง ๆ แล้ว ท่านก็ไม่ได้มีความลุ่มลึกทางด้านการเมือง นัก เรียกว่าไม่ได้มีความเข้าใจคุณค่าแบบประชาธิปไตยในโลก สมัยใหม่เท่าไร มีหลาย ๆ อย่างที่ท่านก็สนับสนุนการเลือกคนดี เข้าไปเป็นศาล ให้ศาลไปอบรมศีลธรรม เพียงแต่ว่าในสมัยนั้น มันอาจจะยังใช้ได้อยู่ อาจยังมองไม่เห็นว่สังคมไทยจะก้าวมาถึง จุดนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องทำความเข้าใจข้อจำกัดของพุทธทาส ด้วย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่พุทธทาสถูกดึงมาใช้ในปัจจุบัน ที่เห็นก็ ดูจะมีแค่วาทกรรมเรื่องคนดีและศีลธรรมเท่านั้นเอง”

4

เมื่อศาสนาพุทธยึดโยงกับอุดมการณ์รัฐอย่างแน่นหนา ทุกครั้งที่เกิดวิกฤตทางศีลธรรมหรือศาสนาขึ้นในสังคมไทย วิธี คิดในการจัดการปัญหาจึงวนเวียนอยู่ในกรอบเดิม ๆ คือ เป็น เพราะพระไม่ดี ดังนั้นต้องเลือกคนดีมาบวช, พระผิดวินัยกัน มาก ต้องสังคายนาพระธรรมวินัยใหม่, ศาสนามีได้เสื่อม แต่คน ต่างหากที่เสื่อม เหตุนี้จึงต้องให้อำนาจศาสนามากขึ้นในการห้าม

กระทำการต่าง ๆ แล้วคนจะดีขึ้น เมื่อคนดีขึ้น สังคมก็ดีขึ้นเอง, ต้องปฏิรูปศาสนา, ต้องส่งเสริมให้คนปฏิบัติธรรม และเปลี่ยนวิธีการสื่อสารธรรมะกับคนรุ่นใหม่ และต้องสถาปนาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและหาวิธีกีดกันอิทธิพลแทรกซึมของศาสนาอื่น ฯลฯ

“ทั้งหมดนี้คือสภาพการที่รอบคอบทางศีลธรรมของศาสนาที่ผูกโยงกับรัฐครอบงำสื่อ เด็กและเยาวชน ผู้ใหญ่ โรงเรียน และทุกอย่าง เพราะชุดศีลธรรมชุดนี้เป็นชุดศีลธรรมที่มีลักษณะปกป้องตนเอง นั่นคือปกป้องสถานะของศาสนา และปกป้องความจริงสูงสุดอันได้แก่อำนาจรัฐ ตรรกะแบบนี้คือศาสนาถูกเสมอ คนแหละไม่ดีเอง อยากเป็นคนดีก็ต้องศรัทธาศาสนาสิ เมื่อคิดแบบนี้จึงเป็นปัญหาต่อสังคมประชาธิปไตยมาก เพราะมันจะมาถึงที่ประชาชนว่าไง และปกป้องอำนาจสูงสุดที่แต่ละต้องวิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ เพราะถ้าความจริงสูงสุดนี้ล้มเมื่อไหร่ โครงสร้างอำนาจที่มันยึดโยงกันทุกอย่างก็ล้มหมด ดังนั้น ศีลธรรมชุดนี้จึงสำคัญในการยึดโยงความไม่เสมอภาคเอาไว้ ศีลธรรมแบบศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการปิดกั้นศีลธรรมทางสังคมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นศีลธรรมแบบโลกสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าความเป็นมนุษย์ เสรีภาพ และความเท่าเทียมกัน”

วิจักขณ์อธิบายว่า ในสังคมสมัยใหม่ อำนาจรัฐไม่ควรเข้ามาก้าวล่วงเรื่องศีลธรรมและศาสนา แต่ควรสร้างพื้นที่ให้มนุษย์ทุกคนมีอิสระที่จะเรียนรู้ด้วยตนเองโดยไม่ถูกยึดเยียด เพราะสังคมที่ยึดเยียดความดีจนล้นเกินคือสังคมที่ผิดปกติ เมื่อ

โฆษณาส่งเสริมความดีจนโอเวอร์ในด้านกลับย่อมเท่ากับการขับเน้นความเลวโดยตัวมันเอง สังคมสมัยใหม่ควรเลือกขับเน้นความเป็นปกติ ความเป็นมนุษย์ที่มีกิเลส มีดี มีชั่ว มีกฎเกณฑ์ที่เสมอภาค ควรได้รับการยอมรับ พูดยัง ทำความเข้าใจ และสามารถอยู่ร่วมกันได้ ‘เป็นปกติ’ ซึ่งจะไปแล้วศีลก็คือความปกติมิใช่หรือ? สังคมสมัยใหม่ขับเน้นศีลธรรมในแง่ของความเป็นมนุษย์ การยอมรับในสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และปกป้องคุณค่าพื้นฐานนี้คือความเป็นปกติ ไม่ใช่ไปปกป้องความดีหรือความจริงสูงสุดอะไร

พระเถระบางรูปเคยกล่าวว่า หากทุกคนดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ทำหน้าที่ของตน มีความสัมพันธ์กับผู้อื่น เคารพกติกาบ้านเมืองตาม ‘ปกติ’ สังคมย่อม ‘ปกติ’ ผู้เรียนคนหนึ่งถามวิจักขณ์ตอบว่า “ผมไม่ชอบคำพูดแบบนี้ ซึ่งแน่นอนเราจะได้ยินบ่อยมาก เหมือนเป็นการโยนภาระทั้งหมดมาให้ประชาชน เป็นศีลธรรมแบบทำให้คนเขื่อง คนสงบ ให้คนกลับมาอ่อนดูใจตัวเอง โดยสยบยอมต่อ status quo... ผมมองว่าชุดศีลธรรมแบบนี้ก็ยังผูกโยงกับแนวคิดทางศาสนาแบบรัฐ ซึ่งกดขี่และลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่ชุดศีลธรรมในแบบโลกสมัยใหม่ที่เรากำลังพูดถึง เป็นชุดศีลธรรมที่ไม่ได้ผูกโยงกับแนวคิดที่ว่าแต่ขับเน้นความเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกคน เมื่อมนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเท่ากัน ความเป็นมนุษย์ที่ได้รับการเคารพเท่ากัน สิ่งนี้ต่างหากที่ทำให้สังคมปกติ คือความเป็นปกติเกิดขึ้นเมื่ออำนาจรัฐไม่เลือกปฏิบัติ ตัวแทนของเราไม่ได้เลือกว่าคนนี้พิเศษกว่าอีกคนหนึ่ง แต่เป็นตัวแทนของคนทุกคนจริงๆ

ซึ่งสอดคล้องกับอุดมคติแบบประชาธิปไตยที่เน้นศีลธรรมแบบมนุษย์เท่าเทียมกัน”

ถามว่า หากไม่ต้องการให้รัฐก้าวท้าวศีลธรรมและศาสนา ต้องการสร้างชุดศีลธรรมแบบมนุษยนิยม เห็นคุณค่าของความเท่าเทียม จะต้องทำอะไร วิจัยขณมีคำตอบที่สั่นคลอนอำนาจรัฐกับศาสนาอย่างน่าพรั่นพรึงคือ ต้องแยกรัฐออกจากศาสนาหรือการทำให้เป็นรัฐฆราวาส (Secularization) แยกรัฐและศาสนาออกจากกัน

“คนจะกลัวเวลาที่ผมพูดประเด็นนี้ จะบอกว่าถ้าไม่เอาศาสนาเป็นหลักแล้ว สุดท้ายสังคมไทยจะเอาตรงไหนเป็นที่พึ่งจะเอาตรงไหนเป็นศีลธรรม พระก็จะด่าผมว่า ไม่มีศาสนา สังคมก็จะไม่มีศีลธรรม แต่ผมว่ามันสะท้อนว่า คนไทยจำนวนมากยังมีความเข้าใจในประชาธิปไตยไม่เพียงพอ”

ประชาธิปไตยในทัศนะของวิจัยขณเป็นระบอบการปกครองที่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีประวัติศาสตร์การต่อสู้อย่างยาวนานที่แลกมาด้วยเลือดเนื้อและชีวิต เพราะเรียนรู้ผ่านความทุกข์ ความขัดแย้ง การกดขี่ การสูญเสียมาประชาธิปไตยจึงเปี่ยมด้วยจิตสำนึกแบบมนุษยนิยม มนุษย์มีศักดิ์ศรี มีความคิด มีสติปัญญาของตนเอง แต่ประชาธิปไตยแบบไทยๆ กลับดำเนินในทิศทางตรงกันข้ามคือหมั่นแคลนความเป็นมนุษย์เพราะดันไปผูกติดกับอำนาจแบบความจริงสูงสุดซึ่งคำยันหนึ่งก็คือศาสนา การแยกรัฐออกจากศาสนา มักถูกเข้าใจผิดว่าเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะกลายเป็นรัฐที่ไม่มีศาสนา คนในรัฐไม่มีศาสนา ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ผิด การแยกรัฐออกจากศาสนา เป้าหมาย

คือเพื่อต้องการสร้างรัฐที่มีความเป็นประชาธิปไตย คำนึงถึงสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน เปิดกว้างต่อความหลากหลายของความเชื่อ ตรวจสอบได้ วิพากษ์วิจารณ์ได้ แต่รัฐไทยที่ดำรงอยู่ขณะนี้ไม่ได้เป็นเช่นนั้น กลับเป็นรัฐที่ตัดขาดจากประชาชน ไร้การตรวจสอบ วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ อำนาจอธิปไตยไม่ได้สะท้อนความเป็นตัวแทนของประชาชน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการผูกรั้งกับศาสนาพุทธเข้าด้วยกันดังที่กล่าวมาแต่ต้น เพราะโครงสร้างศาสนาพุทธปัจจุบันมิได้ยึดโยงอยู่กับประชาชนเลย โครงสร้างคณะสงฆ์ไทยลอยอยู่เหนือโลกของความเป็นจริง และยึดโยงอยู่กับสถานะของสถาบันกษัตริย์ ดังนั้น อุดมการณ์หลายชุดของคณะสงฆ์ไทย จึงสนับสนุนสถาบันกษัตริย์ สนับสนุนอุดมการณ์ราชาชาตินิยมอย่างเห็นได้ชัด เลี่ยงไม่ได้ที่อุดมการณ์ชุดนี้จะส่งอิทธิพลเชิงโครงสร้างและจิตสำนึก ชาวพุทธที่ดีคือชาวพุทธที่ต้องเทิดทูนสถาบันกษัตริย์อยู่เหนือความขัดแย้งทั้งปวง เทศนาสั่งสอนคนอื่นได้แต่วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ การปฏิบัติธรรมแม้จะเป็นไปเพื่อการหลุดพ้นหรือเสรีภาพ แต่อีกทางหนึ่ง ก็ต้องปฏิบัติธรรมเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลด้วย ทั้งหมดทั้งมวลนี้เท่ากับลดทอนศาสนาไปรับใช้สิ่งที่เชื่อว่าดีกว่า สูงส่งกว่า หรือเป็นความจริงสูงสุดของรัฐ แทนที่จะเป็นไปเพื่อการปลดปล่อยตนเอง ปลดปล่อยความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์

“การแยกรัฐออกจากศาสนาที่ผมหมายถึง จึงเป็นการทำในเชิงโครงสร้างทางการเมือง ทำไมจำเป็น ต้องเริ่มสร้างการตระหนักรู้ตรงนี้ขึ้น เพราะยิ่งเราเข้าใจ ความรุนแรงของมันก็จะลดลง ถ้าเราไม่เข้าใจ เดี่ยวก็ฆ่ากันด้วยชาติศาสนาพระมหากษัตริย์”

กษัตริย์อีก เราต้องมองข้ามชุดศีลธรรมแบบศาสนานี้ไปให้ได้ เสียตั้งแต่ต้น ถ้าเรายังมองข้ามไปไม่ได้ ยังติดอยู่กับการตำราพระ ตำราศาสนาแบบที่วนไปวนมาอยู่แบบนี้ เราก็คงไปไม่พ้นมัน โดยเฉพาะสื่อ เจตนาคิดยิ่งงมงายจะมีมุมมองแบบตำรา-ชาวอยู่เรื่อย ๆ หากจะไปให้พ้น เราต้องมองให้เห็นจินตภาพสังคมอีกแบบหนึ่งที่ทุกคนมีคุณค่าร่วมกันประการหนึ่งคือศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันของมนุษย์ แล้วมีสื่อ มีระบบการศึกษา มีพระ มีนักวิชาการที่อยู่ข้างศีลธรรมชุดใหม่แบบนี้ให้มากขึ้น พุดง่าย ๆ คือต้องมองทะลุศาสนาออกไปให้เจอความเป็นคนให้ได้”

ผู้เรียนคนหนึ่งถามว่า การแยกแยะกับศาสนาที่ว่าคือการแยกการปกครองคณะสงฆ์ เป็นการแยกในเชิงกลไกหรือแยกเชิงความคิดของผู้บริโภคศาสนา วิจัยขณตอบว่า มันจะไปด้วยกันเองถ้าโครงสร้างสังคมเปลี่ยน จิตสำนึกคนในการบริโภคศาสนาก็จะเปลี่ยนด้วย ในที่นี้ เราจึงเน้นว่าการแยกแยะกับศาสนาเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเชิงโครงสร้าง นั่นคือรัฐไม่ยุ่งเกี่ยวกับงานด้านศาสนา ยุบโครงสร้างคณะสงฆ์ วัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ แปรสภาพเสมือนหนึ่งองค์กรภาคเอกชนที่สามารถตรวจสอบได้ หากมีรายได้หรือกำไรเกินกว่าที่กำหนดก็ต้องเสียภาษีตามปกติ วัดแต่ละแห่งมีสภาพไม่ต่างจากบริษัทเอกชนที่มีตราสินค้าของตนเอง เปิดโอกาสให้ผู้บริโภคเลือกเปิดรับคำสอนได้อย่างอิสระ คำสอนที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ วัดแห่งนั้นก็ควรปิดตัวลงไปตามธรรมชาติ ยุติการสนับสนุนงบประมาณแก่ศาสนาได้

ศาสนาหนึ่ง ยกเลิกการสอนศาสนาพุทธและไม่มีการสวดมนต์ในโรงเรียน แต่เปิดกว้างให้ทางเลือกคนได้เรียนและศึกษาคำสอนหรือศาสนาที่ตนสนใจด้วยตัวเอง จุดนี้จะทำให้ความแข็งตัวของกรอบคิดทางศีลธรรมแบบศาสนาอ่อนลง ศาสนาไม่ใช่ความจริงสูงสุดที่แตะต้องไม่ได้ แต่เป็นวิถีทางแสวงหาของมนุษย์ที่แต่ละคนต่างมีเสรีที่จะถกเถียงและตีความ ซึ่งตรงนี้จะสอดคล้องไปกับการเติบโตของจิตสำนึกแบบประชาธิปไตย พุทธศาสนาไม่ใช่อุปสรรคกีดขวางพัฒนาการของประชาธิปไตยอย่างที่เป็นอยู่ในตอนนี้

วิจัยขณขยายความต่อว่า เพราะศาสนาคือความเชื่อ ความเชื่อไม่ควรถูกกำหนดโดยรัฐ เมื่อนั้นศาสนาจะกลับคืนสู่ประชาชน ความเป็นสังฆะหรือชุมชนจะกลับมามีความสำคัญและแข็งแรงขึ้น พระจะเป็นมนุษย์มากขึ้น สัมพันธ์กับโลกความเป็นจริงมากขึ้น ทุกคนมีส่วนในการเรียนรู้และสนับสนุนศาสนา ในแนวทางของตน คำสอนต่างๆ จะกลับคืนสู่ประสบการณ์แบบโลกๆ ความทุกข์ยากของสามัญชน ศาสนาจะยืนเคียงข้างความขัดแย้ง เคียงข้างผู้ถูกกระทำ เคียงข้างฝ่ายตรงข้ามกับรัฐ นัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า การแยกแยะกับศาสนาก็คือการปลดปล่อยพุทธศาสนาให้เป็นอิสระก็ว่าได้ แน่نون วิจัยขณตระหนักดีว่า กระบวนการที่กล่าวข้างต้นนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้ในสังคมไทย แต่เพราะเป็นไปไม่ได้ การสร้างความตระหนักรู้ในเรื่องนี้จึงมีความสำคัญ โดยคาดหวังว่าอนาคตจะเกิดการเปลี่ยนสภาพศาสนา ไปสู่คุณค่าทางจิตวิญญาณที่ข้ามพ้นความเป็นศาสนา (Secular Spirituality)

“สื่อก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นสื่อที่มีจิตวิญญาณแบบ
ฉรวาส คุณธรรมของสื่อไม่ใช่คุณธรรมแบบศาสนา แต่คือ
ความกล้าหาญ การอยู่ข้างความไม่เป็นธรรม การนำเสนอข้อ
เท็จจริงเพื่อตรวจสอบอำนาจรัฐ เป็นสื่อที่มองเห็นว่า ทุกบริบท
ทุกเหตุการณ์มีมนุษย์อยู่ ต้องขบเน้นจิตวิญญาณของความเป็น
มนุษย์ ความทุกข์ของมนุษย์ การถูกกระทำ ความไม่เป็นธรรม
ของมนุษย์ออกมา สื่อต้องมองไปข้างหน้าว่าต้องการเห็นสังคม
อย่างไร สังคมที่เต็มไปด้วยพระอรหันต์กับคนลงนรก หรือสังคม
ที่เปิดกว้างและให้ความเคารพต่อคนทุกคนเท่าเทียมกันเป็น
ปกติ”

กระบวนการทัศน์แบบไตรยาน

นอกจากการเสนอให้แยกรัฐออกจากศาสนาแล้ว ในมิติ
เชิงปัจเจกบุคคล วิถีชีวิตยังได้เสนอมุมมองศาสนาพุทธที่ต่างไป
จากเดิม เรียกว่า กระบวนทัศน์แบบไตรยาน ซึ่งประกอบด้วย
หินยาน มหายาน และวัชรยาน อันเป็นกระบวนการที่ก้าวไกล
กว่า เปิดกว้างกว่าพุทธศาสนาแบบรัฐไทย

“ทำไมการมองโลกแบบพุทธไทยๆ จึงจบลงแค่ตรงที่
โลกนี้เลวร้าย มนุษย์มีกิเลส เวลาพุทธมองสังคมการเมือง ทำไม
เวลามองโดยใช้แว่นศีลธรรมแบบศาสนา จึงเห็นทุกอย่างมีดมน
หมด สกปรกหมด ชั่วหมด ศาสนาดีอยู่อย่างเดียว” วิถีชีวิตตั้งข้อ
สังเกตต่อโลกทัศน์แบบพุทธเถรวาทไทยที่คับแคบและมีปัญหา
เวลาถูกนำมาใช้ในทางสังคม

“ทีเบตจะพูดถึงไตรยานในแง่ของปัจเจกบุคคล คือคน
ทุกคนเวลาเริ่มต้นเส้นทางจิตวิญญาณในการฝึกตน การขัดเกลา
จิตใจจะต้องผ่านกระบวนการของไตรยาน เรียกได้ว่าเป็นการ
สูกองมของจิตวิญญาณของแต่ละคนก็ได้ มันจะสอดคล้องกันทั้ง
แนวคิด กระบวนทัศน์ มุมมอง การปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น
กับตัวเรา”

“พูดง่าย ๆ คือมันเป็นการมองโลกที่ค่อย ๆ เติบโตขึ้น
จากการเผชิญความทุกข์ คุณมีมุมมองแบบนี้ นำไปสู่การปฏิบัติ
แล้วเกิดผล ผลนำไปสู่การปรับเปลี่ยนมุมมองที่กว้างขึ้น การ
ปฏิบัติที่กว้างขึ้น ได้ผลอีกแบบ ผลก็นำไปสู่การเกิดมุมมองที่
กว้างขึ้นอีก ยอมรับสิ่งต่าง ๆ ได้มากขึ้นอีก แล้วก็พัฒนาไปอย่าง
นี้ เป็นวงจรของการเรียนรู้ทั้งในแง่จิตใจและทางสังคม มองให้
ชัด คิดให้ชัด ปฏิบัติก่อให้เกิดผล ผลนำไปสู่การมอง ใคร่ครวญ
การมอง ปฏิบัติทำให้เกิดผล ไตรยานจะช่วยให้เข้าใจมากขึ้นว่า
พุทธคือกระบวนการขัดเกลาตัวเองเพื่อเผชิญโลกความเป็นจริง”

“ไตรยานเริ่มที่หินยานหรือยานเล็ก ซึ่งก็คือการเริ่มต้น
ที่ตัวเอง มุมมองของหินยานเห็นว่าสภาพความเป็นจริงของโลก
มิใช่สิ่งที่มนุษย์จะยึดมั่นเอาไว้ได้ ไม่ว่าจะพยายามสักเพียงใดก็
ไม่อาจฝืนความเปลี่ยนแปลงได้ ความทุกข์มาจากความยึดมั่น
ทางความคิดของเราเอง ดังนั้นหินยานจึงเน้นที่การปล่อยวาง
เป็นการถอนตัวออกจากโลกอันยุ่งเหยิงวุ่นวายและเป็นทุกข์
ปรับจิตปรับใจของตนก่อนด้วยแนวทางของศีลสมาธิปัญญา
คลายความยึดมั่นถือมั่น กล่าวอย่างรวบรัดคือ เปลี่ยนที่ใจเรา
เองก่อน อย่าไปพยายามเปลี่ยนโลกข้างนอก”

จะเห็นว่าในขั้นต้นหรือหिनยาน โลกนี้มีดมนมาก เต็มไปด้วยทุกข์และเราช่วยอะไรไม่ได้เลยเพราะเราเองก็สับสนกับมัน โลกทัศน์แบบหिनยานขับเคลื่อนด้วยความทุกข์ ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้เราถอนตัวออกมา แล้วกลับมาตั้งหลัก... กลับมาหาใจตัวเอง

“เมื่อฝึกฝนถึงจุดหนึ่ง โลกทัศน์จะเกิดการเปลี่ยนแปลง ความคิดที่เคยกรเรือด้วยโลกที่เป็นทุกข์จะค่อยๆ ถูกถากถางจนเกิดพื้นที่ว่างในจิตใจ เราเริ่มผ่อนคลายกับโลกตามที่เป็นได้ การปล่อยวางจากความคิดได้ทำให้เราเริ่มมองเห็นความเป็นไปได้อื่นๆ แทนที่จะมีแต่ความคิดที่ต้องเป็นให้ได้อย่างนั้นอย่างนี้ เราสัมผัสกับธรรมชาติของใจที่ว่างและเปิดกว้างอยู่โดยพื้นฐาน และ ณ จุดนี้เองที่กระบวนทัศน์แบบไตรยานของบุคคลก้าวเข้าสู่ขั้นของมหายาน”

มหายานหรือยานกว้าง คือการตระหนักรู้ว่า จิตใจของตนมีจำเป็นต้องถูกรอบงำโดยความคิดหรือการปรุงแต่งจากอดีต เมื่อไม่ถูกรอบงำด้วยความคิดและการปรุงแต่ง จึงเกิดพื้นที่ว่างที่จะยอมรับความเป็นไปได้หลากหลายที่ไม่เคยรู้ว่ามี มหายานเชื่อเชิญให้เรากลับไปสัมพันธ์กับโลก กับผู้อื่น กับความเป็นจริง สะท้อนสถานะที่จิตใจเปิดกว้าง ผ่อนคลาย และอยู่กับโลกได้ตามที่เป็น ยานนี้จึงถูกเรียกในอีกชื่อหนึ่งว่า ยานแห่งความเป็นไปได้ หรือยานแห่งความสัมพันธ์

“เพราะไม่คิดจึงมีอะไรมากกว่าที่เราคิด เห็นสิ่งสิ่งนั้นว่ามีความเป็นไปได้อะไรบ้างอย่างอยู่ เราสามารถมีส่วนร่วมได้ เราสามารถทำอะไรเพื่อคนอื่นได้ เราสามารถทำอะไรเล็กๆ

น้อยๆ ให้แก่สังคมได้ สร้างสิ่งดีงามได้ รับผิดชอบต่อมนุษย์ เป็นจุดเล็กๆ ที่เกิดขึ้นในโลกของเรา อาจจะเป็นโลกที่ไม่ได้ใหญ่นัก ไม่ได้เปลี่ยนแปลงโลก ไม่ได้ปฏิวัติสังคม แต่ว่าเราเริ่มมองเห็นความเป็นไปได้ในจุดที่เราอยู่ แล้วก็ทำอะไรบางอย่างให้เกิดขึ้น โดยการเรียนรู้และเปิดรับสัมพันธ์กับเหตุปัจจัยรอบตัว โดยไม่ใช้ความคิดหรือมุมมองที่เรามีอยู่ก่อนเก่า สิ่งนี้คือมหายาน มหายานเป็นยานของการรับใช้และดูแลผู้อื่น เป็นยานของ “การสัมพันธ์กับความเป็นอื่น” ด้วยรากฐานของหिनยาน เราเริ่มจากรู้จักตัวเอง เปิดออกสู่การสัมพันธ์กับความเป็นอื่นอย่างอ่อนโยนเป็นมิตร”

จะเห็นได้ว่ามหายานมีโลกทัศน์ในทางบวกมากขึ้น และเราเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเปลี่ยนแปลงได้

หลังจากการเดินทางบนเส้นทางไตรยานลึกเข้าสู่ภายในยิ่งขึ้น ผู้ฝึกฝนจะเริ่มตระหนักรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นล้วนแฝงเร้นศักยภาพภายใน ทุกอารมณ์ความรู้สึก ทุกความคิดล้วนมีสติปัญญาแฝงอยู่ ในพื้นที่ที่เปิดกว้างของใจ สิ่งต่างๆ สามารถเผยแสดงธรรมชาติที่แท้จริงของมัน เช่นเดียวกัน ทุกผู้คน ทุกสถานการณ์มีสติปัญญาซ่อนอยู่ เรียกได้ว่าใจเปิดกว้างกับปัจจุบันจนมองเห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานการณ์ที่อยู่ตรงหน้า สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นด้วยความสูกงอมของเหตุปัจจัยอย่างไม่น่าเชื่อ สำคัญคือเราสามารถอยู่ตรงนั้นและเข้าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานการณ์ตรงนั้นให้ได้ สถานการณ์นั้นก็จะช่วยปลดปล่อยเราและปลุกให้เราตื่น นี่คือนานสุดท้ายแห่งไตรยาน คือความตื่นรู้ที่แท้จริงหรือวัชรยาน อันเป็นยานแห่งพลัง ยานแห่งความ

ศักดิ์สิทธิ์ พุทธภาวะในทุกสรรพสิ่ง ทุกปรากฏการณ์

“สมมติจะครับ แต่ก่อนเราอาจคิดว่า ผู้ที่มีอาชีพขายบริการหรือพวกลักขโมย เด็กเกเร เด็กแว้น คือพวกที่ต้องจับมาอบรมศีลธรรม แต่พอเราลงไปเรียนรู้ด้วยใจที่เปิดกว้างจริงๆ ไปสัมผัสกับชีวิต กับความทุกข์ กับประสบการณ์ของเขา จะเริ่มเห็นว่า จริงๆ แล้ว คนเหล่านี้ก็มีอะไรบางอย่าง ถ้าเขาได้รับโอกาสได้รับการยอมรับ ได้รับความรัก ได้รับการรับฟัง พวกเขาจะสามารถพัฒนาตนเองขึ้นมาได้ บริบทที่เขาอยู่สามารถพัฒนาสถานการณ์นั้นๆ ให้สะท้อนสติปัญญาบางอย่างได้ กลายเป็นว่า ตอนแรกเราคิดจะไปช่วยเขา แต่ค่อยๆ กับเขาไป คนเหล่านี้กลายเป็นครูเรา สอนอะไรเราเกี่ยวกับชีวิตบางอย่าง ตรงนี้บ่งบอกว่า เมื่อถึงจุดหนึ่ง พุทธศาสนาสามารถนำไปสู่โลกทัศน์การมองแบบส่งเสริมศักยภาพของปัจเจกบุคคล ปลดปล่อยปัจเจกบุคคล เคารพปัจเจกบุคคลได้ (empowerment) แล้วในด้านหนึ่งคือมองสถานการณ์ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งหรือความรุนแรงใดก็ตาม มันมีความศักดิ์สิทธิ์ในแง่ที่ว่าสถานการณ์นั้น มีบางอย่างที่เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจและเรียนรู้โดยที่ไม่ไปตัดสินล่วงหน้า เช่น ปรากฏการณ์เสื้อเหลือง ปรากฏการณ์เสื้อแดง เป็นต้น พุทธะอยู่ในคนทุกคน อยู่ในทุกสถานการณ์ จะเห็นว่าพุทธแบบไตรยางเปิดความเป็นไปได้ในการมองโลก มองปัญหาให้กว้างออกไป พ้นไปจากทวิลักษณ์ดำขาว”

ทั้งหมดนี้คือกระบวนการที่เริ่มต้นจากตนเอง แล้วค่อยๆ เปิดออกสู่โลก และโลกสะท้อนกลับมาสู่ใจเรา มันทำให้เห็นชัดขึ้นว่าพุทธไม่ใช่แค่ความเชื่อตายตัว แต่เป็นกระบวนการเรียน

รู้ที่เปิดกว้าง ไม่พิพากษา เห็นโลกและชีวิตอย่างที่เป็น เห็นศักยภาพ เห็นความเป็นพุทธะในทุกสถานการณ์และทุกผู้คน ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงมีความเท่าเทียมกัน วิจัยขณกล่าว่านี่คือการมองศาสนาพุทธด้วยจินตนาการใหม่ เป็นพุทธแบบโลกวิสัย พุทธแบบมนุษยนิยม

วิจัยขยายความอีกว่า คำว่า ความศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏในวัชรยานมิได้หมายถึงความศักดิ์สิทธิ์ในแบบที่เข้าใจทั่วไป มิใช่ความศักดิ์สิทธิ์ที่แตะต้องไม่ได้เช่นที่ดำรงอยู่กับศาสนาพุทธในสังคมไทยที่มองผ่านสายตาของรัฐ ซึ่งรังเกียจความเป็นมนุษย์เพราะมองว่ามนุษย์มีกิเลส แต่ความศักดิ์สิทธิ์ในมิติของวัชรยานคือความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากสติปัญญาของมนุษย์ และผ่านความเป็นมนุษย์เข้าไป ศักดิ์สิทธิ์ในแง่ความเป็นหนึ่งเดียวกันกับสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่สัมพันธ์กับผู้อื่น สิ่งอื่น กระทั่งตระหนักว่าเราสามารถไว้วางใจและยอมรับชีวิตได้อย่างไม่มีเงื่อนไข พุทธแบบนี้ทั้งส่งเสริมศักยภาพและปลดปล่อย อำนาจไม่ใช่อยู่ที่ศาสนาแต่อำนาจอยู่ในชีวิต พุทธแบบนี้ทำให้คนตื่นไม่ได้ทำให้คนเชื่อง และดูจะสอดคล้องกับประชาธิปไตยมากกว่าศาสนาพุทธที่แอบอิงกับรัฐ

ศาสนานบนโลกที่เท่าเทียม

ประเด็นที่วิจัยนำเสนอ ตั้งแต่การเปิดเปลี่ยนความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างศาสนาพุทธกับรัฐที่กดทับความเป็นมนุษย์ การเสนอให้แยกรัฐและศาสนาออกจากกัน จนถึงกระบวนการทัศน์แบบไตรยาง ทั้งหมดทั้งมวลนี้ก็เพื่อกระตุ้นให้เกิดการมอง

ข้ามกรอบศีลธรรมแบบศาสนาไปสู่พลังการตื่นรู้แบบโลกวิสัย ซึ่งเป็นโลกใบที่เปิดกว้างกว่า ขึ้นอยู่กับปัจเจกแต่ละคนว่าจะมองเห็นคุณค่าอะไร การอยู่กับความแตกต่างหลากหลายได้ คือ ศีลธรรมในแบบโลกสมัยใหม่ที่ข้ามพ้นเส้นแบ่งทางศาสนาแน่นอนว่า ในช่วงตั้งไข่ ความโกลาหลในระดับหนึ่งย่อมเลี่ยงได้ยาก ก่อนที่จะค่อยตกผลึก อยู่ตัว และราบรื่น ดังนั้น ช่วงเริ่มต้น สิ่งจึงมีหน้าที่สำคัญยิ่งยวดในการนำเสนอคุณค่าชุดใหม่ คุณค่าที่อยู่เคียงข้างผู้คน ซึ่งสอดคล้องกับจินตภาพที่มองเห็นร่วมกัน คือความเท่าเทียมกัน การเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ความเป็นมนุษยนิยม และความเป็นประชาธิปไตย

“ณ ตอนนั้นผมเห็นความสำคัญของการเป็นสื่อเลือกข้าง ในบริบททุกวันนี้ ถ้าต้องการให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว ผมมองว่ามันเสี่ยงไม่ได้ที่สื่อจะต้องเลือกข้าง เป็นสื่อเลือกข้างที่มีจินตภาพชัดเจนว่าต้องการพาสังคมไปสู่จุดนั้น โดยไม่หลงลืมว่าระหว่างทางก็มีคุณค่าที่ต้องยึดถือ ซึ่งการทำเช่นนั้นได้ก็ต้องเห็นคุณค่าของตัวเองไปพร้อมๆ กันด้วย”

เป็นการจุดประเด็นทิ้งท้ายของวิจักขณ์ ซึ่งก่อให้เกิดคำถามจากผู้เรียนตามมาว่า เหตุใดสื่อต้องเลือกข้าง สถานการณ์สังคมไทยปัจจุบันที่แตกร้าวเป็นฝักฝ่าย หากเลือกข้างเสียแล้ว การตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ อาจไม่สามารถทำได้นัดนี้

วิจักขณ์ตอบประเด็นนี้ว่า การเลือกข้างในที่นี้หมายถึง การเลือกภาพของสังคมที่คุณอยากให้เป็น สำหรับผมคือการเลือกอยู่ข้างคุณค่าแบบสังคมสมัยใหม่ ดังนั้นถ้าสื่อชัดเจนในการนำเสนอคุณค่านี้ ก็ต้องข้ามทวิลักษณ์แบบดี-ชั่วซึ่งกำกับ

โดยชุดศีลธรรมแบบศาสนา ก้าวไปสู่คุณค่าทางศีลธรรมชุดใหม่ ที่แสดงออกซึ่งการเคารพสิทธิ เสรีภาพ และความเท่าเทียมกันของมนุษย์ การเลือกข้างของสื่อในทัศนะของวิจักขณ์ คือการเลือกข้างคุณค่าชุดใหม่นี้ มิใช่การเลือกฝักฝ่ายแบบแข็งๆ ข้างต้น

จุดนี้ ผู้เรียนอีกคนหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า มนุษย์มีข้อจำกัด ใชหรือไม่ ยามที่มนุษย์ยึดถือคุณค่าชุดใด โดยตัวมันเองแล้ว แสดงว่า คุณค่าชุดที่ได้รับการยึดถือย่อมมีสถานะสูงกว่า ดีกว่า คุณค่าชุดที่ไม่ได้รับการยึดถือมิใช่หรือไม่ เช่นนี้มิเท่ากับวนกลับสู่ร่องรอยของทวิลักษณ์หรือไม่?

“ดีกว่า ไม่ใช่เพราะสถานะ แต่เพราะมันสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันมากกว่า ถ้าเราพูดเรื่องนี้เมื่อ 500 ปีก่อน ศีลธรรมแบบศาสนาอาจเหมาะสมกว่าและไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องคุยกันหัวข้อนี้เลย แต่เมื่อเราพูดถึงคุณค่าของสังคมสมัยใหม่แบบฆราวาสวิสัย มันมีนัยของการดีกว่าตรงที่ เปิดรับความเชื่อได้หลากหลายกว่า ความแตกต่างทางความเชื่ออยู่ร่วมกันได้ ไม่ได้มองว่าดีกว่าในแง่ศาสนาที่มีความจริงหนึ่งเดียว สูงสุด และความจริงสูงสุดดีกว่า เหนือกว่าความจริงอื่นๆ เพราะถ้ามองความดีกว่าในแง่ของสิ่งสมบูรณ์สูงสุด ย่อมต้องมีคนเห็นต่างที่ถูกกันออกไป แต่ชุดคุณค่าที่ผมกำลังเสนอ มันเป็นความดีกว่าในแง่ที่ว่า เอื้อต่อแง่มุมความเป็นมนุษย์ที่หลากหลาย ความหลากหลายทางความคิด อุดมการณ์ เพศวิถี ความเชื่อ ศาสนา อะไรก็ตามแต่ ได้รับความเคารพเสมอเหมือนกันตราบดีที่ไม่

ไปละเมิดคนอื่น ผมว่าศีลธรรมแบบนี้ ความเป็นปกติของสังคมแบบนี้ มันเป็นการยกระดับจิตสำนึกทางสังคมเสียด้วยซ้ำ

“ไม่ได้ดีกว่าในแง่ที่ว่าสูงส่งกว่า แต่มันเป็นการยกระดับจิตสำนึกทางสังคมให้เติบโตในแนวราบ เราจะอยู่กันอย่างไรรในสังคมที่คนเยอะขึ้น มีความคิดหลากหลายมากขึ้น มีผลประโยชน์ทับซ้อนกันมากขึ้น เพราะฉะนั้นสิ่งที่ผมพยายามนำเสนอ... ใช่ว่าผมว่ามันดีกว่า แต่ดีกว่าในแง่ที่ว่าถ้าเราไม่ทำ สภาพสังคมก็จะไม่เอื้อต่อการส่งเสริมความเป็นมนุษย์อีกต่อไป ทุกวันนี้ศีลธรรมแบบศาสนายังทำให้สังคมต่ำลง ยิ่งมองสังคมแย่ลง มองไปก็มีแต่เรื่องเลวร้าย ศาสนาไม่เชื่อมแต่คนลิ่เชื่อม กลายเป็นว่าสติปัญญาแบบโลกๆ ฉลาดกว่าสติปัญญาแบบศาสนาไปแล้ว บริบทสังคมกว้างกว่า แต่ศาสนากลับพยายามยึดความจริงสูงสุดของศาสนาเอาไว้เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง หากเรามองแบบมนุษยนิยม ไม่มีอะไรต้องเป็นศูนย์กลางให้กับอะไร แต่ทำยังงี้ให้คนเท่ากัน สามารถสื่อสารสัมพันธ์กันได้อย่างเป็นอิสระ ซึ่งมันสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงในปัจจุบันมากกว่า ศาสนาจะหายไปไหม ไม่เลย แต่มันจะสลายสถานะเข้ามาปอยู่ในโลก ในประสบการณ์การลองผิดลองถูกของปุ่ดูชน ผมเรียกมันว่า คุณค่าทางจิตวิญญาณ (spirituality)”

ตอกย้ำเป็นบทสรุปทิ้งท้าย วิจักขณ์เชื่อว่า สิ่งที่เขานำเสนอคือวิสัยทัศน์สำหรับสังคมไทยสมัยใหม่ สังคมที่ไม่อาจย้อนกลับไปสู่วัฒนธรรมหมู่บ้านแบบชนบทได้อีกแล้ว เพราะเราเปิดกว้างรับกระแสโลกอันเชี่ยวกรากมาเนิ่นนาน อย่างไรก็ตาม มิได้

หมายความว่าคุณค่าแบบศีลธรรมหรือศาสนาเป็นสิ่งที่เลวร้าย และยังมีได้หมายความว่าไม่ควรศึกษา ทำความเข้าใจศาสนาในแบบอนุรักษนิยม เพียงแต่ควรปล่อยให้เป็นเรื่องความเชื่อของแต่ละคน ภายใต้อิทธิพลใหม่ร่วมกันที่เปิดกว้างกว่าชุดศีลธรรมแบบเก่า ที่ไว้ที่ทางสำหรับความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียม

เรียบเรียงจากการบรรยาย วันเสาร์ที่ 24 สิงหาคม 2556

มายาคติว่าด้วยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี

และสุขภาพ

ดร.นพ.โกมาตร จีงเสถียรทรัพย์

การจะมองเห็นแง่มุมอื่น ก็ต้องเห็นว่าการเมืองว่าด้วยวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีทำงานอย่างไร มีสื่อ ภาษา สัญลักษณ์ พิธีกรรม และความสัมพันธ์ชุดไหนบ้าง ที่ประกอบสร้างให้เทคโนโลยีเหล่านี้กลายเป็นมายาคติ และทำให้วิทยาศาสตร์ไม่ได้แตกต่างอะไรมากนักจากไสยศาสตร์ ที่นักวิทยาศาสตร์เองก็เคยประณาม

ศตวรรษที่ 17 ความมืดจากยุคกลางยืนหยัดอย่างดื้อรั้นต่อการท้าทายอันรุกร้าวของแสงสว่างที่มาจากในนามของ ‘วิทยาศาสตร์’ นักคิด นักปรัชญานามอุโมงะ-ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ประกาศความเชื่อมั่นในวิธีการหาความรู้แบบใหม่ ทอดทิ้งสังฆราชและพระคัมภีร์ให้เป็นสะพานไม้กระดานที่ไม่ต้องใช้เป็นทางผ่านสู่ความจริงอีกต่อไป

การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ในยุโรปแสดงตนอย่างผ่าเผยตระหงาย และถึงกับโอหังในบางที่ ธรรมชาติถูกผ่าแบ่งเป็นชิ้นส่วน ความเชื่อที่ว่าธรรมชาติมีจิตผูกพันกับเรื่อหนึ่งแพร่ระบาด หากมนุษย์สามารถถอดชิ้นส่วนออกมาพิจารณาพิจารณาการทำงานดี ผิด กลไก และฟันเฟืองที่ผลักดันให้เข็มนาฬิกาแห่งธรรมชาติขับเคลื่อนได้ มนุษย์ย่อมสามารถเข้าใจและควบคุมธรรมชาติได้ ขบวนการไขลึกลับความลับของพระเจ้า จึงเดินหน้าอย่างเป็นล่ำเป็นสัน แน่นนอน กระทั่งพระเจ้าเองก็ไม่วายถูกกังขา

เริ่มต้นด้วยการท้าทาย ตรวจสอบ ตั้งคำถามต่อ อภิปรัชญาและญาณวิทยาที่ศาสนจักรผูกขาด พร้อมด้วยความเชื่อมั่นต่อสติปัญญาของมนุษย์ 300 กว่าปีผ่านพ้น มรดกอันทรงพลังที่สุดที่การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ทิ้งไว้แก่มนุษยชาติ คือ วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ มันสถาปนาตนเองอย่างหนักแน่นมั่นคง และแผ่ร่งเงาหนาทึบ ปกคลุมศาสตร์อื่นๆ แปรผันตัวมันเองเป็นศาสนจักรแห่งใหม่ และใช่, มันยิ่งใหญ่กว่าที่ศาสนจักรโรมันคาทอลิกเคยทำได้ โลกทัศน์และวิธีคิดอื่นๆ ที่เคยดำรงอยู่อย่างหลากหลายค่อยๆ ถูกวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ผลักไถจากแกนกลางไปสู่ชายขอบของความรู้และจากความคิดของผู้คนบ้างก็ตกขอบหายสาบสูญ ถูกกดทับและประทับตรา ‘ความไม่เป็นวิทยาศาสตร์’ ซึ่งก็เพียงพอแล้ว ที่จะทำให้ความคิดใดที่ถูกประทับรอยนี้กลายเป็นสิ่งไม่น่าเชื่อถือ ชำร่ายอาจไม่มีค่าควรแก่การฟัง

วิทยาศาสตร์: โลกที่ปราศจากความเอนเอียง?

ในทางตรงกันข้าม วิทยาศาสตร์ก็ช่วยเพิ่มพูนพลังกำลังให้แก่ข้อมูลชุดใดๆ ก็ตามที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หมายถึงคนที่ถือข้อมูลชุดนั้น จะมีที่เหยียบยืนอันหนักแน่นพอจะปิดกั้นเสียงอื่นๆ ดร.นพ.โกมาตร กล่าวว่ หากมองวิทยาศาสตร์ในเชิงปรากฏการณ์ทางสังคม การที่วิทยาศาสตร์มีสัมเสียดังกว่า นั้นเป็นเพราะวิทยาศาสตร์มีพลังในการอธิบายโลกและจักรวาล ทุกสิ่งเดินตามกฎเกณฑ์ของสสารและพลังงาน ซึ่งสามารถทดลองได้และพิสูจน์ได้

“ความรู้แบบวิทยาศาสตร์คือความรู้ที่สามารถทดสอบและทำซ้ำแล้วเกิดผลลัพธ์เหมือนเดิม อันนี้ก็คือว่าเป็นวิธีคิดสำคัญของวิทยาศาสตร์ และความรู้ทั้งหมดนี้อยู่ที่ฐานคิดที่ว่าความจริงคือสิ่งที่ต้องขัง ตวง วัดได้ วิทยาศาสตร์มีสถานะเป็นความจริงที่ไม่อาจโต้แย้งได้ ทำให้เวลาพูดว่า นักวิทยาศาสตร์ค้นพบว่า... ถึงแม้เราจะไม่รู้ว่าเป็นใคร แต่ก็มีความน่าเชื่อถือและกลายสถานภาพเป็นองค์ความรู้แบบหนึ่ง ซึ่งบางที่เราอาจต้องตั้งข้อสงสัยหรือตรวจสอบด้วยเหมือนกัน”

ความเชื่ออีกประการที่ผู้คนมีต่อวิทยาศาสตร์ก็คือ วิทยาศาสตร์มีความเป็นกลางและปราศจากอคติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมความน่าเชื่อถือให้แก่ตัวมันเอง ดร.นพ.โกมาตร เ้าความถึงฐานทางญาณวิทยา ที่เชื่อในแหล่งที่มาของความรู้สองแนวทาง แนวทางหนึ่งคือเชื่อว่า ความรู้สามารถค้นพบได้ผ่านการคิดนึก ตรึกตรองโดยตรรกะและเหตุผล ขณะที่อีกแนวคิดหนึ่งเห็นว่า การเข้าถึงความรู้เป็นเรื่องของข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มนุษย์รับรู้ผ่านประสาทสัมผัส การถกเถียงกันระหว่างสองแนวทางตลอดประวัติศาสตร์ทางความคิดค่อยๆ ก่อรูปและตกผลึกเป็นวิทยาศาสตร์ในที่สุด โยงกลับไปยังข้อสังเกตตอนต้นที่ว่า วิทยาศาสตร์วางอยู่บนฐานของสิ่งที่ต้องวัดได้ ต้องแปรและลดทอนเป็นตัวเลขได้ จึงจะสามารถคิดตรึกตรองได้ วิทยาศาสตร์จึงเป็นการเชื่อมโยงของโลกของความคิดและโลกของผัสสะ ในทางปรัชญา วิทยาศาสตร์สมัยใหม่จึงถูกเรียกว่า ปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ (Logical Empiricism)

แต่เมื่อพิจารณาวิเคราะห์ จะพบความเอนเอียงจากความเป็นกลางของวิทยาศาสตร์อยู่พอสมควร เพราะแสดงว่าสิ่งที่ที่ 'วัดไม่ได้' ในทางวิทยาศาสตร์สิ่งนั้นย่อมไม่มีอยู่จริง ดร.นพ. โกมาตร ยกตัวอย่างความรักของผู้เป็นแม่ที่ไม่สามารถวัดเป็นตัวเลขได้ ซึ่งในโลกของวิทยาศาสตร์สิ่งที่วัดไม่ได้ย่อมถูกสงสัยไว้เป็นเบื้องต้น ว่าไม่มีอยู่จริงและไม่สามารถทดสอบได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์มีอคติตั้งแต่วิธีการมองโลกเสียแล้ว

และบ่อยครั้ง การตั้งโจทย์ทางวิทยาศาสตร์ยังมักมาจากมุมมองหรือสถานะชนชั้นทางสังคม อาทิ การวิจัยยาตัวใหม่ๆ จะพบว่า ในรอบ 10-20 ปีที่ผ่านมาแทบไม่มีการพัฒนายาตัวใหม่สำหรับคนจนเลย ทั้งที่ประชากรในทวีปแอฟริกาจำนวนมากยังต้องเสียชีวิตจากมาลาเรีย เพียงเพราะไม่มีเงินซื้อยา แต่กลับมีการลงทุนในยาที่มีมูลค่าทางการตลาดอย่างเช่น ไวอากร้า แสดงให้เห็นว่าโจทย์การศึกษาวิจัยส่วนหนึ่งถูกกำกับด้วยความเหลื่อมล้ำทางสังคม

“ถ้าเห็นว่าวิทยาศาสตร์เป็นกลาง ปราศจากอคติ อาจจะต้องดูหลายๆ แง่ ในลักษณะที่ว่าใครเป็นคนค้นพบ ก็จะต้องพบเหมือนกัน เช่น ของอันนี้นักสีกีโลกรัม ใครไปชั่งก็จะได้สีกิโลกรัมเหมือนกัน แบบนี้ อาจถือว่ามีอคติ แต่ก็เป็นหนึ่งในแง่มุมของความเป็นกลางเท่านั้น มันจะต้องมีหลายๆ แง่มุม”

มีคำถามจากผู้เรียนว่า เมื่อวิทยาศาสตร์เองก็เหมือนจะซ่อนเร้นความเอนเอียงบางประการไว้ หน้าซ้ำ ข้อมูลที่จะมาสนับสนุน ยังแปรเปลี่ยนตามการค้นพบใหม่ๆ แล้วจะเชื่อข้อมูลนั้นได้อย่างไร

ดร.นพ.โกมาตร ตอบว่า ในวงการวิทยาศาสตร์มีคำว่า Presentist View หรือการมองแบบปัจจุบัน หมายถึงข้อมูลที่เป็นปัจจุบันถือว่าถูกต้องที่สุด คำถามสำคัญที่ต่อเนื่องจากคำตอบนี้คือ หากข้อมูลใหม่เป็นข้อมูลที่ถูกต้องที่สุด แต่ก็มีข้อมูลชุดใหม่ตามมาไม่สิ้นสุด เช่นนี้แล้วจะไม่สั่นคลอนโลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่เคยเชื่อว่าช่างเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือหรือ?

อันที่จริง ชุมชนวิทยาศาสตร์ก็มีกลไกบางประการในตนเอง ที่พยายามควบคุมความเสียหายหรือการสั่นคลอนความน่าเชื่อถือ เพราะหากกล่าวว่ามีข้อมูลความรู้หรือทฤษฎีใดน่าเชื่อถือเลย ชุมชนวิทยาศาสตร์คงไม่อาจมีที่เหยียบยืนได้ เหตุนี้ความคิดใหม่ๆ ที่ท้าทายความคิดกระแสหลัก จึงถูกเบียดขับสู่ชายขอบค่อนข้างมาก และต้องอาศัยเวลาพอควรที่จะค่อยเบียดชิงพื้นที่ในโลกวิทยาศาสตร์ ดร.นพ.โกมาตร อ้างแนวคิดของ โทมัส คูห์น (Thomas Kuhn) นักปรัชญาวิทยาศาสตร์ว่า ความคิดทางวิทยาศาสตร์ใหม่ๆ เมื่อเกิดขึ้นอาจจะไม่ได้รับความสนใจจากนักวิทยาศาสตร์ในช่วงแรก จวบจนกระทั่งนักวิทยาศาสตร์ปะทะเข้ากับปรากฏการณ์ที่คำอธิบายทางวิทยาศาสตร์เดิมๆ ไม่สามารถอธิบายได้ ความคิดหรือทฤษฎีใหม่ๆ จึงจะถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณา

ไม่เพียงแต่ความเที่ยงตรงเท่านั้นที่ถูกตั้งคำถาม กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว การอ้างเหตุผลอย่างเป็นขั้นเป็นตอนของกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ก็เป็นที่น่าเคลือบแคลง บรูโน ลาทัวร์ (Bruno Latour) นักสังคมวิทยาวิทยาศาสตร์และนักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศส เคยกล่าวในหนังสือของเขาเรื่อง

'We have never been modern' ว่า เราควรลืมนแนวคิดหลังสมัยใหม่ไปก่อน เพราะเอาเข้าจริงๆ แล้ว เรายังไม่เคยผ่านความเป็นสมัยใหม่เลย

“ความเป็นสมัยใหม่ของลาทัวร์หมายถึงการคิดแบบมีตรรกะ มีเหตุผล ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ข้อวิพากษ์วิจารณ์วิทยาศาสตร์ของลาทัวร์ก็คือ ข้อมูลที่วิทยาศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์ใช้นั้นยุ่งเหยิงมาก แต่ที่ดูเป็นขั้นตอน มีเหตุมีผล มีตรรกะ ก็เฉพาะตอนที่เขียนออกมาเป็นรายงาน แต่ก่อนหน้านี้มันไม่มีตรรกะ ไม่มีเหตุผลอะไร ความมีเหตุผลจะถูกเรียบเรียงถูกประมวล จนมีหน้าตาเป็นวิทยาศาสตร์ ก่อนตีพิมพ์เป็นผลงานเท่านั้น”

ความเที่ยงตรงที่ไม่มีวันสิ้นสุดคลอน ?

ไม่เพียงความเอนเอียง อคติ และความไร้ระเบียบของวิทยาศาสตร์จะถูกชุกซ่อนมิดชิดจากการจับจ้อง การถูกยกยอปอปั้นให้เป็นศาสตร์ที่ดำรงสถานะทางองค์ความรู้ที่สูงกว่า ก็เป็นสิ่งที่ชวนสงสัยว่า เป็นจริงดังที่เชื่อหรือไม่

ผู้เขียนคนหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า การให้สถานะของสิ่งใดสูงกว่า ย่อมต้องการตัวเปรียบเทียบ ผู้คนที่ใช้ชีวิตในสังคมที่มีความเชื่อสืบทอดกันมาว่า แผ่นดินไหวเกิดจากปลาอานนท์พลิกตัว จะมีใครมองเห็นหรือว่า ปลาอานนท์มีศักดิ์ศรีต่ำต้อยกว่าการเคลื่อนไหวของเปลือกโลก ซึ่งเป็นคำอธิบายแบบวิทยาศาสตร์ ดังนั้น การมองว่าองค์ความรู้หรือวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์มีสถานะสูงกว่า จึงมีลักษณะของการใช้อำนาจกดทับอยู่ในที่ ไม่

เหลือที่เหยียบย่ำให้แก่คำอธิบายชุดอื่นๆ ซ้ำยังแผ่อิทธิพลเข้าไปครอบงำวิธีการอธิบายแบบอื่น เช่น การบวชป่าของชาวเขา เป็นเพราะความเชื่อว่ามันใหญ่มีภูตผีสิงสถิตที่สามารถให้คุณให้โทษได้ แต่เมื่อมองผ่านแว่นของนักมานุษยวิทยาหรือนักชาวภูตผีในต้นไม้ถูกแปลงเป็นกุศโลบายอันแยบยล และภูมิปัญญาเก่าแก่ของชาวเขาในการอนุรักษ์ป่า เห็นได้ชัดเจนว่า คำอธิบายชุดหลังพยายามอิงกับความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ เพราะเชื่อว่าเป็นคำอธิบายที่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือกว่า และถูกจรรีกับแวดวงวิชาการและผู้เสพข่าวมากกว่า

ไม่เพียงไม่เหลือที่เหยียบย่ำให้แก่วิธีคิดแบบอื่น วิทยาศาสตร์ยังเรียกร้องการสนับสนุนจากรัฐมากกว่าวิธีคิดแบบอื่นๆ อีกด้วย ดร.นพ.โกมาตร อ่างอิงหนังสือเรื่อง 'วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี' เขียนโดย พอล ฟายเออราเบนด์ แปลโดยวีระสมบุรณ์ โดยกล่าวว่า มีเหตุผลอะไรที่รัฐในฐานะผู้จัดสรรทรัพยากร จะจัดสรรทรัพยากรสนับสนุนเฉพาะจารีตความรู้แบบวิทยาศาสตร์เพียงแบบเดียว ทั้งที่ไม่มีหลักฐานยืนยันได้ว่าวิทยาศาสตร์เป็นความรู้แบบเดียวที่ทำให้สังคมดีขึ้น

“ยกตัวอย่างเช่น เราจะไม่เห็นสถาบันหมอมผีแห่งชาติได้รับงบประมาณจากรัฐบาลเพื่อจัดอบรมหมอมผี แต่จะเห็นการสนับสนุนให้แก่สถาบันที่ทำงานด้านวิทยาศาสตร์อยู่ตลอด เกิดคำถามว่าญาณวิทยาแบบวิทยาศาสตร์กลายเป็นภารกิจของรัฐตั้งแต่เมื่อไหร่”

การที่รัฐให้งบประมาณสนับสนุนวิทยาศาสตร์เป็นเพราะเชื่อในวิธีการพิสูจน์ความจริงของวิทยาศาสตร์ ว่าไปก็เหมือน

เป็นวงจรที่สร้างความชอบธรรมแก่ตนเองของวิทยาศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์กำลังใช้วิธีของตัวเอง วิธีการทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์ตนเองว่าเป็นวิธีการที่ได้ผลในการเข้าถึงความจริง

ยิ่งไปกว่านั้น วิทยาศาสตร์ยังทำหน้าที่เป็นมาตรวัดคอยตรวจสอบ-ตัดสินความถูกต้องของวิธีคิดแบบอื่นหรือศาสตร์อื่น เท่ากับยกสถานะของวิทยาศาสตร์ให้เหนือกว่าโดยปริยาย

“เมื่อเรายอมให้วิธีการตรวจสอบความจริงชุดไหนอยู่เหนือความจริงชุดอื่นๆ แสดงว่าญาณวิทยานั้น อยู่เหนือชุดอื่นในสังคมเสรีจึงคล้ายๆ กับว่าระบบรัฐทั้งหมด ทำให้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นญาณวิทยา ที่มีอภิสิทธิ์อยู่เหนือญาณวิทยาอื่นๆ”

ผู้ที่ครุ่นคิดเชิงปรัชญาวิทยาศาสตร์อย่าง คาร์ล ป็อบเปอร์ (Karl Popper) ยังแสดงให้เห็นว่า บางทฤษฎีที่ถูกยกสถานะความเป็นวิทยาศาสตร์ ก็หาได้มีเหตุผลดังที่เข้าใจกัน ป็อบเปอร์นำเสนอแนวคิดเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือของทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ที่อาจดูแปลกประหลาดเมื่อแรกฟังว่า ทฤษฎีที่ดี ต้องสามารถตรวจสอบได้ว่าผิด โดยยกตัวอย่างทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ว่าเป็นทฤษฎีที่ตรวจสอบความผิดไม่ได้ เพราะอ้างว่าทุกๆ พฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากจิตใต้สำนึกที่สามารถถูกดึงเข้าสู่ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ได้ทั้งสิ้น โดยไม่สามารถตรวจสอบได้เลยว่าการลากโยงนี้ผิดหรือถูก เพราะวิธีการทางวิทยาศาสตร์เองก็ไม่สามารถตรวจวัดคำอธิบายทางจิตวิเคราะห์ได้

ผิดกับการกล่าวว่าแรงโน้มถ่วงของโลกย่อมดึงดูดวัตถุลงสู่พื้น ซึ่งสามารถตรวจสอบและทดลองซ้ำๆ ได้เพื่อหาความผิดพลาด ถึงกระนั้นก็ใช้ว่าการปล่อยก้อนหินแล้วก้อนหินร่วงหล่นสู่พื้นทุกครั้ง จะเป็นสิ่งยืนยันความถูกต้องของทฤษฎีได้ เพราะการหล่นสู่พื้นของก้อนหิน เป็นเพียงการหล่นเท่าๆ กับจำนวนครั้งที่มีการสังเกตและทดลองบนเส้นทางประวัติศาสตร์ทางความคิดของมนุษย์ มีนักคิดกลุ่มหนึ่งที่ถูกเรียกว่า วิมุตินิยม (Skepticism) หรือพวกช่างสงสัยต่อความรู้ของมนุษย์ บางความสงสัยก็เป็นความสงสัยอย่างสุดขีด และบ่อยครั้ง สำหรับคนทั่วไปที่ปักฝังในโลกที่มั่นคงปลอดภัยแล้วและปราศจากซึ่งความสงสัย อาจคิดว่าช่างเป็นความสงสัยที่ไร้สาระ อย่างไรก็ตาม ความช่างสงสัยนี้ก็ทำลายวิทยาศาสตร์อย่างถึงรากถึงโคน พวกวิมุตินิยมชี้ให้เห็นว่า การสรุปของนักวิทยาศาสตร์ เป็นเพียงการสรุปจากจำนวนครั้งอันจำกัดของการทดลองเท่านั้น แต่นักวิทยาศาสตร์ไม่สามารถปล่อยก้อนหินได้ทุกก้อนและทุกครั้งซึ่งมีจำนวนเป็นอนันต์ได้ หากมีเพียงครั้งเดียวในอนาคตที่ก้อนหินไม่ตกลงสู่พื้น ทฤษฎีแรงโน้มถ่วงจะพังครืนลงทันที

นอกจากนี้ การปล่อยก้อนหินจากมือและการที่ก้อนหินหล่นลงพื้น ถึงที่สุดแล้ว นักวิมุตินิยมตั้งคำถามว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุเป็นผลกันจริงหรือไม่ หมายความว่าเพราะโลกมีแรงโน้มถ่วง เมื่อปล่อยก้อนหินจากมือ ซึ่งเป็นเหตุผลคือก้อนหินหล่นลงพื้นย่อมเป็นสิ่งที่ตามมาอย่างเลี่ยงไม่ได้ หรือจริงๆ แล้ว มันเป็นเพียงสองเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกันคือ การปล่อยก้อนหินเป็นเหตุการณ์แรก และการที่ก้อนหินหล่นลงพื้น เป็น

เหตุการณ์ที่สอง แต่เพราะมันเกิดต่อเนื่องกัน ความเคยชินของมนุษย์จึงทักท้วงเอาเองว่า มันเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ทั้งที่ความจริงอาจไม่ใช่

ดร.นพ.โกมาตร เสริมว่า ข้อถกเถียงเหล่านี้แสดงให้เห็นประการหนึ่งว่า ความรู้ที่ได้จากการสังเกต หาใช้สิ่งสมบูรณ์โดยตัวมันเอง เหตุนี้ วิทยาศาสตร์จึงเลี่ยงไม่ได้ที่ต้องกำหนดเงื่อนไขหรือจุดอ้างอิงเสมอ เพื่อให้มีกรอบชัดเจนว่า การทดสอบทฤษฎีต่างๆ เกิดขึ้นในสภาวะแวดล้อมแบบไหน

“วิทยาศาสตร์ต้องมีจุดอ้างอิงเสมอ เช่น ผมบอกว่าแก้วที่วางอยู่นี้หยุดนิ่ง แต่ถ้าเอาไปเทียบกับจักรวาลที่โลกกำลังหมุน แก้วนี้ก็ได้หยุดนิ่ง ดังนั้น มันจึงต้องมีจุดอ้างอิงเสมอ”

ดร.นพ.โกมาตร อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ตัววิทยาศาสตร์เองจึงถูกค้ำยันจากสามเสา คือภาววิทยา (Ontology) อะไรคือความจริง, ญาณวิทยา (Epistemology) การพิสูจน์ตรวจสอบความจริง และ จักรวาลวิทยา (Cosmology) ความจริงต่างๆ สัมพันธ์กันอยู่อย่างไร เช่น จักรวาลวิทยาแบบนิวตัน ที่ครอบครองพื้นที่ความคิดต่อธรรมชาติของนักวิทยาศาสตร์อยู่เป็นเวลานาน ที่เชื่อว่าจักรวาลเป็นกลไกที่ขับเคลื่อนอย่างตายตัว ไม่ว่าผู้สังเกตจะเป็นใคร อยู่ที่ใด หรืออยู่ในสภาวะใด ย่อมสังเกตและทำการทดลองได้ผลเหมือนกัน แต่แล้ว จักรวาลวิทยาแบบนิวตัน ก็ถูกท้าทายอย่างหนักหน่วงจากทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ ผู้ค้นพบว่าตัวผู้สังเกตส่งผลต่อผลการสังเกต เช่น หากผู้สังเกตกำลังเคลื่อนที่ด้วยความเร็วแสง โลกและจักรวาลที่เขาเห็น ไม่มีทางเหมือนกับคนที่สถิตนิ่งสังเกตเห็น

วิทยาศาสตร์การแพทย์และสุขภาพ: เงินและอำนาจซ่อนเร้น

คงจะกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวพันกับความเป็นความตายและใกล้ตัวคนมากที่สุด ย่อมหนีไม่พ้นการแพทย์ ดร.นพ.โกมาตร ตั้งคำถามชวนคิดว่า แพทย์ตัดสินใจใช้ยาจากปัจจัยอะไรบ้าง เนื่องจากปัจจุบัน บริษัทขายยาร่วมกับผู้แทนยาสูงมาก ในทางธุรกิจแสดงว่าย่อมเป็นการลงทุนที่ได้ผล แล้วกระบวนการตัดสินใจใช้ยาของแพทย์ จะเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์มากน้อยเพียงใด

“แต่ก่อน เวลาจะรับผู้แทนยาจะรับคนที่จบเภสัชศาสตร์ ปัจจุบันไม่จำเป็นแล้ว จบอะไรก็ได้ ขอให้หน้าตาดีหน่อย ในแพทย์เวชปฏิบัติบางกลุ่ม เช่น หมอด้านกระดูกและข้อ มียาที่ใช้กันเพียงไม่กี่ประเภท เช่นยาคลายกล้ามเนื้อกับยาแก้ปวด การแข่งขันจึงสูงมาก ใครจะเจตลาตได้ก็ได้เลย เดิมพันจึงสูง บริษัทยาจึงใช้กลยุทธ์การขายที่ถึงลูกถึงคนเป็นพิเศษ ตัวแทนยาจึงต้องมีหน้าตาดี แต่งตัวเช็กซี่ มีข้าวของและตัวอย่างยามากมาย มาแจกให้กับแพทย์ และที่สำคัญ มักมีความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บางครั้งก็ดูจะล่อแหลม เราจึงไม่รู้ว่า ในแวดวงวิทยาศาสตร์สุขภาพตัดสินใจใช้ยานบนหลักฐานทางวิทยาศาสตร์มากหรือน้อยสักขนาดไหน ในหมู่นักวิทยาศาสตร์สุขภาพก็ไม่แนเหมือนกันว่า วัฒนธรรมของแวดวงบุคลากรกลุ่มนี้ ถูกกำหนดมาจากอะไร”

ตัวอย่างที่น่าสนใจและเป็นข่าวครึกโครม กรณีแองเจลินา โจลี (Angelina Jolie) ตัดสินใจผ่าตัดเต้านมทั้งสองข้าง เพราะพบยีนส์ BRCA1 ซึ่งเป็นยีนส์ที่ทำให้แม่และป้าของเธอเสียชีวิต

จากมะเร็งเต้านม และถูกประโคมข่าวว่าโจลีคือแบบอย่างและผู้ที่ปลุกให้ผู้หญิงลุกขึ้นมาคุมชะตาชีวิตของตน ไม่ยินยอมตกเป็นเหยื่อของมะเร็ง ในเชิงข่าวถือเป็นข่าววิทยาศาสตร์สุขภาพและการแพทย์ที่ดี ทว่า ภายใต้ผ้าคลุมอันสวยงาม กลับซ่อนเงื่อนปมซับซ้อนของวิทยาศาสตร์ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางธุรกิจ เมื่อ ดร.นพ.โกมาตร อธิบายว่า สิ่งที่ภาพสวยงามชิ้นนี้ไม่ได้บอกก็คือการตรวจหายีนส์ BRCA1 มีค่าใช้จ่ายสูงถึง 3,000 เหรียญสหรัฐ

เหตุใดค่าตรวจยีนส์จึงแพงสาหัสเพียงนี้ เป็นเพราะการตรวจสอบยีนส์ BRCA1 มีเพียงบริษัทเดียวเท่านั้นที่ทำได้ เนื่องจากบริษัทแห่งนี้จดสิทธิบัตรยีนส์มนุษย์ดังกล่าวไว้ จึงกลายเป็นกรณีที่เชื้อชวนให้สังคมต้องขบคิดร่วมกันว่า การจดสิทธิบัตรในยีนส์ที่พบได้ทั่วไปในมนุษย์เป็นสิ่งที่ควรทำได้หรือไม่

นอกจากนี้ ยังมีการสันนิษฐานด้วยว่า การผ่าตัดเต้านมของโจลี อาจเป็นแผนการประชาสัมพันธ์ของบริษัทข้างต้น เพราะจากการตรวจสอบราคาหุ้นของบริษัทหลังการประกาศของโจลีพบว่า ราคาหุ้นของบริษัท พุ่งทะยานขึ้นตลอด 12 สัปดาห์

“ข่าวเรื่องหนึ่ง พอเอาไปใส่ในบริบทหนึ่งก็จะมีความหมายแบบหนึ่ง ถ้าไปใส่ในบริบทการเสริมพลังให้ผู้หญิงลุกขึ้นมากำหนดชีวิตตัวเอง มันก็มีความหมายแบบหนึ่ง ถ้าเป็นบริบทว่าใครถือสิทธิบัตรตัวนี้อยู่ ราคาค่าตรวจเท่าไร กลับพบว่า มีเงื่อนปมให้ตั้งคำถาม เพราะฉะนั้นข่าวในแวดวงสุขภาพจึงมีปัญหาคับซ้อนในลักษณะนี้ค่อนข้างมาก

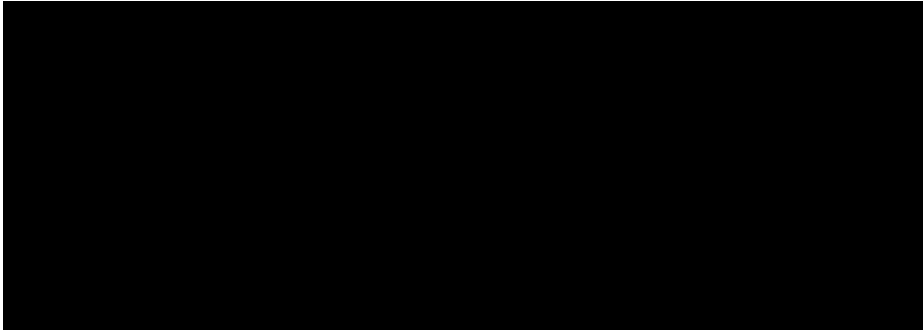
“เท่าที่ผมสังเกต เวลาสื่อเสนอข่าววิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เหมือนกับไม่มีบริบทเหล่านี้มาเกี่ยวข้อง เหมือนเป็นการสุดดีการค้นพบใหม่ของมนุษย์ แล้วคนก็ชอบอ่าน สมมติผ่าตัดเข้าโดยมีแผลเล็กแค่นี้ โรงพยาบาลศิริราชทำได้ เราก็ตีใจ เพราะเหมือนกับเป็นความหวังของมนุษย์ แต่เวลาเราประกาศข่าวนี้ออกไป มันเกิดผลพวงตามมามาก ประการหนึ่งคือคนที่สามารถเข้าถึงบริการแบบนี้ มีได้สักกี่คน”

ดร.นพ.โกมาตร บรรยายต่อว่า บางปรากฏการณ์ทางสังคมก็มีนัยต่อการสถาปนาอำนาจของแพทย์ ตัวอย่างของโรงพยาบาลศิริราช ขวการรักษาระบาดการประชวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏอย่างต่อเนื่อง นัยหนึ่งคือการส่งเสริมและตอกย้ำความเป็นเลิศด้านการแพทย์ของโรงพยาบาลศิริราช ทั้งยังสามารถเรียกการสนับสนุนจากหลายภาคส่วน จนถึงการเกิดขึ้นของโรงพยาบาลปิยมหาราชากรูณที่มุ่งตอบสนองนโยบายเมดิคัล ฮับ (Medical Hub) เสมือนโรงพยาบาลเอกชนภายใต้ร่มเงาของโรงเรียนแพทย์ นำไปสู่การตั้งคำถามว่า อนาคตจะมีแนวโน้มที่อาจารย์แพทย์ ต้องทำการรักษาคนไข้ที่มีกำลังทรัพย์ในโรงพยาบาลปิยมหาราชากรูณ ส่วนกลุ่มที่ขาดแคลนกำลังซื้อก็เป็นหน้าที่ของแพทย์ฝึกหัดหรือไม่

“การจะมองเห็นแง่มุมอื่น ก็ต้องเห็นว่าการเมืองว่าด้วยวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีทำงานอย่างไร มีสื่อ ภาษาศัญลักษณ์ พิธีกรรม และความสัมพันธ์ชุดไหนบ้าง ที่ประกอบสร้างให้เทคโนโลยีเหล่านี้กลายเป็นมายาคติ และทำให้วิทยาศาสตร์ไม่ได้แตกต่างอะไรมากนักจากไสยศาสตร์ ที่นักวิทยาศาสตร์เองก็เคยประณาม”

--	--	--

นอกจากนี้ เนื้อหาข่าวประเภทที่ว่า เทคโนโลยีทางการแพทย์ยิ่งก้าวหน้ายิ่งส่งผลดีต่อสุขภาพ ดร.นพ.โกมาตรกล่าวว่าเป็นมายาคติเช่นเดียวกัน เพราะยังมีการศึกษาไม่มากพอที่จะยืนยันได้ว่าสุขภาพของคนดีขึ้นเป็นผลพวงจากเทคโนโลยีทางการแพทย์ที่ก้าวหน้าขึ้น แม้ในแง่การรักษาบำบัดอาการเจ็บป่วย เทคโนโลยีทางการแพทย์จะช่วยได้บ้างในบางแง่บางระดับ แต่เมื่อพูดถึงคำว่าสุขภาพดี เทคโนโลยีไม่ใช่สาเหตุเดียวของผลลัพธ์ ตัวอย่างที่น่าสนใจคือกรณี Roseto Effect โรเซตโต้ เป็นเมืองเล็กๆ แห่งหนึ่งในเพนซิลวาเนีย มีการค้นพบว่าแพทย์ที่รักษาผู้คนในชุมชนเล็กๆ ชาวอิตาลีแห่งนี้ ไม่เคยพบผู้ป่วยโรคหัวใจเลย ทั้งที่ผู้คนในเมืองก็สูบบุหรี่ ดื่มเหล้า รับประทานอาหารทั่วๆ ไป เมื่อทำการค้นหาสาเหตุจึงพบข้อสรุปว่า ความแข็งแกร่งสมบูรณ์ของชาวโรเซตโต้ เกิดจากการมีสภาพสังคมที่ดี ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน มีระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

งานศึกษาดังกล่าวเผยให้เห็นว่า ยาหรือโรงพยาบาลที่ดีไม่ใช่สาเหตุเดียวของการมีสุขภาพดี แต่เต็มไปด้วยหลากหลายปัจจัย สุขภาพที่ดีจึงเป็นผลลัพธ์ของนานาปัจจัย

ระบบสุขภาพของไทย

1

วิทยาศาสตร์ให้อำนาจและความมั่งคั่งแก่ผู้ครอบครองความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เช่นกันที่วิทยาศาสตร์ให้อำนาจและบงการชีวิตด้วย และอาจดูอุปถัมภ์ยิ่งขึ้นเมื่อการบงการชีวิตเกี่ยวพันกับธุรกิจ โดยเฉพาะเมื่อพูดถึงอำนาจของแพทย์เรื่องราว

ต่างๆ ในส่วนนี้ จึงว่าด้วยความผิดปกติที่ฝังตัวในระบบสุขภาพของไทยมาเนิ่นนาน เพียงเพราะโครงสร้างสังคมแบบไทยๆ ให้อำนาจแก่แพทย์เป็นผู้กำหนดความหมายของการมีสุขภาพที่ดีมากจนเกินไป

“ผมสงสัยว่า ปัจจุบัน ถ้าเรานำชีวิตของคนไข้มาเขียนเป็นกราฟแล้วดูว่า โรงพยาบาลเอกชนเก็บเงินจากคนไข้ในช่วงเวลาไหนได้มากที่สุด ผมสันนิษฐานว่าคือช่วงสามวันก่อนเสียชีวิต ถ้าคุณต้องจ่ายค่ารักษาล้านห้าตลอดชีวิต ไม่ต่ำกว่าสามแสนต้องมาจากสามวันก่อนเสียชีวิต อันนี้เป็นข้อสันนิษฐานของผม เพราะมีผู้ป่วยที่ไปอยู่โรงพยาบาลเอกชนแล้วหมดไปหลายแสนหลายล้าน จนต้องขอย้ายไปอยู่โรงพยาบาลรัฐ ซึ่งผมได้ยินมาไม่น้อย”

ปรากฏการณ์ข้างต้น เป็นผลพวงของเส้นแบ่งอันเลื่อนรางระหว่างสิทธิการเข้าถึงการดูแลสุขภาพกับการแสวงหากำไรทางธุรกิจ ความเลื่อนรางข้างต้นก่อให้เกิดระบบสุขภาพของไทยที่มีโฉมหน้าค่อนข้างแปลกประหลาดกว่าประเทศใดในโลก ดร.นพ.โกมาตร ให้ข้อมูลว่า ประเทศไทยเป็นประเทศเดียวในโลก ที่อนุญาตให้โรงพยาบาลสามารถเข้าตลาดหุ้นได้ แม้แต่ในสหรัฐอเมริกา เจ้าแห่งทุนนิยมเสรี ก็ยังไม่อนุญาตด้วยซ้ำ เมื่อโรงพยาบาลเข้าตลาดหุ้นได้ พฤติกรรมของผู้บริหารโรงพยาบาลจึงเปลี่ยน เพราะจำเป็นต้องรับผิดชอบต่อผู้ถือหุ้น ต้องต่อสู้ในตลาดทุนกับธุรกิจอื่นๆ เช่นเดียวกับธุรกิจอุตสาหกรรมรถยนต์ พลังงาน เหมืองแร่ โรงแรม ฯลฯ (ลองจินตนาการภาพการดูแลสุขภาพผู้ป่วยเป็นธุรกิจที่แข่งขันกับการประกอบรถยนต์) เพื่อแย่งแย่งทุนจากนักลงทุน

ดร.นพ.โกมาตร ให้ข้อมูลอีกว่า ผู้ถือหุ้นในโรงพยาบาลต่างๆ ยังเกิดการกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนเพียงไม่กี่คนเท่านั้น เป็นกลุ่มผู้ถือหุ้นกลุ่มเดียวกันที่ถือหุ้นในโรงพยาบาลหลายแห่งที่อยู่ในตลาดหุ้น ทำให้ธุรกิจโรงพยาบาลเอกชนจัดเป็นธุรกิจผูกขาดประเภทหนึ่ง ซึ่งจะผลักดันให้การเมืองในแวดวงสุขภาพปรับตัวเข้มข้นขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง

แต่ต้องถือเป็นโชคดีประการหนึ่ง ที่ประเทศไทยมีระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ที่ถือกำเนิดขึ้นเมื่อปี 2545 ในยุค พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นแนวคิดที่ผลักดันโดย นพ.สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ อย่างไรก็ตาม ตลอด 10 ปีที่ผ่านมา ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ากลับต้องเผชิญความท้าทายต่อเนื่อง โดยเฉพาะช่วงหลังๆ แรงกดดันจากการเมืองถือเป็นภัยคุกคามหลักของระบบ เพราะตัวระบบที่ถูกออกแบบไว้ คือการดึงอำนาจการเป็นผู้ถืองบประมาณจากกระทรวงสาธารณสุขไปอยู่ในมือของคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่คณะกรรมการว่าด้วยสุขภาพ ไม่ได้ผูกขาดตำแหน่งเฉพาะแพทย์ แต่ยังมีนักวิชาการด้านเศรษฐกิจ นักพัฒนาเอกชน ตัวแทนผู้ป่วย เข้าไปนั่งในคณะกรรมการ คอยเป็นปากเสียง ทักท้วง และต่อรองการจัดสรรผลประโยชน์ให้ตกแก่คนทุกกลุ่มอย่างทั่วถึง เสมือนการดึงอำนาจการกำหนดนิยามสุขภาพออกจากมือแพทย์อย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ซึ่งสร้างความไม่พอใจแก่ทั้งนักการเมืองและกลุ่มแพทย์

รูปแบบของกองทุนหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ คือการแยกผู้ซื้อบริการและผู้ให้บริการออกจากกัน สำนักงาน

หลักประกันสุขภาพแห่งชาติคือผู้ซื้อบริการ ขณะที่กระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้จัดหาบริการให้ ระบบนี้ทำให้เกิดการเกลี้ยกล่อมผู้ซื้อบริการให้ได้บริการในราคาที่ย่อมเยากว่าที่เคยเป็น แต่แม้ว่าการจัดสรรงบประมาณจะมีประสิทธิภาพกว่าเดิม แต่การดำเนินการสาธารณสุขกลับยังเป็นสิ่งที่กระทรวงสาธารณสุขไม่สามารถจัดสรรได้อย่างเป็นธรรม ตัวเลขที่ ดร.นพ.โกมาตร แสดงให้เห็นคือจำนวนแพทย์ต่อหัวประชากรในกรุงเทพฯ เท่ากับ 1 ต่อ 4,000 คน ขณะที่ในชนบทตัวเลขเท่ากับ 1 ต่อ 50,000 คน

“ถ้าในแง่นี้ก็ถือว่า คนกรุงเทพฯ ได้เปรียบคนในชนบท แต่ถ้าดูกันจริงๆ ก็อาจจะไม่ได้เปรียบสักเท่าไร เพราะการเข้าถึงบริการก็อาจจะยากกว่าในชนบท อย่างในชนบทแม้จำนวนแพทย์จะน้อย แต่เขามีการเยี่ยมบ้าน ซึ่งคนในกรุงเทพฯ ไม่มี คนกรุงเทพฯ ป่วยต้องไปโรงพยาบาล คนชนบทป่วยนอนอยู่บ้าน พยาบาลมาเยี่ยมถึงบ้าน มันจึงยังมีความลักลั่นในบางแง่”

2

การอภิปรายแลกเปลี่ยน นำพาการสนทนาไปสู่กรณีเฉพาะเจาะจงอย่างการทำคลอด ซึ่งกลายเป็นภาพสะท้อนที่ชวนตั้งคำถามต่อวงการแพทย์ไทยไม่น้อย เมื่อผู้เรียนตั้งข้อสังเกตว่าการทำคลอดของคนส่วนใหญ่มักเป็นการผ่าคลอด (Caesarean section) และบางกรณียังพบว่า แพทย์คนเดียวต้องวิ่งทำคลอดสองห้องพร้อมกัน จนนำไปสู่การสูญเสีย

ดร.นพ.โกมาตร เล่าถึงธรรมเนียมบางประการในแวดวงการแพทย์ว่า ในสังคมไทยมักมีการฝากครรภ์พิเศษกับแพทย์ โดยผู้ฝากครรภ์จะใส่ซองเป็นการพิเศษให้ชั้นต่ำที่ 5,000 บาท เงินจำนวนนี้ไม่เกี่ยวกับค่ารักษาพยาบาล แต่เป็นการซื้อความอุ่นใจของผู้รับบริการ จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ฝังรากลึกและก่อปัญหา เช่น หากฝากครรภ์พิเศษกับแพทย์ ก. ต่อให้แพทย์ ข. ยืนอยู่ตรงนั้น โดยธรรมเนียมแล้ว แพทย์ ข. ก็จะไม่ทำคลอดให้ เพราะอาจเกิดความขัดแย้งกันระหว่างแพทย์ ที่สำคัญ จะสร้างความสับสนแก่ผู้รับบริการ ว่าควรจ่ายเงินพิเศษข้างต้นแก่ใคร

แต่ในความเป็นจริงแล้ว การผ่าคลอดกลับไม่ใช่สิ่งจำเป็นในทุกกรณี เพียงแต่ระบบการฝากครรภ์พิเศษไปสร้างความเชื่อผิดๆ ให้เกิดขึ้น เพราะมันหมายถึงการเรียกร้องการดูแลเป็นพิเศษจากแพทย์ ความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว ทั้งที่การคลอดโดยวิธีธรรมชาติมีความสลับซับซ้อนน้อยกว่ามาก กรณีนี้เป็นเครื่องสะท้อนที่ชัดเจนว่า สังคมไทยยังไม่มีเชื่อมั่นในตัวสถาบันหรือระบบสุขภาพ จึงต้องมีช่องทางพิเศษเพื่อรับประกันว่าตนจะได้รับการบริการที่มีคุณภาพ

“การผ่าคลอดต้องวางยาชา บล็อกหลัง แล้วก็เจ็บจากแผลที่ผ่า ซึ่งคนเป็นแม่ก็จะไม่สามารถลุกขึ้นมาให้นมลูกได้หลังคลอด ทำให้มีแนวโน้มที่เด็กต้องกินนมผง บริษัทขายนมก็ชอบอีก ในโรงพยาบาลเอกชนจึงกลายเป็นช่องทางให้บริษัทขายนมไปโดยปริยาย ทั้งที่ยูนิเซฟ (United Nations Children's Fund: UNICEF) ได้ออกข้อปฏิบัติว่าห้ามไม่ให้มีการโฆษณาขาย

นมผง และจะใช้นมผงได้ในกรณีที่ไม่มีนมให้ลูกกินจริงๆ เพราะนมแม่มีทั้งภูมิคุ้มกันและได้ความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูก แต่เหมือนกับว่าพอผ่าคลอด แม่ก็จะลูบให้นมลูกไม่ไหว และถ้าภายใน 12-24 ชั่วโมงแรกไม่ได้ให้นมหลังคลอด ก็มีแนวโน้มที่น้ำนมจะหายไปอีก กรณีแบบนี้จึงโยงเป็นลูกโซ่”

ดร.นพ.โกมาตร อธิบายต่อว่า ในโรงพยาบาลรัฐร้อยละ 37 เป็นการผ่าคลอด ส่วนในโรงพยาบาลเอกชน ตัวเลขดังกล่าวจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 50 ซึ่งสามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงไปยังเรื่องรายได้และการสามารถกำหนดเวลาของแพทย์ เนื่องจากปัจจุบันแพทย์คนหนึ่งอาจไม่ได้ทำงานประจำเพียงแห่งเดียว อาจมีทั้งคลินิกส่วนตัวและรับงานนอกเวลาให้แก่โรงพยาบาลอื่นๆ การผ่าคลอดจึงช่วยให้แพทย์สามารถกำหนดระยะเวลาการทำงานที่ค่อนข้างแน่นอนได้ ทั้งที่การผ่าคลอดมีค่าใช้จ่ายสูงกว่าการคลอดปกติ แต่มันเป็นความสะดวกของตัวแพทย์เอง และในบางกรณีก็สมประโยชน์กับครอบครัวหญิงตั้งครรภ์ที่ไปดูแลหมอมา และต้องการทำคลอดตามฤกษ์ยามที่หมอดูกำหนดให้

ดร.นพ.โกมาตร ยกตัวอย่างงานวิจัยที่แสดงให้เห็นว่า ถ้ามีวันหยุดยาวติดต่อกัน มีแนวโน้มที่แพทย์จะนัดผ่าคลอดก่อนวันหยุดยาว เพราะแพทย์ต้องการเดินทางไปพักผ่อนต่างจังหวัด เป็นต้น

3

วิทยาศาสตร์ซึ่งรวมเอาการแพทย์และเทคโนโลยีที่ได้รับความนิยมมาเชื่อถือสูง ก็เพราะสามารถแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์

และต้องยอมรับว่าเป็นศาสตร์ที่สังคมไทยรับมาจากตะวันตก ซึ่งอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างทัศนคติว่ามีความเป็นอารยะกว่า เป็นองค์ความรู้ที่สูงกว่า กระทั่งกลายเป็นอาการยกย่องเชิดชู เมื่อความก้าวหน้าและความเชื่อนี้ดำเนินมาถึงจุดจุดหนึ่ง การหวนกลับสู่เส้นทางกระแสนองหรือกระแสนงเลือกจึงยากเย็น แม้ว่าผลสัมฤทธิ์อาจไม่ต่างกัน

แม้ทุกวันนี้ การแพทย์ทางเลือกจะถูกเผยแพร่สู่การรับรู้วงกว้าง มีการรณรงค์ มีการพิสูจน์ที่เป็นไปตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทว่า กลับไม่สามารถสถาปนาความน่าเชื่อถือให้ทัดเทียมกับการแพทย์แผนใหม่ที่มีวิทยาศาสตร์หนุนหลังได้อีกทั้งการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแพทย์ทางเลือก ก็ยังไม่ได้รับความสนใจและงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐมากนัก

การผูกขาดตนเองเป็นทางเลือกเดียวในการรักษาสุขภาพของการแพทย์แผนใหม่ ในทัศนะของ ดร.นพ.โกมาตร สถานการณ์เช่นนี้ ด้านหนึ่งนำไปสู่ทางตันด้านสุขภาพ ที่ต้องพึ่งพาและขึ้นอยู่กับแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางมากยิ่งขึ้น ซึ่งไม่ใช่ระบบการรักษามีประสิทธิภาพในตัวเอง ระบบบริการสุขภาพที่พึงประสงค์ก็คือ ระบบสุขภาพปฐมภูมิ หรือ Primary Care ที่มีแพทย์เวชปฏิบัติครอบครัวประจำครอบครัวดูแลใกล้ชิดกับครอบครัวและชุมชน ทำงานทั้งในด้านการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันควบคุมโรค รักษาพยาบาล และการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย แต่ประเทศไทยยังขาดแคลนแพทย์เวชปฏิบัติครอบครัวค่อนข้างมาก เหตุที่แพทย์เวชปฏิบัติครอบครัวมีความสำคัญต่อระบบสุขภาพ นอกจากจะเป็นแพทย์ที่อยู่ใกล้ชิดกับ

คนไข้แล้ว ยังเป็นด่านแรกในการกลั่นกรองผู้ป่วยก่อนจะส่งถึงมือแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เนื่องจากมีเพียงร้อยละ 10 ของผู้ป่วยเท่านั้นที่จำเป็นต้องถึงมือแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านจริงๆ การกลั่นกรองก่อนยังช่วยให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะแค่อาการปวดท้องธรรมดา คงไม่จำเป็นต้องให้แพทย์ผู้เชี่ยวชาญรักษา ทว่า การผลิตแพทย์ในประเทศไทยกลับเน้นการผลิตแพทย์ผู้เชี่ยวชาญมากกว่า ซึ่งเป็นระบบที่เดินตามสหรัฐอเมริกา

ขณะเดียวกัน การพัฒนาการรักษาทางเลือกต่างๆ ก็ควรได้รับการพัฒนา ไม่ใช่แค่การตัดทอนอำนาจของแพทย์ หากยังหมายถึงการประหยังบประมาณ และเพิ่มทางเลือกแก่ประชาชน ซึ่ง ดร.นพ.โกมาตร ยอมรับว่า ความรู้ชุดนี้ถูกกดทับด้วยวิทยาศาสตร์การแพทย์มานาน แม้ปัจจุบันจะมีความพยายามผลักดันตนเองของการแพทย์ทางเลือกให้ขึ้นมาทัดเทียมกับการแพทย์กระแสหลัก เช่น การทดลองสรรพคุณของสมุนไพรด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ แต่วงการแพทย์กลับยังไม่ให้ความน่าเชื่อถือนัก ดร.นพ.โกมาตร ยังตั้งข้อสังเกตว่า กรณีนี้นับเป็นเรื่องย้อนแย้งในตัว ทั้งที่การแพทย์ทางเลือกต้องการถ่วงดุลวิทยาศาสตร์การแพทย์ แต่กลับต้องใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันความน่าเชื่อถือ ซึ่งยิ่งตอกย้ำถึงอำนาจของวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม สังคมไทยจำเป็นต้องคำนึงถึงคมอีกด้านของการแพทย์ทางเลือก ไขที่ว่า การแพทย์ทางเลือกช่วยละความวิทยาศาสตร์การแพทย์ ทว่า ปรากฏการณ์เฟื่องฟูของการแพทย์

ทางเลือกจำนวนมากกลับกลายเป็นเพียงหนทางประกอบธุรกิจของคนบางกลุ่ม เช่น น้ำต่าง น้ำคลอโรฟิลด์ เหยี่ยวควอนตัม หรือสารพัดยาบำรุงที่โฆษณาเอิกเกริกตามเคเบิลทีวี เป็นต้น เมื่อบวกกับกระบวนการคุ้มครองผู้บริโภคที่ไม่เข้มแข็งนัก ผลร้ายดูจะยิ่งมากกว่าผลดี

4

ระบบยาเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ ดร.นพ.โกมาตร หยิบยกขึ้นแลกเปลี่ยน ระบบยาของไทยยังขาดประสิทธิภาพ หละหลวม และขาดการควบคุม คนไทยสามารถหาซื้อยาทุกอย่างบนพิภพนี้ได้ในตลาดโดยไม่ต้องผ่านการพิจารณาของแพทย์ ซ้ำร้าย ยาที่ควรมีราคาถูกเพื่อให้คนเข้าถึงกลับมีราคาแพง ส่วนยาอันตรายที่ควรจำกัดการเข้าถึง กลับสามารถซื้อหาได้ไม่จำกัด

ดร.นพ.โกมาตร ยกกรณีการประกาศมาตรการบังคับใช้สิทธิ (Compulsory Licensing: CL) ในยุครัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ทำให้ยาราคาแพงอย่างยารักษาโรคมะเร็ง โรคหัวใจ โรคเอดส์ ราคาถูกลงมหาศาล

“ตัวอย่างหนึ่ง เราประกาศซีแอลเพื่อทำให้ยาด้านไวรัสเอดส์ราคาถูกลง จนเราสามารถนำยารักษาผู้ป่วยเอดส์ใส่ในนโยบายบัตรทองได้ ซึ่งหลายประเทศในอาเซียนทำไม่ได้ อย่างสิงคโปร์ มาเลเซีย ประชาชนเขาไม่ได้สิทธิรักษาฟรี จนผู้ป่วยเอดส์ชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ ต้องมาทำเครือข่ายกับผู้ป่วยไทยแล้วเอายาไปแบ่งใช้ เพราะพวกเขาเข้าไม่ถึงยา แต่ก่อนที่เราจะทำซีแอล เราก็อำแบบนั้นเหมือนกัน ผู้ป่วยเอดส์ไทยต้องไปหาหมอประเภทใจถึงเซ็นใบสั่งยาให้ แล้วก็เดินทางไปเอายาจาก

อินเดียเข้ามาใช้ในประเทศ ซึ่งถือเป็นเรื่องผิดกฎหมาย”

มีการประเมินว่า การประกาศมาตรการบังคับใช้สิทธิสามารถช่วยให้ผู้ป่วยเข้าถึงยาและรอดชีวิตนับแสนคน

ถึงจุดนี้ ผู้เรียนคนหนึ่งตั้งคำถามว่า มีการพูดกันว่า นโยบายที่ดีที่สุดประการหนึ่งของรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหาร ก็คือการประกาศมาตรการบังคับใช้สิทธิที่ช่วยให้คนจำนวนมากเข้าถึงยาและมีชีวิตรอด ในทางกลับกันก็ถูกวิจารณ์อย่างรุนแรงว่า การประกาศมาตรการบังคับใช้สิทธิแม้จะมีประโยชน์ แต่ก็ไม่ได้เกิดจากกระบวนการที่ชอบธรรมตามระบอบประชาธิปไตย

“ผมเขียนหนังสือเรื่อง ‘แพทย์ชนบท ธรรมชาติกับการเมืองสุขภาพ’ เรื่องนี้เป็นประเด็นโต้แย้งอย่างที่ว่า มีคนบอกว่าไม่ว่ารัฐบาลมาแบบไหน พวกแพทย์ชนบทก็ได้ประโยชน์ รัฐบาลทักษิณก็ได้นโยบาย 30 บาท หลังปฏิวัติก็ได้ซีแอล ซึ่งพวกนักวิจารณ์จำนวนหนึ่งบอกว่า เป็นการฉวยโอกาสตอกรัฐประหาร ซึ่งไม่ควรทำ เพราะกลายเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐประหาร

“ที่นี้ ผังที่เคลื่อนไหวประเด็นนี้ก็เห็นว่า สถานการณ์ประชาธิปไตยแทบไม่เคยมีสิทธิเสนออะไรเลย เสนอไปก็ตกหมด บางเรื่องในมุมมองนักวิชาการ ถ้ามีกฎหมายมาควบคุม มันได้ผล อย่างซีแอล มันได้ผล จึงกลายเป็นว่าจะเอาอย่างไรกับเรื่องนี้ ผมคิดว่ามันเป็นความขัดแย้งของแนวคิดแบบ Pragmatism หรือ สัมฤทธิ์คตินิยม กับแนวคิดแบบ Dogmatic Idealism คืออุดมคติแบบคัมภีร์

แนวคิดแบบสัมฤทธิ์คตินิยมต้องการแก้ปัญหาให้ได้ผล ซึ่งในสถานการณ์ปกติไม่มีปัญหา จะมีปัญหาก็คงตอนที่เกิดปรากฏการณ์การแบ่งขั้ว การทำตามแนวคิดสัมฤทธิ์คตินิยม จะถูกพิจารณาในเชิงอุดมการณ์ว่า ควรเป็นอย่างไร ฝ่ายอุดมคตินิยมจะบอกว่าประชาธิปไตยสำคัญ ไม่ว่าอย่างไรคุณต้องได้มาด้วยวิธีทางประชาธิปไตย ซึ่งบางทีคนที่เขารออยู่ ถ้าเขาได้ยาทันช่วงที่ก็จะรักษาชีวิตไว้ได้ จะให้รอก่อน รอประชาธิปไตยหน่อย มันจึงกลายเป็นความขัดแย้งที่ตอบยากมาก

“เรื่องนี้ผมก็ไม่รู้ว่าจะคิดยังไงดี เพราะพอจะผลักดันกฎหมายผ่านวาระปกติของรัฐสภาก็ยากเย็น พอดันผ่านช่วงสถานการณ์ไม่ปกติ ก็คล้ายกับว่าพวกนี้เอาประโยชน์จากการรัฐประหาร สำหรับผมคิดว่า การเมืองในระบบปัจจุบัน เป็นการต่อรองผลประโยชน์ของโครงสร้างเบื้องบน ผู้มีอำนาจขัดแย้งกันเรื่องผลประโยชน์ก็ทะเลาะกัน พอตกลงกันได้ก็เลิกทะเลาะกัน ถ้าเป็นไปได้ที่จะเอาประโยชน์ให้กับคนระดับล่าง ผมก็เอาประโยชน์จากทุกสถานการณ์ แต่มันก็กลายเป็นประเด็นทำนองนี้ไป”

การทำทนายวิทยาศาสตร์

แม้ว่าวิทยาศาสตร์จะดำรงอยู่อย่างมั่นคงหนักแน่น แต่ก็มิได้ปราศจากการถูกท้าทายหรือสั่นคลอน วิทยาศาสตร์แบบนิวตันครองคำอธิบายปรากฏการณ์ในธรรมชาตินับร้อยปี ซึ่งก็สามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันได้อย่างหมดจด ผลิดอกออกผลเป็นเทคโนโลยีที่เพิ่มความสะดวก

สบายแก่นมนุษย์จำนวนมาก จวบจนเกิดทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ที่ศึกษาปรากฏการณ์ในระดับใหญ่มากอย่างเอกภพ ภายหลังยังเกิดทฤษฎีควอนตัมสำหรับศึกษาในระดับที่เล็กกว่าอะตอม และพบว่าคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์แบบนิวตันไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ในระดับเอกภพและระดับต่ำกว่าอะตอมได้ เกิดเป็นคำถามจากผู้เรียนว่า การเกิดขึ้นของทฤษฎีทั้งสอง จะสามารถสันคลอนความเที่ยงตรงแน่นอนของวิทยาศาสตร์แบบนิวตันได้หรือไม่

“ถามว่ามันสันคลอนหรือไม่ เป็นคำถามที่ผมคิดว่าตอบยากมาก ปัจจุบัน รถที่เราขับ ถนนที่เราเดิน มันก็เป็นไปตามกฎนิวตันอย่างสมบูรณ์ เรามีชีวิตอยู่ได้โดยปริยาย แม้ในปรากฏการณ์นี้จะมีปรากฏการณ์ควอนตัมเกิดขึ้นอยู่ด้วย เช่น หลอดฟลูออเรสเซนต์ก็มีปรากฏการณ์ควอนตัมเกิดขึ้นอยู่ภายในหลอดตลอดเวลา ถ้าถามว่ามันสันคลอนแค่ไหน ผมก็ไม่รู้ว่าจุดที่เป็นรอยต่อทฤษฎีที่ทฤษฎีนิวตันอธิบายไม่ได้ แล้วเอาทฤษฎีควอนตัมมาอธิบายต่อ รอยต่อตรงนี้จะเป็นอย่างไร ผมคิดว่าตรงจุดนั้นแหละที่มันจะสันสะเทือนมากหน่อย แต่ในระดับชีวิตประจำวัน เราก็กังไม่เห็นว่าสันสะเทือนเท่าไร เพราะจะว่าไปทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ที่ค้นพบตั้งแต่ปี 2458 ก็ไม่เห็นจะเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจเรื่องฟิสิกส์โดยทั่วไปสักเท่าไร เรายังมองโลกผ่านนิวตันฟิสิกส์อยู่”

อีกหนึ่งคำถามสำคัญ ในแง่การทำงานของสื่อก็คือ สื่อเองจะอย่างไรจึงจะสลัดหลุดจากอำนาจคำอธิบายของวิทยาศาสตร์ได้ โดยยกตัวอย่างกรณีการสร้างเขื่อน วิทยาศาสตร์อาจมีคำอธิบายที่น่าเชื่อถือถึงผลประโยชน์ของการสร้างเขื่อนได้

ขณะที่ผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรม หรือชุมชน ไม่สามารถสร้างคำอธิบายที่แข็งแรงได้เท่าเทียมและคั่งงำกับความจริงสูงสุดของวิทยาศาสตร์

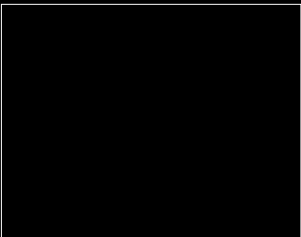
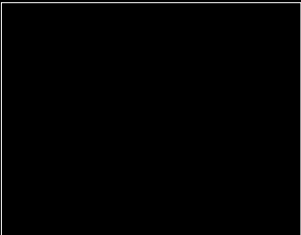
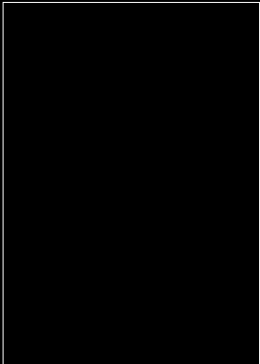
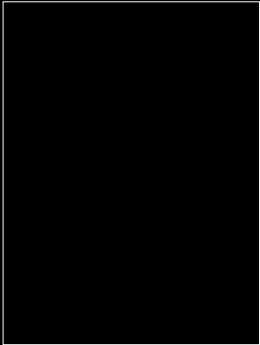
ผู้เรียนคนหนึ่งร่วมแลกเปลี่ยนในประเด็นนี้ว่า กรณีเขื่อนปากมูล ก็มีการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น พันธุ์ปลาที่หายไปเพราะเขื่อนปากมูล ดังนั้น ในบางกรณี ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็ช่วยสนับสนุนการวัดประโยชน์ในเชิงคุณค่าและเป็นวิธีการหนามยอกเอาหนามบ่งเพื่อโต้กลับได้เช่นกัน

ดร.นพ.โกมาตร เห็นด้วยว่า ในบางกรณีวิทยาศาสตร์ก็รับใช้วิถีชีวิตผู้คนได้ แต่ในแง่หนึ่ง ก็ต้องตั้งคำถามต่อกระบวนการตัดสินใจใช้ข้อมูลด้วยว่ามีมากหรือน้อยขนาดไหน เพราะเอาเข้าจริง ๆ แล้ว กระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายของรัฐใช้ปัจจัยตรงนี้ในการตัดสินใจหรือไม่ หรือตัดสินใจจากผลประโยชน์ชุดอื่น ยกตัวอย่างเช่น การสร้างเขื่อนทุกวันนี้ ถูกผลักดันจากบริษัทข้ามชาติจำนวนหนึ่งที่มีเทคโนโลยีการสร้างเขื่อน บริษัทเหล่านี้เข้าไปคุยกับผู้มีอำนาจเพื่อให้ได้งานและแบ่งประโยชน์กัน ถ้ากระบวนการตัดสินใจเป็นเช่นนี้ ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ของทั้งสองฝ่าย ก็เป็นได้แค่เรื่องเคียงประกอบ การตัดสินใจทางการเมืองและผลประโยชน์เท่านั้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่น่าจะอธิบายในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมมากกว่าจะเป็นเรื่องของการใช้ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์

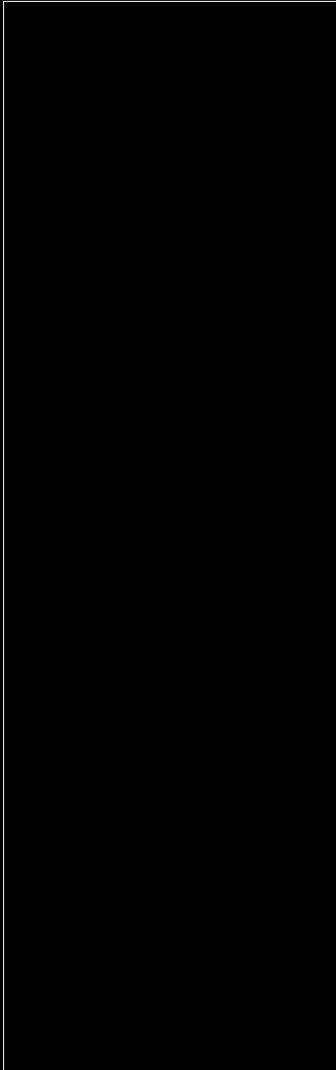
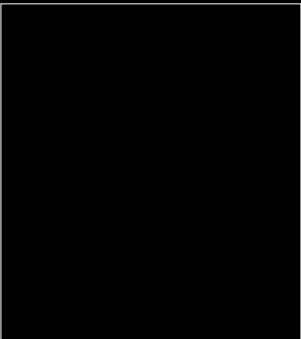
เรียบเรียงจากการบรรยาย วันเสาร์ที่ 10 สิงหาคม 2556

มายาคติว่าด้วยสถาบันกษัตริย์

ศ.ดร.ธงชัย วินิจจะกูล

06

ทักษิณไม่ใช่คนต่อต้านสถาบัน แต่เขาตกเป็นเป้าเพราะเขาต้องการจะปรับปรุงตามประสิทธิภาพ ซึ่งจะดีหรือเปล่า ไม่ทราบ แต่มันไปกระทบฐานเครือข่ายของกลุ่มเจ้า โดยเฉพาะในช่วงระยะปลายรัชกาลนี้ยิ่งแล้วใหญ่

น่าจะไม่มีประเด็นใดในสังคมไทยที่มีความละเอียดอ่อน สร้างความขัดแย้ง และสุมเสี่ยงต่อคุกตะรางเท่ากับเรื่องสถาบันกษัตริย์อีกแล้ว

ความยิ่งใหญ่ ขริบขลัง บารมี และเดชานุภาพ คือความจริงที่ปรากฏ แต่ทุกสิ่งล้วนมีที่มาที่ไป การต่อสู้ขับเคี่ยวอย่างยาวนาน ระหว่างฝ่ายเจ้าและฝ่ายที่ต้องการความเปลี่ยนแปลง ดำเนินเรื่อยมา กระทั่งดูเหมือนว่าฝ่ายแรกจะยึดกุมชัยชนะเกือบเด็ดขาด

ก็เหมือนที่ ศ.ดร.ธงชัย กล่าว ความสมบูรณ์ใดๆ ไม่มีอยู่จริงในสังคมที่ซับซ้อน สถานการณ์การเมืองร่วมสมัยคือเรื่องพิสูจน์อันคมชัดว่า แม้แต่สถาบันที่เป็นเสาหลักของประเทศ ครอบครองความรู้สึกนึกคิดของประชาชนจำนวนมาก ก็ถูกสั่นคลอน ตั้งคำถาม และหมางเมินได้

ใช่หรือไม่ว่า สังคมไทยเดินทางมาถึงจุดที่ย้อนกลับไม่ได้ ทุกๆ องค์การพยายามที่จะใหญ่หรือเล็กจ้อยล้วนถูกจับจ้องตรวจสอบ และวิพากษ์วิจารณ์ ความพยายามกดทับด้วยความยกย่องเชิดชูอย่างล้นเกิน เบื้องปลายแล้ว กลับย้อนมาเขย่าความมั่นคงของสถาบันอย่างยากจะหลีกเลี่ยง

“ทำไมเราต้องให้สังคมไทยเป็นอย่างนั้น แทนที่จะผ่อนหนักให้เป็นเบา ลดทอนการจับกุม ปล่อยให้คนพูดกัน ทำให้เจ้ากลับมาเป็นมนุษย์ธรรมดา ไม่ต้องเป็นเทวดาอย่างปัจจุบัน ให้เป็นมนุษย์ที่ดี มีหัวใจ ต่อให้สถาบันยังไม่ปรับตัวอยู่อย่างนี้ คนก็ไม่ล้มเจ้าง่ายๆ หรือ แต่ผมเห็นว่ามันจะไม่มั่นคง มันทำให้คนที่สุดชั่วเข้าปะทะกัน ทำให้คนที่คิดไปสุดชั่วสองทางต้องขัดแย้งกันเปล่าๆ สู้ตั้งมาสู่ตรงกลาง คนไม่ชอบก็ไม่ชอบไปสิ คนจะชอบก็ชอบไป แต่คนส่วนใหญ่จะอยู่ตรงกลางๆ มากขึ้น แต่การจับกุมเท่ากับไม่เปิดโอกาสให้คนที่คิดต่างเลย ไม่เปิดช่องให้กับการปรับตัวเลย แบบนี้แย่ สุดท้ายแล้วจะเกิดผลเสียต่อสถาบันเอง”

สถาบันกษัตริย์คือเครือข่าย

บ่อยครั้งที่การพูดถึงหรือการวิจารณ์สถาบันกษัตริย์ในสังคมไทยมักมีความคลุมเครือว่า กำลังวิจารณ์ตัวสถาบันหรือตัวบุคคล แต่ประเด็นสำคัญที่ ศ.ดร.ธงชัย ตั้งเป็นโจทย์ในการพูดคุยคือ เป็นไปได้หรือที่จะนิยามสถาบันโดยแยกขาดจากตัวบุคคล และถึงที่สุดแล้ว การวิจารณ์สถาบันกษัตริย์ในสังคมไทยสามารถแยกสถาบันกับตัวบุคคลได้จริงหรือ

ศ.ดร.ธงชัย ตอบโจทย์ของตนว่า ไม่สามารถแยกได้ โดยให้จินตนาการวงกลมสองวงที่ซ้อนทับกัน ซึ่งส่วนที่ซ้อนทับตรงกลางมีขนาดใหญ่กว่าส่วนที่ไม่ซ้อนทับกัน การวิจารณ์สถาบันกษัตริย์ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันคือไม่สามารถแยกความเป็นสถาบันและตัวบุคคลออกจากกันได้เด็ดขาด มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่แยกได้ แม้ว่าจะมีบางคนพยายามแยก แต่ก็ไม่เป็นจริงและเป็นไปไม่ได้ในความเห็นของ ศ.ดร.ธงชัย

“การพูดเรื่องสถาบันกษัตริย์โดยไม่พูดเรื่องตัวบุคคลทำได้หรือ บุคคลกับสถาบันแยกกันได้จริงหรือในรัชกาลปัจจุบันผมไม่คิดว่าแยกได้ในขณะนี้ เผลอๆ อาจจะแยกไม่ได้มาตั้งนานแล้ว”

คำถามที่ชวนให้ครุ่นคิดต่อ เมื่อไม่สามารถแยกระหว่างตัวสถาบันกับตัวบุคคลได้ก็คือ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าสถาบันกษัตริย์คืออะไรกันแน่ มีรูปร่าง-ลักษณะอย่างไร ศ.ดร.ธงชัย อ้างอิงแนวคิดของ ศ.ตันแคน แม็คคาร์โก (Duncan McCargo) ที่ให้มองสถาบันกษัตริย์ในเชิงเครือข่าย (Network) โดย ศ.ดร.ธงชัย ย้ำว่า มิได้หมายถึงเครือข่ายของสถาบันกษัตริย์ แต่หมายถึงตัวสถาบันกษัตริย์ที่เป็นเครือข่าย เป็นเครือข่ายต่างๆ ของคนที่ผลิตการเมือง ผลิพัฒนาธรรมป้อนเข้าสู่ความรู้ของคนในสังคม ให้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คน อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงสถาบันในเชิงเครือข่าย มิได้ต้องการกันตัวบุคคลออกจากสถาบัน แต่ต้องการให้เห็นว่าตัวบุคคลก็เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ในที่นี้หมายถึงรวมถึงองค์พระมหากษัตริย์ด้วย ซึ่งก็มีได้หมายถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์

เดียว หากยังมีบุคคลอื่นๆ ทั้งที่เป็นเจ้าและไม่ใช่เจ้ารวมอยู่ใน
เครือข่ายนี้ ยกตัวอย่างเช่นพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประธาน
องคมนตรีและรัฐบุรุษ ซึ่งไม่ใช่เจ้า แต่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย
อย่างชัดเจน ขณะที่เจ้าบางคนก็ไม่จำเป็นต้องอยู่ในเครือข่าย

ผู้คนในเครือข่ายเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องรู้จักกัน แต่ต่าง
ก็มีผลประโยชน์เกี่ยวพัน-เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ที่ดำรง
อยู่ในสังคมไทย คำว่าผลประโยชน์ (Interest) มีความหมาย
กว้างๆ ที่อาจหมายถึงตัวเงิน ชื่อเสียง สถานะ หรืออุดมการณ์
ความเชื่อก็ได้ เมื่อต่างมีผลประโยชน์ คนเหล่านี้จึงยินดีที่จะผลิต
และถ่ายทอดความคิด ความเชื่อของตนออกสู่สังคม

การที่ต้องนิยามคำว่า สถาบันกษัตริย์และพิจารณาว่า
สามารถแยกความเป็นสถาบันกับตัวบุคคลออกจากกันได้หรือไม่
เป็นเพราะที่ผ่านมา สังคมไทยไม่เคยมีความพยายามตอบ
คำถามนี้ การตรวจสอบบริเวณที่ซ้อนทับกันของวงกลมทั้งสอง
จึงไม่เกิดขึ้น

“เราไม่เคยคิดว่ามันเหลื่อมซ้อนกัน เราจึงไม่คิดว่า
บริเวณที่เหลื่อมซ้อนกันได้แก่อะไรบ้าง ไม่เคยลองสำรวจว่า
บริเวณที่ซ้อนกันมันใหญ่แค่ไหน เกี่ยวพันกับกิจกรรมอะไรบ้าง
เพราะเราพยายามจะแยกมันออกตลอดเวลา แต่สุดท้ายเราก็
แยกไม่ออก มีส่วนที่แยกออกเพียงนิดเดียวเท่านั้น”

ระบอบประชาธิปไตยแบบอำมาตย์

ประเด็นต่อมาคือการรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันกษัตริย์
ในมิติทางประวัติศาสตร์เป็นที่รับรู้ว่า สถานะและบทบาททางการ

เมืองของสถาบันกษัตริย์ ถูกเบียดขับจนเกือบตกเวที หลังการ
ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 แต่ก็เป็นระยะเวลา
สั้นๆ เพียง 15 ปีเท่านั้น เมื่อเกิดความขัดแย้งภายในคณะราษฎร
ปรีดี พนมยงค์ ต้องการแสวงหาแนวร่วมเพื่อต่อต้านอิทธิพล
ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายปรีดี
และฝ่ายเจ้า ทว่า ปรีดีก็ถูกฝ่ายเจ้าตลบหลังด้วยการร่วมมือกับ
กองทัพบกก่อรัฐประหารในปี พ.ศ. 2490 โดยอาศัยเงื่อนไขการ
สวรรคตของรัชกาลที่ 8

“ในความเห็นผม การพยายามฟื้นกลับมาของฝ่ายเจ้า
มีรากฐานทางอุดมการณ์หรือพิมพ์เขียวแบบของพระองค์เจ้า
ธานีฯ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภ
พฤฒิยากร) ที่วางไว้ตั้งแต่ประมาณปี 2490-2495 โดยเฉพาะปี
2489 ก่อนรัฐประหารเสียอีก ซึ่งถือเป็นพิมพ์เขียวสำคัญ”

อุดมการณ์หรือรากฐานของระบบกษัตริย์ที่พระองค์เจ้า
ธานีฯ พยายามสร้างและเขียนเมื่อปี 2488 และได้รับการตีพิมพ์
ปี 2489 มีหัวใจสำคัญสองประการ หากกล่าวด้วยภาษาสมัยใหม่
คือ

หนึ่ง-ต้องคงความศักดิ์สิทธิ์

สอง-ต้องเป็นประชาธิปไตย กษัตริย์จะต้องเข้าถึง
มวลชน

ศ.ดร.ธงชัย อธิบายว่า พระองค์เจ้าธานีฯ มิใช่ นัก
ปฏิบัติ ทำให้ต้องใช้เวลาแปลงพิมพ์เขียวเป็นรูปธรรม ซึ่งก็คือ
รัฐธรรมนูญปี 2492 โดยจัดวางสถานะของสถาบันกษัตริย์ในระบบ
การเมืองหลังระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ในมาตรา 2 ว่า

ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข นี้อย่อม
เท่ากับยืนยันอำนาจฝ่ายเจ้าว่ามีเหนือรัฐบาล อีกทั้งในมาตรา 6
ยังระบุด้วยว่า ห้ามมิให้ผู้ใดตั้งข้อกล่าวหาหรือฟ้องร้องทาง
กฎหมายต่อกษัตริย์ ทั้งยังมีการรื้อฟื้นพิธีกรรมธรรมเนียมเพื่อ
สร้างความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ ส่วนอำนาจทางธุรกิจ
นั้นตามมาในปี 2491 จากการก่อตั้งสำนักงานทรัพย์สินส่วน
พระมหากษัตริย์ และการออก พ.ร.บ.จัดระเบียบทรัพย์สินฝ่าย
พระมหากษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2491 สิ่งเหล่านี้กลายเป็น
รากฐานที่ใช้สืบทอดต่อกันมาในรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับประเด็นว่า
ด้วยพระมหากษัตริย์

ภายหลังที่ฝ่ายเจ้าจับมือกับกองทัพปกก่อกอง
รัฐประหารปี 2490 ไม่นานทั้งสองฝ่ายก็แตกคอกัน ความพยายาม
รื้อฟื้นสถานะของสถาบันกษัตริย์จึงชะงักงันชั่วคราว กระทั่งถึง
สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ทั้งสองฝ่าย
ต่างใช้กันและกันในทางการเมือง รัฐบาลเป็นผู้ส่งเสริมสำคัญ
ของลัทธิกษัตริย์นิยม สถาบันกษัตริย์ก่อร่างสร้างตัวขึ้นอีกครั้ง
ผ่านพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ การออกเยี่ยมเยียนราษฎร และโครงการ
พัฒนาต่างๆ เมื่อเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เกิดการปราบ
ปรามผู้ประท้วงอย่างรุนแรง นำไปสู่การเปิดพื้นที่ว่างให้นักศึกษา
เข้าหลบลภัย และฝ่ายสถาบันยังสามารถบีบให้ผู้นำรัฐบาล
ขณะนั้น-จอมพลถนอม กิตติขจร, จอมพลประภาส จารุเสถียร
และ พ.อ.ณรงค์ กิตติขจร ต้องลี้ภัยในที่สุด จุดนั้นเองเป็นจุด
เริ่มต้นของระบอบประชาธิปไตยของประชาชน พอๆ กับเป็น
จุดพลิกผันขึ้นมามีฐานะได้เปรียบของระบอบประชาธิปไตยแบบ

อำมาตย์ ซึ่ง ศ.ดร.ธงชัย เห็นว่า นี่คือระบอบประชาธิปไตยที่มี
สถาบันกษัตริย์อยู่เหนือขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง

และที่ลืมไม่ได้ มันยังเป็นจุดเริ่มต้นของการสิ้นสุด
บทบาททางการเมืองของกองทัพ กล่าวได้ว่า สถาบันและฝ่าย
นิยมกษัตริย์กลับมามีอำนาจอีกครั้งหนึ่ง อย่างน้อยที่สุดก็คือ
เหนือกองทัพ

“ทำไมชวลิต (พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ อดีตนายกร
รัฐมนตรี) ถึงไม่เป็นที่โปรดปรานของกลุ่มเจ้ามากรัก ทำไม
เกรียงศักดิ์ (พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ อดีตนายกรัฐมนตรี)
ถึงไม่เป็นที่โปรดปรานเท่าไร เพราะคนกลุ่มนี้เป็นทหารรุ่นที่
พอรู้ว่า เมื่อเอ่ยถึงเจ้าก็หมายถึงกลุ่มการเมืองกลุ่มหนึ่ง กลุ่มเจ้า
เป็นกลุ่มทางการเมืองกลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้ดีเป็นพิเศษหรือว่าเลวร้าย
แต่เป็นกลุ่มการเมืองที่มีผลประโยชน์ของตนมหาศาล หวังว่าคง
ไม่ต้องใช้เวลาอธิบายมาก เราเห็นๆ กันอยู่”

ตัวอย่างกรณีเทมาเส็กซื้อหุ้นชินคอร์ปจากตระกูล
ชินวัตร ซึ่งถูกหยิบยกมาโจมตีและจุดชนวนไปสู่การขับไล่รัฐบาล
พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ในปี 2549 ในมุมมองของ ศ.ดร.ธงชัย
เห็นว่าเป็นเพียงการตกลงทางธุรกิจธรรมดา ไม่ใช่การขายชาติ
ดังที่สื่อประโคม อย่างมากที่สุดก็เป็นเพียงการใช้ช่องโหว่ของ
กฎหมายหากำไรโดยไม่สมควร ที่สำคัญ การตกลงทางธุรกิจครั้ง
นี้มีตัวละครสำคัญอย่างธนาคารไทยพาณิชย์ร่วมอยู่ด้วย อดีต
กรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัท ปูนซิเมนต์ไทยมีบทบาทสำคัญ
ในกรณีนี้ ซึ่งทั้งสองบริษัทมีสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหา
กษัตริย์เป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ ศ.ดร.ธงชัย ตั้งข้อสังเกตว่า การตกลง

ทางธุรกิจในครั้งนั้นจึงเป็นไปได้ที่สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไม่รับทราบ

เหตุการณ์พฤษภาทมิฬปี 2535 สถานะของทหารตกต่ำลงมากจนต้องกลับเข้ากรมกอง กองทัพจึงไม่ใช่คู่ต่อสู้หลักของฝ่ายเจ้าอีกต่อไป ทว่า คู่ต่อสู้ใหม่ที่ปรากฏตัวขึ้นมากับการปฏิรูปการเมือง แม้จะมีความหวังว่าจะสามารถคุมนักการเมือง คุมการเมืองภาคประชาชน แต่สิ่งที่ได้มากกลับเป็นรัฐบาลที่เข้มแข็งของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ถึงกระนั้น มิได้หมายความว่าสังคมไทยมีระบอบการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นกว่าเดิม อย่างน้อยก็ในความหมายที่ว่าประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบอำมาตย์มาอย่างไรก็ยังคงเป็นเช่นนั้น

การแต่งตั้งข้าราชการระดับสูงในกองทัพและกระทรวงต่างๆ รวมถึงโครงการใหญ่ๆ อีกหลายโครงการ ยังต้องได้รับการยอมรับจากกลุ่มเจ้า เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ ศ.ดร.ธงชัย หยิบยกขึ้นมากล่าวถึง ซึ่งสังคมภายนอกอาจไม่เคยรับรู้มาก่อน แต่คนที่มาเป็นรัฐบาลทุกชุดรู้ ศ.ดร.ธงชัย ยังยกคำพูดของนักการเมืองคนหนึ่งที่ว่า รัฐบาลมีอำนาจจริงๆ เพียง 30 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น

“ระบบที่อยู่เหนือการเมืองตรงนี้แย่งอำนาจรัฐไปส่วนหนึ่ง ผู้บัญชาการทหารบก รัฐบาลแต่งตั้งไม่ได้ อธิบดีกรมชลประทาน และอีกหลายกรมสำคัญในกระทรวงต่างๆ รัฐบาลแต่งตั้งไม่ได้หากไม่ได้รับความเห็นชอบ และเมื่อปีสองปีก่อนก็มีกรณีผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ สุดท้ายแล้ว รัฐบาลไม่ว่าจะเลวหรือดีก็ได้รับอำนาจจากประชาชน แต่กลับพบว่ากรม

หลักๆ ในหลายกระทรวง รัฐบาลไม่มีอำนาจแต่งตั้งตามที่ตัวเองเห็นชอบ นี่คือสิ่งที่ผมเรียกว่าอำมาตยาธิปไตย อย่างง่าย ๆ ที่สุด

“อำนาจจะมีประโยชน์อะไร ถ้าคนที่คุณเลือกให้ตายแต่มีอำนาจแค่ 30 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น ส่วนคนที่คุณไม่ได้เลือกกลับมีอำนาจแต่งตั้งคน 60-70 เปอร์เซ็นต์ เวลาจะควบคุมบริษัทไหนก็ตาม ตั้งแต่บริษัทเล็กๆ จนถึงระดับรัฐ มีการควบคุมไม่ก็อย่างที่สำคัญคือการคุมคน คุมงบประมาณ และคุมนโยบาย”

การแทรกแซงทั้งสามด้านมีอยู่เสมอมาในอำมาตยาธิปไตยของไทย ศ.ดร.ธงชัย ย้ำอีกครั้งว่า มิได้หมายถึงตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่ควบคุมทั้งหมด แต่หมายถึงสถาบันในฐานะเครือข่าย ซึ่งหลายกรณีกลุ่มคนระดับนำของเครือข่ายก็เชื่อว่ารู้ไปทั้งหมดว่า ใครในเครือข่ายทำอะไรลงไปบ้าง

ระบบการเมืองไทยจึงมีอำนาจซ้อนอยู่เหนือระบบการเมืองปกติ มักกล่าวว่านักการเมืองเป็นบุคคลที่ชั่วร้าย ไม่มีทางปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ สังคมไทยจึงมอบความเชื่อถือให้อำมาตย์เข้ามาแทรกแซง แม้ประเด็นนี้จะเป็นเรื่องของความคิดเห็น แต่มันก็แสดงให้เห็นแจ่มแจ้งว่า สังคมยอมรับโดยตัวเองแล้วว่าอำนาจเหนือระบบมีอยู่จริง ใครจะสนับสนุนหรือไม่ ถือเป็นความคิดของเขา สำหรับ ศ.ดร.ธงชัย แล้ว ไม่เห็นด้วยเพราะเชื่อว่าประชาธิปไตยไม่มีทางลัด ต้องให้อำนาจคนที่ประชาชนเลือกมา แล้วค่อยเรียนรู้ร่วมกันไป

ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกิน (Hyper-Royalism)

ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกิน (Hyper-Royalism) เป็นประเด็นสุดท้ายที่ ศ.ดร.ธงชัย กล่าวถึง

ในช่วงที่สงครามเย็นกำลังคุกรุ่น โลกเสรีและโลกคอมมิวนิสต์ซบเซาเกี่ยวกันอย่างดูเด็ด ประเทศไทยอาจมีสภาพเป็นโดมิโนอีกตัวหนึ่งบนกระดานการเมืองโลก สถาบันกษัตริย์และลัทธิกษัตริย์นิยมถูกชูขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่เมื่อขบวนการคอมมิวนิสต์ปิดฉากแล้ว ลัทธิกษัตริย์นิยมที่เคยอยู่เพราะความกลัวคอมมิวนิสต์ กลับไม่หายไปไหน ซ้ำยังถูกเร่งปฏิริยาให้เข้มข้นยิ่งกว่าเก่า ศ.ดร.ธงชัยกล่าวว่า ส่วนหนึ่งก็เพื่อประโยชน์ทางการเมืองในประเทศที่ต้องการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยแบบอำมาตย์ และนับแต่นั้นมาลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกินก็แพร่ขยายออกไปทั่วทุกหัวระแหง

ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกินมีลักษณะอย่างไร ศ.ดร.ธงชัยอธิบายดังนี้

1.เป็นลัทธิกษัตริย์นิยมที่เข้มข้นจนเกินพอดี มีการเรียกร้องให้แสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันเพิ่มขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและความถี่

2.ส่งเสริมการพูดถึงสถาบันอย่างเกินเลยและเชิดชูเกินจริง

3.ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกินดำรงอยู่ได้ ด้วยการควบคุมการพูดถึงสถาบันในที่สาธารณะผ่านประมวลกฎหมายอาญามาตรา 112 โดยมีบทลงโทษที่เฉียบขาดรุนแรง

“ผมไม่ได้บอกว่า ทุกอย่างเกี่ยวกับสถาบันเป็นสิ่งไม่ดี แต่ผมพูดว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในระบบสังคมไทยมานาน ไม่ว่าคุณ จะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม แต่สังคมนี้ควรเปิดกว้างให้กับคนไม่รักสถาบันอยู่ได้ เปิดให้คนชอบหรือไม่ชอบได้ ให้คนอยู่ร่วมกันได้”

4. ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกิน มีใช้โครงการและการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายรัฐบาลหรือฝ่ายนิยมเจ้าเท่านั้น แต่รวมถึงการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการผลิตด้วย กระทั่งแทรกซึมเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของสังคม ประชาชนมีความหวาดกลัวกันเองที่จะพูดประเด็นนี้ในที่สาธารณะ กระทั่งมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมสาธารณะ (Public Culture) ประการหนึ่ง

นอกจากความต้องการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยแบบอำมาตย์ที่ทำให้ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกินอยู่ได้แล้ว ในช่วงหลังๆ มานี้ ความกลัวก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่คอยหล่อเลี้ยง ต่างจากในอดีตที่ว่ามิใช่ความกลัวลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่เป็นความกลัวทักษิณ ศ.ดร.ธงชัย กล่าวว่า หรืออีกนัยหนึ่งเป็นความกลัวความไม่แน่นอนปลายรัชกาล กลัวความผันผวนของการเปลี่ยนแผ่นดิน

“กลัวทักษิณ เพราะทักษิณเป็นภัยต่อเครือข่าย พูดง่ายๆ กลัวทักษิณจะมารื้อเครือข่ายที่ถูกวางไว้แล้ว ทักษิณไม่ใช่คนต่อต้านสถาบัน แต่เขาตกเป็นเป้าเพราะเขาต้องการจะปรับปรุงตามประสานักบริหาร ซึ่งจะดีหรือเปล่า ไม่ทราบ แต่มันไปกระทบฐานเครือข่ายของกลุ่มเจ้า โดยเฉพาะในช่วงระยะปลายรัชกาลนี้ยิ่งแล้วใหญ่”

ศ.ดร.ธงชัย อธิบายว่า การเปลี่ยนผ่านกษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์จักรี ยกเว้นช่วงรัชกาลที่ 5 ต่อรัชกาลที่ 6 ไม่เคยเป็นไปอย่างราบรื่น แต่จะมีบุคคลต่างๆ ที่มีอิทธิพลเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทั้งสิ้น ดังนั้น เมื่อกล่าวว่าทักษิณเป็นภัยต่อเครือข่าย ถึงที่สุดแล้วก็ถือเป็นภัยต่อผู้สร้างกษัตริย์หรือ Kingmakers นั้นเอง

อำมาตยาธิปไตยยังครองเมือง

มีผู้ถามว่า เหตุใดรอยต่อระหว่างรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จึงค่อนข้างราบรื่น ศ.ดร.ธงชัย ตอบว่า เป็นเพราะรัชกาลที่ 5 แต่งตั้งรัชทายาท ซึ่งก็คือรัชกาลที่ 6 ไว้นานแล้ว เกิดเป็นคำถามต่อมาว่า กรณีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นมกุฎราชกุมารหรือรัชทายาทมานานแล้วเช่นกัน ทำไมสังคมจึงเห็นรื้อรอยความไม่ราบรื่น

ศ.ดร.ธงชัย อธิบายว่า ต้องไม่ลืมว่าเหตุการณ์ในอดีตกับปัจจุบันเป็นคนละระบอบการปกครอง อีกทั้งต้องไม่มองเพียงแค่วันที่รัชกาลที่ 6 ทรงขึ้นครองราชย์ แต่ต้องมองทั้งช่วงเวลา เนื่องจากภายหลังกษัตริย์ที่ 6 ทรงขึ้นครองราชย์ก็ใช้ว่าสถานการณ์จะราบรื่น เพราะก็ทรงมีปัญหาเกี่ยวกับเหล่าขุนนางเช่นกัน กล่าวในทางกลับกันได้ว่า ในรัชกาลก่อนๆ ก่อนการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์แต่ละพระองค์ บรรดา Kingmakers ต่างทะเลาะ ได้เถียงกันเรียบร้อยแล้ว แต่การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 6 ไม่ได้ผ่านการทะเลาะ ได้เถียงจนลุล่วงเช่นรัชกาลก่อนๆ จึงเกิดปัญหาตามมาภายหลัง

ประเด็นของเรื่องนี้คืออะไร

ความเป็นสถาบันกษัตริย์ไม่ควรผูกติดกับบุคคลมากเกินไป กล่าวคือโดยหลักการแล้ว บุคคลกับความเป็นสถาบันควรแยกออกจากกัน บุคคลเปลี่ยนไปตามวันเวลา แต่สถาบันยังคงอยู่ ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยเวลานี้ที่ตัวบุคคลกับสถาบันแยกกันไม่ออก การยึดโยงอย่างแน่นเหนียวกับตัวบุคคลเท่ากับสร้างความไม่มั่นคงให้แก่ตัวสถาบัน และนี่คือผลกระทบ

สำคัญที่ลัทธิกษัตริย์นิยมล้นเกินเกิดขึ้นโดยไม่คาดคิด

“ความยิ่งใหญ่ของรัชกาลที่ 5 เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ 6 ล้มเหลว เพราะรัชกาลที่ 6 ไม่มีทางเทียบได้ ทุกคนจึงรู้สึกผิดหวัง บวกกับรัชกาลที่ 6 เผยให้เห็นปัญหามาตั้งแต่ก่อนเป็นกษัตริย์ ผู้คนสะสมความไม่พอใจตั้งแต่ก่อนขึ้นเป็นกษัตริย์ พอขึ้นมาเป็นกษัตริย์ เจ้านายในสมัยนั้นจึงเริ่มตีตัวออกห่าง”

ในช่วงท้าย ศ.ดร.ธงชัย เสนอแนวคิดว่าการเติบโตของลัทธิกษัตริย์นิยมในเมืองไทยดำเนินไปตามการขยายตัวของโทรทัศน์และเทคโนโลยีการสื่อสาร ทำให้เกิดวัฒนธรรมทางสายตา รู้สึกถึงความสมจริงและถูกโน้มน้าวชักจูง ซึ่งรวมถึงพิธีเฉลิมฉลองต่างๆ ที่ทำให้ผู้คนรู้สึกมีส่วนร่วมมากขึ้น จนถึงขั้นผลิตซ้ำด้วยการแสดงในรูปแบบต่างๆ

“การกล่อมเกลารื่องความศักดิ์สิทธิ์มากับ Visual Effect มันเป็นภาพความยิ่งใหญ่ ระบบกษัตริย์สมัยใหม่ที่มีชีวิตทั่วโลกต้องมีพิธีกรรมที่ใหญ่โตโอฬาร เป็นภาพมายาที่สร้างขึ้น”

ผู้เรียนคนหนึ่งร่วมอภิปรายในประเด็นนี้ว่า สื่อเองก็ทำหน้าที่เสริมแรงให้แก่ความเชื่อ การเกิดโทรทัศน์จึงเป็นการขยายความศักดิ์สิทธิ์ออกไป

จุดนี้ ศ.ดร.ธงชัย ขยายความต่อว่า ขยายความศักดิ์สิทธิ์ออกไปเพียงอย่างเดียวไม่สามารถก่อให้เกิดลัทธินิยมกษัตริย์ล้นเกินได้ เพราะความศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่เฉพาะที่จัดไว้เฉพาะคนบางกลุ่มและกันคนส่วนใหญ่ไว้วงนอก ดังนั้นสถาบันและความศักดิ์สิทธิ์ยังต้องแปรตัวเองเป็นสินค้า เพื่อให้สาธารณะสามารถ

มีส่วนร่วมในการบริโภคและผลิตซ้ำความศักดิ์สิทธิ์ได้ แสดงว่าสถาบันและความศักดิ์สิทธิ์ย่อมต้องตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค

คำถามประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในวงพูดคุยคือ อำนาจใดๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมไม่มีวันที่จะมีความสมบูรณ์ หมายความว่าต้องมีอำนาจอื่นๆ ไม่ว่าจะจากส่วนไหน เข้าไปร่วมใช้-ตรวจสอบ-ควบคุมกันและกันเสมอ จริงที่ว่าสถาบันกษัตริย์ค่อนข้างมีอำนาจและอิทธิพลสูงมากในสังคมไทย แต่เป็นไปได้หรือที่สถาบันกษัตริย์จะไม่ถูกใช้-ตรวจสอบ-ควบคุม จากอำนาจหรือกลไกอื่นๆ ในสังคมเลย

ศ.ดร.ธงชัย กล่าวว่า ในส่วนของการเข้าไปร่วมใช้อำนาจมองเห็นได้ไม่ยาก รายชื่อหลายคนที่เกี่ยวข้องถึงกัปตันที่นั่นที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายล้วนมีส่วนในการใช้อำนาจของสถาบันทั้งสิ้น หรือแม้แต่พ่อค้านายทุนเองก็มีกลวิธีผลักดันตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายเช่นกัน

แต่การตรวจสอบและควบคุมต่างหากที่ค่อนข้างคลุมเครือว่าทำได้หรือไม่

แม้ว่าสถาบันและความศักดิ์สิทธิ์จะถูกทำให้เป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ทว่า ผู้บริโภคกลับไม่สามารถตรวจสอบและควบคุมสินค้าชิ้นนี้ได้เช่นสินค้าอื่นๆ

“ผมว่าควรถกเถียงกันว่าอะไรคือตัวคุม อะไรคือตัวเช็ค การเข้าไปร่วมผลิตซ้ำของสาธารณะ ด้านหนึ่งก็หมายถึงการเข้าไปเปลี่ยนแปลงบางอย่างด้วยคนละนิดคนละหน่อย แต่มีใคร

เข้าไปสู่ เข้าไปเช็ด ตรงนี้ผมว่ายังน่าคิด มีใครเข้าไปต่อต้าน ผมเชื่อว่าน่าจะมี อย่างน้อยที่สุดก็พิสูจน์ได้ว่า ไม่มีมากอย่างที่เราคิด พอมีขึ้นมาก็ถูกตัดเช่นทักษิณ ตัดด้วยมาตรา 112 ตัดด้วยเรื่องทางการเมือง”

“ผมคิดว่าลัทธินิยมกษัตริย์ล้นเกินหรือบทบาทของอำนาจฝ่ายอำมาตย์ปัจจุบันที่ขึ้นมาได้ขนาดนี้ เพราะมีวิวัฒนาการอย่างที่บอก ไม่ใช่ว่าเป็นอย่างนี้มาตลอด อย่างช่วงที่สู้กับทหาร เราสามารถพูดว่าทหารเป็นตัวตรวจสอบได้หรือไม่ ก็เรียกได้ในระดับหนึ่งจริงไหม ช่วงหลังนี้เองที่ทหารหมดอำนาจ ช่วงทหารมีอำนาจไม่กี่ปีหลังมานี้เองก็เป็นทหารพระราช แต่เราไม่รู้อนาคต เราปล่อยยักษ์ออกจากตะเกียงแล้ว เราไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างไรต่อ”

สถานการณ์ปัจจุบัน ศ.ดร.ธงชัย คิดว่า ขบวนการตาสว่างที่ดำรงอยู่ตอนนี้มีความสำคัญกว่าขบวนการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันที่มีมาในอดีตทั้งหมด เพราะไม่เคยปรากฏกระแสวิพากษ์วิจารณ์สถาบันที่ใหญ่โตขนาดนี้มาก่อน และโดยพื้นฐานแล้วขบวนการตาสว่าง ก็คือปฏิบัติการต่อต้านลัทธินิยมกษัตริย์ล้นเกิน มิได้ถูกผลิตจากชุดอุดมการณ์ใดอุดมการณ์หนึ่ง

ผู้เรียนตั้งคำถามเพิ่มเติมว่า เมื่อสถาบันในฐานะเครือข่ายลงเล่นเกมธุรกิจในระบบทุนนิยมด้วย ซึ่งในระบบทุนนิยมก็มีกลไก กติกาของตัวเอง เป็นไปได้หรือไม่ที่สถาบันในฐานะเครือข่ายจะถูกตรวจสอบและควบคุมโดยระบบทุนนิยม

“ก็อาจเป็นไปได้ แต่จะมากน้อยแค่ไหน”

ศ.ดร.ธงชัย ทิ้งท้ายว่า ถึงที่สุดแล้ว สถาบันกษัตริย์จะต้องไม่ข้องเกี่ยวกับการเมืองโดยสิ้นเชิงเช่นสถาบันกษัตริย์ในประเทศอื่นๆ ทางฝั่งตะวันตก การแสดงออกของสถาบันกษัตริย์ต้องได้รับการอนุญาตจากรัฐบาล เพราะถือว่ารัฐบาลมาจากการเลือกตั้งของประชาชน ในทางหนึ่งก็เพื่อป้องกันตัวสถาบันให้พ้นแรงปะทะทางการเมือง ไม่ให้ถูกมองจากสังคมว่าเลือกฝักฝ่าย

“ในกรณีของอังกฤษ เวลา กษัตริย์จะออกเยี่ยมราษฎร ต้องขออนุญาตรัฐบาล เวลา ร่างสุนทรพจน์ต้องให้รัฐบาลตรวจสอบก่อน เพราะทุกสิ่งมีทั้งประโยชน์และโทษ ถ้ามีประโยชน์ หมายถึงว่ามีโทษด้วย ถ้าไม่มีโทษแปลว่าไม่ค่อยมีประโยชน์ ถ้าสถาบันไม่ยากถูกวิจารณ์ก็ต้องไม่ให้มีประโยชน์และไม่ให้มีโทษมากกว่านั้นต้องให้สังคมตรวจสอบได้ และหน้าที่ของสถาบันคือการเป็นประมุขของรัฐ เป็นคุณค่าทางจิตใจ”

คำถามอยู่ที่ว่า สถาบันกษัตริย์ของไทยอยู่พ้นการเมืองหรือไม่

“ในความเห็นผม อำมาตยาธิปไตยยังครองเมืองอยู่”

มายาคติว่าด้วยสื่อ

สัญลักษณ์ กาญจนขุนดี

ปรมาจารย์สื่อคนไหนบอกว่าเราเป็นผู้แสวงหาความจริง พวกเขาเก่งที่สุด พวกเขาทำสิ่งหลอกลวงเรา สื่อมวลชนแค่ทำให้คุณเชื่อในบางเวลาว่าสิ่งนี้ถูกต้องกว่าสิ่งนี้ จริงๆ แล้วอาจไม่ใช่หน้าที่ของคุณคือถามว่าที่สื่อว่าอย่างนี้จริงหรือเปล่า

อุดมคติของสื่อมวลชนคืออะไร

ดูเหมือนว่าเราทุกคนต่างมีภาพอันเลื่อนรางของคำตอบอยู่ในความคิด แต่ก็ไม่นั่นใจนักว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้องหรือไม่ จะมากหรือน้อย นอกหรือในวงการ หลักการอันพึงมีพึงเป็นของสื่อมวลชนสถาปนาตัวเองอยู่ในความคิดอ่านของผู้คนในสังคม ไม่ว่าต้นกำเนิดมันจะมาจากไหน สัญลักษณ์เชื่อว่าอุดมคติก็เป็นอุดมคติวันยังค่ำ มันไม่ใช่ความจริง

แล้วสื่อมวลชนในโลกของความจริงคืออะไร

ตอบแบบรวบรัดและชวนทะเลาะคือโลกที่การทำงานของสื่ออยู่ตรงข้ามกับอุดมคติเกือบจะสิ้นเชิง การทำงานของสื่อมวลชนดูขัดแย้งมายาคติทุกประการในหนังสือเล่มนี้เป็นฐาน

นอกจากสื่อมวลชนจะถูกทำให้กลายเป็นอุตสาหกรรมการผลิตข่าวแล้ว ตัวมันเองยังเปรียบได้กับโรงงานอุตสาหกรรมที่ผลิตซ้ำมายาคติต่างๆ เพื่อครอบงำสังคม ข่าวทุกชิ้นถูกกลั่นกรองด้วยปราการอันแข็งแกร่งที่สุภาษิตเชื่อกันว่าไม่มีวันที่สื่อมวลชนจะทะลุวงออกไปได้

ไม่มีความจริงอันสมบูรณ์ ไม่มีเสรีภาพอันสมบูรณ์ ข่าวเป็นเพียงเรื่องเล่าที่สัมพันธ์สัมพันธ์กับความจริงและเสรีภาพ ณ ห้วงเวลาใดเวลาหนึ่งอันจำเพาะเสมอ

ฟังดูเป็นความจริงอันชวนหดหู่ แต่อย่างน้อยที่สุด บทสรุปที่ว่าอุดมคติของสื่อมวลชนก็คือมายาคติสำคัญที่สื่อมวลชนกอดรัดเอาไว้น่าจะทำให้สังคมและตัวสื่อมวลชนเองเท่าทันมายาคติ และอาจเป็นจุดตั้งต้นของบางสิ่งที่จะตามมา

สื่อในโลกที่เปลี่ยนไป: ไม่มีความเป็นกลาง ไม่ใช่งานศิลปะ ไม่มีนกน้อยในไร่ส้ม

สุภาษิตเปิดประเด็นด้วยการตั้งคำถามว่า ถึงที่สุดแล้ว สื่อถูกครอบงำด้วยมายาคติอะไร หรือตัวสื่อเองก็คือมายาคติประการหนึ่ง

ถอยกลับไปในอดีต มีตำรับตำราว่าด้วยสื่อมวลชนจำนวนไม่น้อยที่เอ่ยถึงหน้าที่ของสื่อมวลชนว่าควรเป็นอย่างไร ขณะที่การศึกษายุคหลังๆ เริ่มศึกษาสื่อมวลชนในแง่มุมที่แตกต่างออกไป สุภาษิตยกตัวอย่างงานเรื่อง *‘บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทยตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2’* ของพรภิรมณ์

เอี่ยมธรรม ที่แสดงให้เห็นว่า สื่อมวลชนเองก็เล่นการเมือง เป็นกระบอกเสียงทางการเมือง บ้างต่อต้านระบอบเก่า บ้างก็ต้องการฟื้นฟูระบอบเก่า

จากประสบการณ์ของสุภาษิต อุดมคติประการสำคัญข้อหนึ่งของสื่อมวลชนไทยที่มักถูกพร่ำสอนและกล่าวถึงเสมอคือความเป็นอิสระ โดยเฉพาะความเป็นอิสระจากอิทธิพลใหญ่ๆ สองส่วนคือการเป็นอิสระจากการเมืองและความเป็นอิสระจากทุน สุภาษิตกล่าวว่า เป็นถ้อยคำที่ชวนเคลิบเคลิ้ม เพราะหากสื่อมวลชนปลอดจากการครอบงำใดๆ ย่อมหมายความว่าสื่อสามารถเขียนสิ่งใดก็ได้ ทว่าในโลกความเป็นจริงมักสวนทางกับโลกอุดมคติเสมอ มิต้องอื่นไกล วงการสื่อมวลชนปัจจุบัน พบว่า มีทั้งสื่อสีเหลือง สื่อสีแดง ขาวจัด ดำจัด ตามอุดมการณ์ความเชื่อของตนทั้งสิ้น สื่อจึงไม่มีทางปลดแอกจากความเป็นการเมืองได้หรืออีกนัยหนึ่ง สื่อไม่มีทางเป็นกลาง

หัวข้อที่ร้อนแรงที่สุดของวงการสื่อ ณ ห้วงยามนี้ เพราะเป็นที่ชัดเจนว่าท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองเกือบสิบปีที่ผ่านมา สื่อมวลชนสำนักต่างๆ แสดงจุดยืนทางการเมืองโดยไม่ปิดบังอำพราง หลักความเป็นกลางที่เคยถูกพร่ำสอนถูกเก็บเข้าตำรา ประชาชนไม่เชื่อความเป็นกลางของสื่ออีกต่อไป ยิ่งกว่านั้น ความเป็นกลางคือการนำเสนอข่าวที่สอดคล้องกับความคิดความเชื่อทางการเมืองของผู้เสพสื่อ หากไม่ตรงเท่ากับไม่เป็นกลาง

หลักการสื่อสารมวลชนของสุภา ศิริमानนท์ กล่าวไว้ว่า การนำเสนอข่าวของสื่อต้องมีความถูกต้อง แม่นยำ ชัดเจน

และเป็นกลาง โดยเฉพาะประการหลังสุด สุกลักษณ์ตั้งคำถามว่า จะเป็นกลางได้อย่างไร ในเมื่อสุภาทำหนังสือพิมพ์เพื่อผลักดันความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ฝ่ายซ้ายของตน ดังนั้น การนำเสนอข่าวอย่างเป็นกลาง ในมุมมองของสุกลักษณ์จึงไม่มีทางเป็นไปได้ อย่างไรก็ตามเสียผู้เขียนก็ต้องสอดแทรกความคิดของตนลงไปไม่มากนักน้อย

“หนังสือพิมพ์สังกัดค่ายและเลือกข้างตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว มันเกือบจะเป็นธรรมชาติเพราะฉะนั้นคำที่พูดว่าหนังสือพิมพ์หรือสื่อสารมวลชนต้องเป็นกลาง ไม่เลือกข้าง จึงเป็นคำโกหกในวงการที่สอนพวกเรามาเนิ่นนาน และพยายามทำให้เราเชื่อเช่นนั้น แต่จริงๆ แล้วมันไม่เคยเกิดขึ้น”

สุกลักษณ์ไม่เคยเชื่อเรื่องความเป็นกลางของสื่อ หนังสือพิมพ์ทั่วโลกล้วนสังกัดแนวคิดทางการเมืองแนวคิดหนึ่งเสมอ สื่อจึงไม่ควรโกหกตนเองและผู้อ่าน แต่ควรเปิดเผยจุดยืนของตนเพื่อให้ผู้อ่านมีสิทธิเลือกเสพข่าวสารอย่างตรงไปตรงมา

ผู้เรียนคนหนึ่งถามว่า การพยายามให้ความเป็นธรรมกับข้อมูลทุกชุดและเปิดพื้นที่แก่ทุกฝ่ายถือเป็นการโกหกว่าเป็นกลางหรือไม่

สุกลักษณ์เห็นว่า การให้พื้นที่แก่ทุกฝ่ายมีความเป็นธรรมในระดับหนึ่ง แ่งหนึ่งทำให้สื่อค่ายนั้นๆ ดูไม่โกหก แต่ก็มิข้อสังเกตว่า การให้พื้นที่แก่ทุกฝ่ายบนสื่อไม่เคยมีความพอดีในแง่ของสัดส่วน เพราะข้อมูลที่ไม่สอดคล้องกับจุดยืนของสื่อมักถูกวางไว้ในตำแหน่งท้ายๆ ของข่าว ยังไม่นับว่าการพาดหัวก็มักชี้ไปในทิศทางที่สื่อต้องการเสมอ

อีกด้านหนึ่งก็ต้องยอมรับว่า สื่อเป็นธุรกิจประเภทหนึ่งที่ต้องอาศัยทุน อาศัยเงิน ต้องระดมเงินทุน ต้องกู้หนี้ยืมสิน ต้องแสวงหากำไรเพื่อความอยู่รอด การผลิตข้อมูลข่าวสารจึงไม่ต่างกับการผลิตสินค้าในโรงงานอุตสาหกรรม นักข่าวไม่มีเวลาเหลือเฟือให้นั่งคิดประเด็นบทความนานสองสามอาทิตย์ ชีวิตจริงของคนทำหนังสือพิมพ์คือเมื่อมีหน้าว่างอยู่ 500 คำ และต้องปิดหน้าตอน 17.00 น. แม้ว่าจะไม่มีความคิดใดๆ ผุดขึ้น นักข่าวก็ต้องเค้นวัตถุดิบมาเขียนให้ได้ เพราะหนังสือพิมพ์ไม่สามารถถงหน้าว่างๆ ได้

“ตอนสมัยผมทำงานใหม่ๆ เขาสั่งให้เขียนบทความ ผมก็โอเค รับคำสั่งแล้วก็ไปกินข้าว ขึ้นมานั่งคิด ทำไมนองยังไม่เริ่มเขียนอีก ผมบอกผมยังไม่มีอารมณ์เลยพี่ เขาบอกหนังสือพิมพ์จะถึงเวลาปิดหน้าแล้วอีกชั่วโมงเดียว น้องจะมีอารมณ์เมื่อไหร่ แต่มันเขียนไม่ได้ผมไม่มีอารมณ์ โลกความเป็นจริง คุณไม่มีอารมณ์ก็ต้องเขียน แปลว่าแต่ละหน้ามีรูปแบบบางอย่างที่เช็ดเอาไว้อย่างเรียบร้อยแล้ว คุณก็เขียนไปตามแบบแผนนั้น ไม่ยากเลย มีไอดีอยู่แล้วคุณก็พูดไปตามนั้น”

โลกของสื่อมวลชนจึงเปลี่ยนจากอดีตชนิดพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ ภาพนกน้อยในไร่ส้มโบยบินตามเสรีภาพเป็นเพียงความเพ้อฝันในนิยาย นักข่าวถูกจุดยืนทางการเมือง การแข่งขันธุรกิจ ความเป็นอุตสาหกรรมบีบและกดดันตลอดเวลาให้หาข่าวมาขาย ถ้าข่าวขายได้หมายถึงยอดโฆษณาที่เพิ่มขึ้น สุกลักษณ์ย้ำอีกครั้งว่า สื่อปัจจุบันจึงไม่ใช่งานศิลปะบริสุทธิ์ แต่เป็นงานอุตสาหกรรมที่ไม่ต้องการความประณีตสวยงามมากนัก แต่มุ่ง

เน้นตอบโจทย์การขายข่าวเป็นหลัก หรือไม่ก็พยายามตอบโจทย์อื่น...

เครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อของชนชั้นนำ

สัญลักษณ์อ้างอิงหลักการสื่อสารมวลชนของพงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร ที่ว่า หน้าที่ของสื่อมีสามประการคือเสนอข้อมูล ข่าวสาร, เสนอความคิดเห็น และโฆษณา แต่คำที่มีปัญหามากที่สุดในสายตาของสัญลักษณ์คือข้อแรก-ข้อมูลข่าวสาร

หากอ่านประวัติศาสตร์หนังสือพิมพ์ ข่าวแต่ละชิ้นที่ถูกปล่อยออกมามุ่งหมายผลประโยชน์บางสิ่ง ผลประโยชน์ทางการเมืองเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้ เพราะความคิดเบื้องต้นแรกๆ ของการก่อเกิดสื่อสารมวลชนในประเทศคือการบอกเล่าเรื่องราวการทำงานของรัฐบาล หนังสือพิมพ์จึงถูกใช้เพื่อประโยชน์ทางการเมืองเป็นปฐม มิใช่เพื่อการสื่อสารมวลชน สัญลักษณ์อธิบายให้เห็นว่า แม้แต่ข่าวอาชญากรรมทั่วๆ ไปก็นับว่ามีประโยชน์อย่างน้อยสองประการในมุมมองของรัฐ หนึ่ง-ทำให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาภัยอาชญากรรม และสอง-ทำให้ประชาชนหันเหจากเรื่องอื่นๆ

เหตุนี้ สัญลักษณ์จึงกล่าวว่า สื่อมวลชนคือกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่เคลื่อนไหวทางการเมืองและสื่อส่วนใหญ่มักเลือกข้างใดข้างหนึ่งเสมอ ซึ่งการเลือกข้างมีเหตุผลแตกต่างกันไป ยกตัวอย่างภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 กลุ่มที่นิยมเจ้าและกลุ่มที่ขึ้นชอบการปกครองระบอบใหม่ต่างใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือโจมตีอีกฝ่าย

หรือการที่กล่าวว่า สื่อมวลชนในประเทศไทยมีความเป็นอิสระมากกว่าประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ดูจะเป็นถ้อยคำที่ต้องพินิจไตร่ตรองให้มากกว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ ซึ่งสัญลักษณ์ไม่เชื่อเช่นนั้น ทั้งยังเห็นแย้งว่า สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อให้แก่ชนชั้นที่เรียกว่าชนชั้นครอบงำสังคมมาทุกยุคทุกสมัย สังเกตได้ว่าสื่อสารมวลชนไม่ได้เกิดขึ้นในหมู่ชาวนาหรือในหมู่กรรมกร ไม่เคยมีความคิดว่าต้องมีหนังสือพิมพ์ชาวนาหรือหนังสือพิมพ์แรงงาน

“คุณจะได้เห็นสื่อมวลชนจำนวนมากต่อต้านการขึ้นค่าแรง 300 บาทของรัฐบาล เหตุผลที่ให้ตกลงมากสำหรับผม เพราะบอกว่าทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น แล้วหนังสือพิมพ์ไปผลิตอะไรกับเขา ทำไมไม่บอกว่าเงิน 300 บาทมีความจำเป็นต่อผู้ใช้แรงงาน ถ้าผมเขียนข่าวผมจะบอกว่า เงิน 300 บาทเป็นเงินที่คนใช้แรงงานทุกคนควรได้ ไม่ว่าจะทำงานที่กรุงเทพฯ หรือที่ไหนก็ตาม เพราะคุณมีเงิน 300 บาท วันๆ หนึ่งคุณเองยังใช้ไม่พอแล้วทำไมยังคิดว่าแรงงานลูกสองเมียหนึ่งจะพอกินด้วยเงิน 300 บาท ทำไมคุณห่วงงักหนาว่าต้นทุนการผลิตของประเทศนี้จะเพิ่มขึ้นมากมาย ทำให้ประเทศแข่งขันไม่ได้เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงขึ้น นี่คือเหตุผลของคุณในฐานะนักหนังสือพิมพ์หรือใช้ เพราะว่าคุณเขียนเพื่อวาระอย่างอื่น คุณไม่ได้เขียนเพื่อชนชั้นกรรมชีพ คุณไม่ได้เขียนเพื่อผู้ใช้แรงงาน แต่คุณเขียนเพื่อคนที่ครอบงำสังคมอยู่ในปัจจุบัน ข่าวจึงออกมาแบบนี้”

สื่อมวลชนกระแสหลักจึงทำหน้าที่ในการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่ชนชั้นผู้ครอบงำสังคม ซึ่งอาจจะเป็นรัฐ นายทุน หรือเจ้า โดยกลุ่มใดที่สามารถครอบงำสังคมได้ สื่อสาร

มวลชนกระแสหลักก็จะมีแนวโน้มเอียงไปในทางนั้น หรือหากสื่อมวลชนรายใดตื้อดิ่งไม่ตอบสนองต่อทิศทางที่ครอบงำสังคมในเวลานั้น ก็จะมีปัญหากับมาตรการหลายๆ อย่าง ภาษาของโนม ชอมสกี (Noam Chomsky) เรียกว่า ตัวกรอง (Filter) แต่สัญลักษณ์เรียกว่ากำแพงหรือปราการที่กั้นนักข่าวเป็นชั้นๆ ก่อนที่นักข่าวจะผลิตข่าวชิ้นหนึ่งออกมาได้

ปราการทั้งหก

การผลิตข่าวแต่ละชิ้นออกมาต้องผ่านตัวกรองหรือปราการทั้งหกชั้น

หนึ่ง - ตัวองค์กรเจ้าของหนังสือพิมพ์ หรือเจ้าของทุน ปฏิเสธไม่ได้ว่าทุนย่อมมีอิทธิพลต่อเนื้อหาและทิศทางของข่าวสารที่ถูกเสนอ หนังสือพิมพ์หัวใหญ่ๆ ทั่วโลกล้วนถูกรับงาโดยทุนขนาดใหญ่ไม่ต่างจากบริษัทอื่นๆ ในวงการธุรกิจ เพราะธุรกิจสื่อสารมวลชนก็เป็นหนึ่งธุรกิจที่มีขนาดใหญ่และผลประโยชน์มหาศาล

“ข่าวใดที่เจ้าของสื่อไม่พอใจ ชาตินี้ไม่มีทางได้ออก ออกก็ได้แต่คุณต้องออกจากบริษัทนั้นก่อน สิ่งนี้คือปราการด่านแรกที่จะทำให้คุณไม่สามารถสื่อสารได้อย่างตรงไปตรงมา”

สอง - โฆษณาและผู้สนับสนุน เป็นที่ทราบดีว่าการผลิตหนังสือพิมพ์และสื่อชนิดอื่นมีต้นทุนค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับราคาขาย อากาไม่คุ้มกับต้นทุนที่ลงไปนับเป็นเรื่องปกติและจำเป็นต้องหาทุนจากผู้สนับสนุนและโฆษณาเพื่อหล่อเลี้ยง ซึ่งกล่าวได้ว่าแทบจะเป็นรายได้หลักเพียงอย่างเดียวของสื่อ สัญลักษณ์เล่า

ว่า หนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่ง แม้จะมีผู้ต้องการอ่านจำนวนมาก แต่เลือกที่จะไม่เพิ่มยอดพิมพ์ เนื่องจากยอดพิมพ์ปัจจุบันพอเหมาะพอดีกับรายได้จากโฆษณาที่มีอยู่ หากพิมพ์เพิ่ม รายได้จากโฆษณาจะลดลงเพราะ Margin ลดลง ถ้าต้องการพิมพ์เพิ่มหมายความว่าต้องหาโฆษณาเพิ่ม ผลที่ตามมาอาจหมายถึงการลดหน้าข่าวสารข้อมูลลง

“ยกตัวอย่างประเทศฟิลิปปินส์ นักการเมืองและบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่ใช้โฆษณาเป็นตัวควบคุมทิศทางของข่าวสารข้อมูล เช่น ถ้าคุณโจมตีบริษัทของเราที่เป็นสปอนเซอร์คุณอยู่ แปลว่าคุณโดนตัดโฆษณา ในเมืองไทยก็เหมือนกัน ผมไม่คิดว่าจะมีบริษัทไหนให้ทุนหรือโฆษณาสินค้าในหนังสือพิมพ์ซึ่งโจมตีเขาอยู่ทุกวันได้ ถ้าคุณสังเกตหนังสือพิมพ์ที่ลงข่าววิพากษ์วิจารณ์บริษัทขนาดใหญ่ทุกวัน สักพักหนึ่งจะหายไปแล้วจะเห็นโฆษณาสินค้าของบริษัทนั้นในหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น นี่เป็นด่านที่สองที่ชนชั้นผู้ครอบงำรัฐและสังคมใช้เป็นเครื่องมือควบคุมสื่อมวลชน”

สาม - แหล่งข่าว ปราการที่สื่อมวลชนกระแสหลักทุกค่ายจำเป็นต้องลงทุนเสาะแสวงหาและผูกไมตรี แหล่งข่าวเปรี๊ยะเสมือนบุคคลชั้นสูงที่มีราคาแก่การเขียนถึง ข้อมูลข่าวสารที่หลุดจากปากของแหล่งข่าวมักมีค่า

“เราสัมภาษณ์ผู้นำความคิดในสังคม แต่ไม่สัมภาษณ์ตาสีตาสา ถึงมีก็น้อยมากยกเว้นตัวประกอบฉาก แต่หลักๆ ที่เราสัมภาษณ์วันละหลายเวลาก่อนอาหารและหลังอาหารคือผู้ที่อยู่ในชนชั้นสูงของสังคม บริษัทขนาดใหญ่มีนักข่าวติดตามเรื่องของเขาประจำ”

เหตุนี้ สักส่วนของข่าวจึงถูกรวบงำโดยแหล่งข่าว
เสมอ สัญลักษณ์ชี้ให้เห็นมายาคติในวงการสื่อ (และสังคม) ว่า
ข้อมูลจากรัฐมักถูกเชื่อว่าเป็นข้อมูลที่ถูกต้องแม่นยำกว่าแหล่ง
อื่นโดยไม่จำเป็นต้องตั้งคำถาม ที่มาของข่าวสารข้อมูลส่วนใหญ่
จึงมักมาจากต้นทางที่เป็นผู้ครอบงำทิศทางของประเทศ บริษัท
ขนาดใหญ่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้มีอำนาจหรือชนชั้นนำในสังคม
สัญลักษณ์ยกตัวอย่างว่า คนทั่วไปวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลไม่มีทาง
เป็นข่าว แต่ถ้าบุคคลนั้นชื่อพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประธาน
องคมนตรี หรืออานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรี วันรุ่งขึ้น
คำพูดนั้นจะกลายเป็นพาดหัวหนังสือพิมพ์ทันที

สิ่งนี้สะท้อนว่า ในทัศนะของสื่อมวลชน เรื่องราวหรือ
ความคิดเห็นของชนชั้นสูงมีคุณค่าและน่าสนใจกว่าคติคติหรือ
ประเด็นข่าวโรฮิงญา และสื่อมวลชนก็ทำหน้าที่สะท้อนกรอบคิด
ของชนชั้นสูงออกไปโดยไม่รู้ตัว

“ข่าวเนรค่าถ้าเป็นเนรธรรมดาเงินไม่มากก็ไม่น่าสนใจ
ต่อให้มีอีกหลายเนรก็ไม่น่าสนใจ ความจริงไม่เห็นมีพระวินัย
ข้อไหนห้ามพระนั่งเครื่องบินเจ็ท ห้ามใช้หลุยส์ วิตตอง ห้ามใส่
แว่นตารายแบนด์ เพียงแต่เนรค่าบังเอิญเลียนแบบชนชั้นสูงใน
สังคมแล้วทำไม่สมสมณสาธูป อยู่วัดป่าก็ต้องขี้ม้า แต่ถ้าพระขี่
มอเตอร์ไซค์ก็เป็นเรื่อง”

สี่ - Flak หรือการตอบโต้ข้อมูลข่าวสารด้วยรูปแบบ
ต่างๆ ปัจจุบัน หน่วยงานของรัฐและบรรษัทขนาดใหญ่มีหน่วย
ผลิต Flak เพื่อโต้กับข้อมูลข่าวสารที่เป็นลบต่อองค์กร วิธีการ
ที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งคือการปั่นข่าว (Spin) อันเป็นงานหลักของนัก
สปินหรือสปิน ด็อกเตอร์ (Spin Doctor) ซึ่งสัญลักษณ์กล่าวว่า
เขาต้องเผชิญกับการปั่นข่าวเกือบทุกวัน

คำว่า สปิน ในที่นี้ เป็นได้ทั้งการปั่นตอบโต้ และทำให้
กระแสข่าวเคลื่อนไหวซาลง โดยมีนักปั่นเป็นผู้กำหนดทิศทาง
และประเด็นของข่าว สัญลักษณ์ยกตัวอย่างจากประสบการณ์
ของตนเองประกอบการอธิบายว่า

“อย่างผมอ้างว่าเชี่ยวชาญเรื่องอินโดจีน เพราะฉะนั้น
คนที่บริษัทพามาคุยกับผมคือคนที่ลงทุนในอินโดจีนและมีความ
รู้ เขาจะตอบโต้เราด้วยสิ่งเหล่านี้ เพื่อเสนอข่าวของเขาด้านของ
เขา ถ้าเราบอกว่าเชื่อนไซยะบุรีมีปัญหาทางสิ่งแวดล้อมเขาจะมา
เป็นชุดเลย ผมเจอบ่อย ผู้เชี่ยวชาญด้านโน่นนี่นั่นเต็มไปหมด
เราก็เถียงวิศวกรไม่ค่อยได้ เราก็มอดปัญญา นี่คือการสปิน”

นอกจากนี้ การใช้ Flak ยังมีหลายระดับ สัญลักษณ์
อธิบายว่า ในกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐฯ จะมีทีมสปิน
โดยเฉพาะ ไม่ใช่สปินเฉพาะเวลาที่นักข่าวรายงานข่าวผิดพลาด
เท่านั้น แต่สปินแม้กระทั่งว่านักข่าวยังไม่ได้เขียนสิ่งใดเลย ทีม
สปินจะเป็นผู้เขียนข่าวหรือกำหนดทิศทางให้ เช่นการแสดง
ความคิดเห็นต่อสถานการณ์บางสถานการณ์ก่อนที่จะอัลเคด้าจะ
พูด รัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐฯ จะพูดก่อนเพียงแค่อสอง
สามประโยคที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่องให้แก่นักข่าวที่ติดตาม
หรืออาจไม่ใช่ นักข่าวแต่เป็นเจ้าหน้าที่ที่ทำหน้าที่พิมพ์คำสอง
สามประโยคนั้น รวมถึงภูมิหลังของเรื่องราว ประเด็น ส่งให้แก่
นักข่าว สื่อมวลชนจึงต้องรู้วิธีรับมือกับสิ่งเหล่านี้ มิเช่นนั้น สื่อ
จะถูก Flak ลากไปตามที่นักปั่นต้องการ

“อย่างกรณีข่าวเน่า ทำให้ตอนนี้คุณสุทธิพงษ์ (สุทธิพงษ์
ธรรมวุฒิ ผู้ก่อตั้งบริษัท ที่วีบุรพา) กลายเป็นพ็อร์ประจำบริษัท
ขายข่าวไปเรียบร้อยแล้ว แล้วนายกรัฐมนตรีก็ช่วยตอกย้ำว่าคุณ
สุทธิพงษ์ผิด เจตนาดีแต่ผิด เขาไม่โทษว่าผิด เขาไม่ประณาม

ว่าคุณสุทธิพงษ์ใจใสร้าย แต่คุณสุทธิพงษ์เข้าใจผิด ซึ่งทำให้บริษัทดูดีมาก แต่คุณสุทธิพงษ์ดูแย่จนไม่สามารถพูดเรื่องนี้ได้อีกต่อไป นี่เป็นวิธีการใช้ Flak และการสปีนที่ผมคิดว่ามีประสิทธิภาพและเป็นมืออาชีพมาก แล้วคนพวกนี้ไม่ได้ทำแค่เวลามีข่าว แต่ทำราวกับเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน ทุกครั้งที่คุณเขียนข่าว คุณควรนึกถึงหน้าสวยๆ ของดิฉันเอาไว้ คุณจะได้อะไรเขียนผิด นี่คือ Flak”

ห้า - อุดมการณ์ในฐานะกลไกการควบคุม กรณีประเทศไทย ชุดอุดมการณ์หลักที่ทรงอิทธิพลที่สุดคือราชาชาตินิยม ข่าวทุกชิ้นที่เป็นปรักหักหรือหมิ่นเหม่ต่อการกระทบกระเทือนความคิดนี้จะถูกตอบโต้อย่างรุนแรง อีกทั้งในทางปฏิบัติแล้ว สื่อมวลชนเองก็กรองเนื้อหาให้อยู่ภายใต้แผ่นกรองนี้โดยอัตโนมัติ หากหลุดรอดออกมาก็จะเผชิญหน้ากับกระบวนการทางกฎหมาย ดังนั้น สิ่งที่สื่อมวลชนสามารถเขียนได้คือการเขียนสรรเสริญเยินยอ หากจะติติงก็ต้องเป็นการติติงโดยสุจริตใจ ซึ่งหมายความว่าผู้ที่ติติงจะมีภาระหนักหน่วงในการพิสูจน์ว่าสุจริตใจ แต่โดยทั่วไปแล้ว แม้จะยังไม่ทันพิสูจน์ ผู้ที่ติติงก็มักจะถูกกล่าวหาเสียแล้วว่าเป็นผู้บ่อนทำลายชาติ ขายชาติ หรือต่อต้านสถาบันโดยปริยาย

“อุดมการณ์เป็นแผ่นกรองที่ผมคิดว่ามีประสิทธิภาพมาก คนชั้นนำที่ชุดอุดมการณ์นี้อยู่ไม่ต้องลงมือทำงานด้วยตัวเอง แต่ตัวอุดมการณ์จะทำงานของมันเองโดยอัตโนมัติ เพราะมันอยู่ในความคิดของคุณ ต่อให้อยากวิพากษ์วิจารณ์ ตัวคุณก็จะบอกว่า ไม่ควรหาเรื่องใส่ตัว แม้แต่มีคณวิพากษ์วิจารณ์แล้ว

นำมาลงข่าวก็ไม่ควรเอาลง เพราะเป็นการหาเรื่องใส่ตัว เพราะสร้างความวุ่นวายให้แก่สำนักงาน ทำให้บริษัทคุณอาจจะล้ม คุณเป็นภัยต่อชาติและบริษัทคุณ ในกรณีนี้คุณอย่าทำเลยดีกว่า ถ้าอยากมีอาชีพอยู่ต่อไปจงอย่าละเมิด หรืออย่าพยายามผ่านแผ่นกรองอันนี้”

หก - Dichotomization สัญลักษณ์กล่าวว่า ปรากฏการณ์สุดท้ายนี้มีความสลับซับซ้อนและยากต่อการทำความเข้าใจ หากแปลให้เข้าใจง่ายที่สุดคือการนำเสนอสองสิ่งที่ขัดแย้งกัน ยกตัวอย่างรูปธรรมคือหากสื่อสำนักหนึ่งสนับสนุนแนวทางเสื้อเหลือง การกระทำของเสื้อเหลืองย่อมถูกนำเสนอในแง่บวกและทุก ๆ การกระทำของเสื้อแดงจะถูกเสนอในแง่ลบเสมอ

หรือกรณีข่าวโรฮิงญา จากมุมมองของสื่อสารมวลชนกระแสหลัก ข่าวโรฮิงญาเป็นผู้อพยพลี้ภัยทางเศรษฐกิจ เป็นผู้เข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย เมื่อมองจากมุมนี้ สิ่งที่รัฐไทยต้องทำคือลงมาจัดการ ข่าวสารที่เสนอส่วนใหญ่จึงไม่กล่าวถึงชะตากรรมวันทของชาวโรฮิงญา เพราะขัดกับแนวทางหลักของชาติ

“เวลามีฝรั่งเขียนเรื่องการช่วยเหลือผู้อพยพ สิ่งที่นักข่าวคิดคือพวกคุณก็รับไปบ้างสิ ประเทศไทยรับเยอะแล้วมาวิพากษ์วิจารณ์เราอยู่ได้ เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนจะถามว่าอะไรเป็นแนวทางหลักของประเทศชาติ การเขียนถึงเหยื่อที่อยู่ตรงข้ามกับอุดมการณ์หลักจะต้องทำเช่นที่ยกตัวอย่างมา”

เขาพระวิหารเป็นอีกกรณีหนึ่งที่สัญลักษณ์หยิบยกขึ้นมาประกอบคำอธิบาย โดยตั้งคำถามว่าการที่กัมพูชากระทำการ

ต่าง ๆ ในแบบเดียวกับที่ไทยกระทำเพื่ออ้างสิทธิในพื้นที่ ทำให้จึงเป็นการกระทำที่ดูแย่ ในเมื่อทั้งไทยและกัมพูชาต่างทำไปด้วยอุดมการณ์ชาตินิยมเหมือนกัน สัญลักษณ์ยังเปิดเผยอีกว่า เหตุใดข่าวจึงเสนอว่ากัมพูชาใช้ประชาชนของตนเป็นโล่กำบังกระสุนปืนใหญ่ของฝ่ายไทย แต่กลับไม่มีใครรายงานว่าฝ่ายไทยตั้งค่ายทหารอยู่ในพื้นที่วัดและยิงปืนใหญ่จากหลังหมู่บ้านและโรงเรียน เหตุนี้ เมื่อฝ่ายกัมพูชายิงปืนใหญ่ตอบโต้ กระสุนปืนใหญ่จึงตกบริเวณโรงเรียนในฝั่งไทย

“เพราะฐานปืนใหญ่ของเราอยู่หลังโรงเรียน ฝ่ายกัมพูชายิงไม่พลาดหรอก บังเอิญมันตกเร็วไปเลยโดนโรงเรียน โดนฐานปืนใหญ่ ทำไมเราไม่พูดว่าทหารไทยใช้ชาวบ้านเป็นเครื่องกำบัง สื่อมวลชนไทยไม่รายงานเรื่องพวกนี้ โดยเฉพาะในสงคราม ในเวลาที่ประเทศมีความขัดแย้งกับเพื่อนบ้าน คุณจะเห็นเอกภาพของสื่อสารมวลชนอย่างยิ่ง ในกรณีนี้ สื่อมวลชนที่พยายามแหกเหล่าแหกกองจะถูกมองสองอย่างคือคุณเป็นนักข่าวไทยหัวใจเขมร สอง-คุณอยากดังเพราะมันขายได้บ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว สื่อกระแสหลักจะไปในทิศทางเดียวกัน”

ถ้าอย่างนั้นสื่อมวลชนทำหน้าที่อะไร สัญลักษณ์สรุปว่า สื่อมวลชนคือนักเล่าเรื่อง นักเล่าเรื่องที่กรองผ่านปรากฏการณ์ทั้งหกประการข้างต้น และทำให้ข้อมูลข่าวสารที่ผ่านออกมากลายเป็นความจริง หรือพูดให้ชัดคือถูกทำให้เป็นความจริงและผู้เสพก็เชื่อด้วยว่าเป็นความจริง

“ผมชอบใช้คำนี้ โทหกสามครั้งจะทำให้คำโกหกกลายเป็นความจริง นี่คือสุดยอดของวิชาวินิจฉัยที่ใช้น้อย บทความใดข้อความใดที่คุณเขียนด้วยสไตล์ที่น่าเชื่อถือมาก ไม่มีใครโต้แย้งเลย ไม่มีใครให้ข้อมูลอย่างอื่นเลย มันจะเป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่เป็นจริงขึ้นมาในบัดดล พุดง่าย ๆ ถ้าคุณโกหกสามครั้งไม่มีใครแย้งมันจะเป็นความจริง ถ้าเรื่องโกหกที่คุณนำเสนอเกิดมีคนจับได้ ขอให้คุณเปลี่ยนหัวข้อไปพูดเรื่องอื่นในทันที เพราะคนจะลืมและคุณจะไม่เสียเครดิต”

การจะสถาปนาความจริงให้ผู้อื่นเชื่อได้จำเป็นต้องมีปัจจัยสนับสนุนให้ดูน่าเชื่อถือ สุกัลกษณ์อธิบายว่า สิ่งที่ทำให้ข้อเขียนมีความน่าเชื่อถือคือการใช้ตัวเลขและวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นวิธีที่ใช้กันทั่วไปในวงการสื่อมวลชน

การรับมือกับสปินด็อกเตอร์

ผู้เรียนคนหนึ่งแลกเปลี่ยนว่า ตัวกรองหรือปราการทั้งหกของสื่อกระแสหลักเผยให้เห็นว่า สื่อจะต้องรู้ตัวยามที่จะเลือกนำเสนอหรือไม่นำเสนอข่าวใด แต่มีหรือไม่ที่สื่อนำเสนอความจริงโดยที่ไม่รู้หรือรู้เพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วส่งผลให้ผู้รับสารเข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อน

สุกัลกษณ์เห็นว่าสื่อมวลชนส่วนใหญ่เป็นเช่นนั้น ส่วนสื่อที่เข้าใจค่อนข้างแจ่มแจ้งต่อสิ่งที่ตนเสนอก็มีส่วนหนึ่ง แต่สำหรับสื่อกลุ่มแรกหรือรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ มักจะกลายเป็นเหยื่ออันโอชะของสปินด็อกเตอร์ ความรู้ไม่จริงจะทำให้ถูกปั่นได้ง่ายดาย เพราะไม่มีข้อมูลเพียงพอแก่การโต้แย้ง สิ่งนี้นักข่าวควรทำคือ

การทำความเข้าใจและค้นหาหลักฐานเพื่อยืนยันสิ่งที่ตนนำเสนอ กรณีข่าวปนเปื้อนสารเคมี ถ้านักข่าวคนหนึ่งได้ข้อมูลนี้ สิ่งที่ต้องทำคือการสืบสวนหาข้อมูลหลักฐานที่หนักแน่นเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริงก่อนปล่อยสู่สาธารณะ และจะต้องคาดการณ์ด้วยว่าจะต้องพบกับ Flak และการตอบโต้ด้วยข้อมูลอีกชุด ซึ่งมักจะเป็นข้อมูลที่อ้างอิงวิทยาศาสตร์ สุกัลกษณ์ยกตัวอย่างกรณีมูลนิธิเพื่อผู้บริโภคที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์ว่ามีสารเคมีปนเปื้อนในข้าวจริง ถือว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สื่อมวลชนควรทำ เป็นการใช้วิทยาศาสตร์เป็นหลักคำยันที่หนักแน่นในการยืนยันข้อมูลที่ตนเชื่อ

“ถ้าคุณไปแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่แม่นยำคุณเสร็จแน่ ไม่เพียงแต่จะถูกย่ำ คุณจะถูกใช้ให้เป็นเครื่องมือโฆษณาด้วย ไม่ว่า จะในทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือธุรกิจ สถานการณ์แบบนี้เรียกว่าเกิดขึ้นเป็นประจำวันเลยทีเดียว”

อีกหนึ่งช่องทางรับมือกับสปินด็อกเตอร์จากประสบการณ์ของสุกัลกษณ์และถือเป็นข้อห้ามอันยิ่งยวดในวงการสื่อคือ ‘อย่าเล่นข่าวลือ’ สุกัลกษณ์ให้เหตุผลว่า ทันทีที่สื่อนำเสนอข่าวลือออกไป ข่าวลือจะแปรเปลี่ยนเป็นเรื่องจริง และตัวนักข่าวจะควบคุมไม่ได้ กลวิธีของการเขียนข่าวประเภทนี้คือการบอกให้ผู้อ่านทราบเสียก่อนว่า ‘ลือสะพัด’ แต่สุกัลกษณ์เห็นว่าเป็นวิธีที่ไม่ค่อยรับผิดชอบนัก การไม่เล่นข่าวลือเลยจึงเป็นทางออกที่ปลอดภัยที่สุดหรือไม่นักข่าวจะต้องทำการตรวจสอบข้อมูลอย่างรอบคอบเสียก่อน

ปัญหาอยู่ที่ว่า เมื่อข่าวถูกทำให้เป็นอุตสาหกรรม การหลีกเลี่ยงข่าวลือย่อมเป็นไปได้ยากเย็น เนื่องจากหากนักข่าวไม่

นำเสนออีกเกรงว่าสำนักข่าวอีกค่ายจะชิงนำเสนอ ก่อน ทั้งการตกข่าวก็เปรียบได้กับความผิดพลาดร้ายแรงของความเป็นนักข่าว ข่าวลือจึงถูกเสนอออกไปอย่างเรงร้อนและขาดการตรวจสอบอย่างเพียงพอ กระทั่งกลายเป็นเหยื่อของเหล่าสปินด็อกเตอร์ในที่สุด

เกิดคำถามว่า กรณีข่าว มุลนิธิคุ้มครองผู้บริโภคนำข่าวไปตรวจสอบทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็เป็นวิธีการเดียวกับที่บรรดาสปินด็อกเตอร์ใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้ข้อมูล ขณะที่สื่อก็จำเป็นต้องใช้ตัวเลขและวิทยาศาสตร์ สุดท้ายแล้ว จะไม่เป็นการวนอยู่ในเกมของมายาคติเรื่องตัวเลขและวิทยาศาสตร์หรือ?

แน่นอนว่า ไม่มีหลักการใดที่ถูกต้องสมบูรณ์โดยชอบธรรม แต่ในสังคมจำเป็นต้องหาหลักการบางหลักที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน ซึ่งตอนนี้หลักการทางวิทยาศาสตร์คือหลักการเดียวที่มีหนทางในการพิสูจน์เชิงประจักษ์ แม้ว่าในทางปรัชญาแล้ววิทยาศาสตร์ก็ยังคงมีความมั่งงายอยู่ในตัวเองก็ตาม

“เราคงต้องมีหลักการบางอย่างร่วมกันก่อนที่จะเขียนข่าว ไม่อย่างนั้นคงจะเถียงกันไม่มีที่สิ้นสุด ข่าวมีความเป็นพิษหรือไม่ ไม่สามารถตัดสินด้วยอารมณ์ความรู้สึก แต่พอบอกว่าใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์อาจจะแม่นยำกว่า ถึงกระนั้น ค่าการวัดมาตรฐานบางอย่างผมคิดว่าก็ยังเถียงกันไม่จบ”

ยกตัวอย่างการสร้างเขื่อน ฝ่ายสนับสนุนใช้ตัวเลขและวิทยาศาสตร์สร้างความชอบธรรม แต่ยังมีผลกระทบอื่นที่วิทยาศาสตร์วัดไม่ได้ สื่อจะถกเถียงหรือต่อกรด้วยอย่างไร

“หน้าที่ของผมคือไปหาสิ่งที่วัดได้มาเถียงกับเขา เพื่อให้เถียงเรื่องเดียวกันแล้วเขาต้องตัดสินใจว่าจะสร้างหรือไม่สร้าง ฝรั่งเขาทำ จำผู้เชี่ยวชาญอีกกลุ่มหนึ่งมาศึกษาเรื่องเดียวกัน ในที่สุดจะรู้ว่าอีกฝ่ายเฝ้าข้อมูลหรือไม่ ค่าที่คุณบอกมันไม่จริง ผมต้านเขื่อนนี้ยังงั้นผมก็ต้องพิสูจน์ให้ได้ไม่อย่างนั้นคุณก็ไม่เลิกสร้าง แต่ถ้าผมพิสูจน์ไม่ได้ผมก็จะต้องยอมแพ้”

แต่ถ้าสิ่งที่ต้องการวัดมีลักษณะข้ามศาสตร์กัน เช่น ผลกระทบทางสังคมไม่สามารถตีเป็นตัวเลขได้ มีความเป็นอัตวิสัยสูง เกิดชุดข้อมูลที่ต่างกันสองชุด สุดท้ายสื่อก็ต้องเลือกให้ความชอบธรรมแก่ข้อมูลชุดใดชุดหนึ่ง

“เรามีแนวโน้มที่จะเลือก เราถูกสั่งสอนว่าความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์สามารถตัดสินบางสิ่งบางอย่างได้ ผมเองก็สารภาพว่า มีความเป็นไปได้ที่เราจะต้องแพ้ถ้าบอกด้วยเหตุผลอีกชุดหนึ่ง ถ้าผมล้มเหลวในการหาค่าพิสูจน์ในแบบเดียวกันมาให้คนเห็นเชิงประจักษ์ไม่ได้ ไม่ว่าผมจะใช้ศาสตร์อะไรก็ตาม ผมก็ล้มเหลว เพราะฉะนั้นวิธีที่สปินด็อกเตอร์ใช้คือสร้างกรอบคิดของคนให้เชื่อ แม้ผมจะรู้สึกทว่าวิทยาศาสตร์เองก็มั่งงาย

“การให้คุณค่าในเชิงสังคม ผมอาจจะยกตัวอย่างการพลัดที่นาคาที่อยู่ โศกนาฏกรรมของชีวิต อาจจะเอาชนะเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้ ในบางครั้ง ถึงที่สุดแล้วอาจต้องสร้างทุกเขื่อนเพราะเรายังไม่มีเหตุผลใดที่เถียงกับวิทยาศาสตร์ได้ แต่ถ้าเราเถียงด้วยอย่างอื่นเช่น เขื่อนตั้งอยู่บนพื้นที่แผ่นดินไหว ถ้าคนกลัว เขื่อนก็ไม่ได้สร้าง แต่ในยามที่วิทยาศาสตร์มีความศักดิ์สิทธิ์ เราก็ต้องยันด้วยข้อมูลที่จริงและจริงกว่าในทางวิทยาศาสตร์ที่

พิสูจน์ได้และเถียงไม่ออก เช่น การประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ผมรู้ว่าคุณลอกใครมา ถ้าคุณทำเองจริงๆ คุณพิสูจน์ได้ ผมก็ต้องยอมรับ”

เสรีภาพสื่อ

ในเมื่อการนำเสนอข่าวเต็มไปด้วยปรักการที่ทำให้การไปถึงเสรีภาพกลายเป็นเรื่องเพื่อฝัน เหตุใดสื่อมวลชนจึงต้องถามหาเสรีภาพ ผู้เขียนคนหนึ่งถามด้วยความสงสัย

สุลักษณ์ตอบว่า เพราะสื่อมวลชนต้องการมีเสรีภาพในการแสดงออก แต่โลกแห่งความเป็นจริงนักข่าวไม่สามารถเขียนข่าวได้ตามใจ แม้แต่กับเรื่องธรรมชาติสามัญที่สุด นอกจากนี้ การเรียกร้องเสรีภาพยังมีบริบทที่สลับซับซ้อนมากมาย เช่น ในยุค พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี สมาคมวิชาชีพสื่อเรียกร้องเสรีภาพในการเสนอข่าว ขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้สั่งห้ามหนังสือ *The King Never Smiles*

“เพราะฉะนั้นการเรียกร้องเสรีภาพของสื่อมวลชนทั่วโลก ไม่ใช่เฉพาะประเทศไทย เป็นการเรียกร้องในช่องที่เขาต้องการ ไม่มีเสรีภาพที่สมบูรณ์ในความเห็นผม เราเรียกร้องเสรีภาพในบริบทที่แตกต่างกันมาก แม้กระทั่งในเรื่องเดียวกันในเวลาเดียวกัน เรื่องนี้ต้องการเปิดเผย เรื่องนี้ต้องการเซ็นเซอร์ ผมไม่อยากจะเชื่อว่าสื่อมวลชนเรียกร้องเสรีภาพอันสมบูรณ์ เราไม่เคยเรียกร้องเสรีภาพสมบูรณ์จริงๆ”

ถ้าเช่นนั้นการเป็นสื่อมวลชนที่ดีจะวางความสัมพันธ์กับเสรีภาพเช่นนี้อย่างไร ผู้เขียนคนเดิมเอ่ยถาม

สุลักษณ์ยอมรับว่าตนเองก็มีปัญหากับประเด็นนี้ไม่น้อย แต่สุลักษณ์เชื่อว่า นอกจากเสรีภาพจะมีใช้สิ่งสมบูรณ์

แล้ว ยังมีลักษณะเป็นพลวัต ปรับเปลี่ยนตลอดเวลา เมื่อการต่อสู้เรียกร้องเสรีภาพดำเนินไปถึงจุดจุดหนึ่ง สิ่งที่เคยเป็นข้อห้ามในสังคมก็อาจจะเปลี่ยนไป สิ่งที่เคยห้ามพูด สามารถพูดได้อย่างเปิดเผย โดยสรุป อุปสรรคปิดกั้นเสรีภาพก็ไม่ใช่สิ่งสัมบูรณ์เช่นเดียวกับเสรีภาพ หรือแม้กระทั่งหลักการการเสนอข่าวที่ดีก็มีใช้สิ่งสัมบูรณ์เพราะมักติดขัดเงื่อนไขจำนวนไม่น้อยที่อยู่รอบตัว

“สื่อต้องเรียกร้องเพื่อประชาธิปไตย แต่มีสื่อเรียกร้องเพื่อความไม่เป็นประชาธิปไตยก็มาก ถามว่าพวกนั้นเป็นสื่อใหม่ เป็น เราก็ก็นั่น เราก็กเรียกร้องในแบบของเรา เพราะฉะนั้นจงหาหลักอะไรบางอย่างที่คุณยึดถือ แล้วก็เรียกร้อง อาจไปขัดแย้งกับคนอื่นที่เห็นต่างจากคุณ อย่างผมเรียกร้องให้มีเสรีภาพที่จะพูดทุกอย่าง เรื่องในประเทศนี้ คนในวงการผมบอกว่าไม่ได้เราไม่พูดทุกอย่าง มีบางเรื่องไม่พูดเด็ดขาด”

ผู้เขียนคนหนึ่งร่วมแลกเปลี่ยนว่า เวลากล่าวถึงเสรีภาพ การเซ็นเซอร์ตนเองของสื่อก็อาจถูกมองว่าเป็นเสรีภาพได้เหมือนกันเพราะสื่อเป็นผู้เลือก ที่ซับซ้อนยิ่งกว่าคือการเซ็นเซอร์ตัวเองโดยไม่รู้ตัว แม้ว่าเสรีภาพจะเปิดโอกาสให้กล่าวถึงได้ แต่การหล่อหลอมจากสังคมและมายาคติที่ห่อหุ้ม ทำให้นักข่าวหรือประชาชนทั่วไปหยุดตั้งคำถามเสมือนถูกตั้งโปรแกรมในสมอง สิ่งนี้อาจไม่ใช่ข้อคิดหรือวาระซ่อนเร้นใดๆ ของสื่อ แต่เป็นสิ่งที่พ้นไปจากการรับรู้ เป็นความเฉยชิน

หรือการเซ็นเซอร์เชิงวัฒนธรรมที่สถาบันวิชาชีพสื่อกำลังทำตัวอย่างหนึ่งคือการจัดหลักสูตรโดยเชิญผู้บริหารในองค์กรธุรกิจมาเข้าเรียนร่วมกับสื่อมวลชน สิ่งที่เกิดขึ้นคือการนำ

สิ่งของมาแจก การสร้างความสัมพันธ์ ไม่ต่างกับการจัดงานอีเว้นท์ที่มีองค์กรธุรกิจใหญ่เป็นผู้สนับสนุน เกิดเป็นความเกรงอกเกรงใจกัน เกิดความรู้สึกดีต่อกัน และด้วยความสัมพันธ์อันดีที่ลงหลักปักฐานไว้ ทำให้สื่อจะไม่มีวันยืนตรงข้ามหรือตรวจสอบทุน แต่จะเลือกยืนตรงข้ามรัฐบาลเสมอ ไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมืองใด

สุภลักษณ์ กล่าวว่าการเซ็นเซอร์ตัวเองของสื่อมีปัจจัยแวดล้อมหลายประการตามบริบทของสังคมหนึ่งๆ ดังที่กล่าวข้างต้น บริบทเปลี่ยนได้ เมื่อเวลาเปลี่ยนและการตกผลึกในสังคมต่อเรื่องหนึ่งๆ เปลี่ยนไป การเรียกร้องเสรีภาพโดยไม่คำนึงถึงบริบทเลยนอกจากไม่มีวันเป็นจริงแล้วยังอาจสร้างปัญหาคำถามที่ควรถามคือนักข่าวแต่ละคนสามารถทำอะไรได้บ้างภายใต้เงื่อนไขที่ตนเผชิญ และมุ่งไปยังทิศทางดังกล่าว เพราะโดยส่วนตัวของสุภลักษณ์แล้ว แม้เสรีภาพในการนำเสนอข่าวจะเป็นสิ่งจำเป็น แต่ข่าวบางข่าวก็ไม่จำเป็นต้องนำเสนอ

“หลักการที่พยายามถกเถียงกันยังต้องเถียงกันอีกนานว่า ในบริบทหรือเงื่อนไขใดบ้างที่บางเรื่องควรถูกเปิดเผยและบางเรื่องไม่ควรเปิดเผย บางเรื่องควรได้รับการคุ้มครอง และบางเรื่องไม่ควรได้รับการคุ้มครอง ผมคิดว่าไม่มีอะไรที่เป็นหลักการแบบอากาลิโกคือถูกต้องตลอดเวลา”

แต่หลักการหนึ่งของการใช้เสรีภาพของสื่อคือการเปิดเผยข่าวที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสาธารณะ เช่น กรณีข่าวปนเปื้อนสารเคมี จะอย่างไรเสียก็ต้องเปิดเผยเพราะส่งผลกระทบต่อคนจำนวนมาก เป็นต้น

“ผมไม่สามารถให้คำตอบได้ว่า เสรีภาพสื่อมวลชนต้องมี แม้แต่สื่อมวลชนเองบางเรื่องก็เรียกร้องเสรีภาพบางเรื่องก็ไม่ ผมอยู่ในอาชีพนี้มานานยังไม่เคยเรียกร้องว่าให้เปิดเผยอะไร แต่บางอย่างจำเป็นจะต้องมีการแสดงอย่างโปร่งใส เช่น งบประมาณของรัฐบาลเพราะมันเป็นของเราอันนี้เราเรียกร้อง การกระทำบางอย่างของรัฐบาลควรจะต้องมีความโปร่งใส สื่อมวลชนควรตรวจสอบติดตามเพราะเป็นประโยชน์สาธารณะ บางเรื่องเป็นเรื่องส่วนตัวเปิดเผยไปก็ไม่กระทบต่อสาธารณะ คุณก็ปล่อยวาง”

ก่อนปี 2549 เป็นที่รับรู้กันในแวดวงสื่อมวลชนว่า มีการแทรกแซงสื่ออย่างเป็นล่ำเป็นสัน จนเกิดการผลิตคำขวัญออกมาว่า ‘เสรีภาพสื่อ เสรีภาพประชาชน’ วลีนี้ยังคงเป็นจริงหรือไม่

“ไม่จริง เมื่อก่อนจริงเพราะเมื่อก่อนประชาชนพูดด้วยตัวเองแล้วไม่มีใครได้ยิน ปัจจุบันนี้ประชาชนพูดด้วยตัวเองแล้วมีคนได้ยิน ในบริบทปัจจุบันต่อให้สื่อมวลชนไม่มีเสรีภาพแต่ประชาชนยังสามารถพูดเรื่องอะไรก็ได้”

สัญลักษณ์ขยายความว่า ปัจจุบัน เสรีภาพสื่อไม่เท่ากับ เสรีภาพประชาชน เพราะประชาชนมีความสามารถในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะได้มากขึ้น เดิมทีคำว่า ‘สาธารณะ’ หมายถึง ความเป็นทางการและสื่อมวลชนทำทุกอย่างให้เป็นทางการหรือสถาปนาความคิดที่เป็นทางการ แต่ ‘สาธารณะ’ ในความหมายทุกวันนี้คือสิ่งที่รู้กันทั่วไป ประชาชนหรือแม้แต่ตัวนักข่าวเองมีพื้นที่ให้สื่อสารความคิดที่บ่อยครั้งส่งผลสะท้อนมากกว่าสื่อปกติ ความเป็นสาธารณะจึงถูกขยายกว้างและเริ่มไม่มีขอบเขต

ถ้าเสรีภาพสื่อไม่ใช่เสรีภาพประชาชน ในทางกลับกัน เสรีภาพประชาชนเป็นเสรีภาพของสื่อหรือไม่ในยุคที่ความเป็นสาธารณะกำลังขยายขอบเขต

สัญลักษณ์ตอบว่า เป็น จะเห็นว่าสำนักข่าวใหญ่ๆ หลายแห่งต้องการข่าวสารจากพื้นที่สาธารณะที่มาจากประชาชน สัญลักษณ์ยกตัวอย่างวิกิพีเดีย ซึ่งเรามองว่าเป็นสิ่งสมบูรณ์แบบที่สุุดในการรวบรวมความรู้ของประชาชน โดยที่เจ้าของเว็บไม่ต้องทำอะไรเลย เพียงเปิดช่องให้ประชาชนมาเขียน มาให้ข้อมูล และอ้างว่าเป็นความถูกต้อง ทั้งที่บางเรื่องข้อมูลอาจจะผิดจากความเป็นจริง

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของพื้นที่สาธารณะอย่างรวดเร็ว เปิดที่ทางให้ประชาชนคนธรรมดาแปรสภาพเป็นสื่อมวลชน ประชาชนมีช่องทางและเสรีภาพมากขึ้นในการแสดงความคิดเห็นหรือแม้แต่นำเสนอข่าวในมุมมองของตน กระแสข่าวสารจึงเคลื่อนย้ายอย่างรวดเร็วและรุนแรงกระทั่งสื่อมวลชนตามไม่ทัน ซึ่งนำมาสู่การสั่นคลอนสถานภาพของสื่อ

มายาคติของสื่อประการหนึ่งคือความพยายามปกป้องความเป็นสถาบันแห่งความถูกต้องของตน จากเดิมที่ข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏบนสื่อถูกอ้างว่ามีความถูกต้องและผู้เสพสื่อต้องเชื่อ ปัจจุบันไม่เป็นเช่นนั้นอีกแล้ว สื่อมวลชนกำลังสูญเสียสถานะ ความถูกต้องเที่ยงตรงถูกตั้งคำถาม ความรวดเร็วทันเหตุการณ์ยิ่งไม่ต้องเอ่ยถึง อินเทอร์เน็ตทำให้สื่อกระแสหลักดูเชื่องช้าลงไปถนัดตา

“ต่อไปพวกที่น่านับถือที่สุดคือพวกแฮกเกอร์เพราะเขามีฝีมือมากกว่าสื่อมวลชน พวกเขาสามารถแฮกข้อมูลเอามาเปิดเผย ทำให้โลกอยู่ในสภาวะไร้ระเบียบ สื่อมวลชนกำลังจะสูญเสียหน้าที่ เหมือนสื่ออเมริกา ที่ทุกวันนี้เริ่มปิดตัวลงเพราะไม่มีปัญญาขยายเข้าไปอยู่ในโลกโซเชียลมีเดีย คนที่เข้าไปได้คือคนที่คิดได้ก่อนอย่าง วิกิลีกส์ (Wikileaks) เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนทุกวันนี้จึงมีภาระใหญ่หลวงที่ต้องวิ่งให้ทันข่าวสารปริมาณมหาศาลให้ทัน สามารถอธิบายมันได้ และสื่อสารได้อย่างเป็นระบบ”

อุดมคติคือมายาคติ

สุดท้ายแล้ว การสนทนาก็นำไปสู่บทสรุปที่ผู้เรียนคนหนึ่งกล่าวขึ้นว่า

อุดมคติของสื่อแท้ที่จริงแล้วก็คือมายาคติ

ดูจะเป็นข้อสรุปที่ตรงใจสุภลักษณ์เพราะเมื่อตรวจสอบกันอย่างถึงที่สุดแล้ว หลักการหรือสื่อมวลชนในอุดมคติที่ถูกพร่ำสอนไม่ว่าจะเป็นการรายงานอย่างเป็นภววิสัย ความเป็นกลาง หรือการให้สิทธิอีกฝ่ายได้ปฏิเสธ จากการสนทนาตั้งแต่ต้น มันแสดงให้เห็นว่าไม่เป็นความจริง

“ที่สุดก็มาถึงคำถามท้ายๆ ว่าถ้าเราลอกมายาออกจะต้องเจอแก่น แต่ในวงการสื่อสารมวลชนอาจจะไม่มีแก่น ผมค้นพบว่าถ้าเราลอกมายาออกทีละชั้นๆ ที่สุดก็ไม่เหลืออะไรเลย หนังสือพิมพ์บอกว่าจะพูดความจริง แต่ก็ไม่มีความจริงที่สมบูรณ์ มีแต่ความจริงที่สัมพันธ์บางเวลา”

ถึงที่สุดแล้ว สื่อมวลชนก็คือเครื่องมือชนิดหนึ่งที่ดำรงอยู่ในสังคม จะทำตัวเป็นตะเกียงก็ไม่มั่นใจว่าแสงที่ส่องประกายออกไปจะเป็นพิษต่อสายตาใครหรือไม่ จะเป็นกระจก กระจกก็มีหลายแบบที่สะท้อนภาพหลายอย่าง ทั้งกระจกและตะเกียงอาจเลวร้ายพอกันในบั้นปลาย

ข้อสรุปสุดท้าย สุภลักษณ์กล่าวว่า สื่อมวลชนเป็นกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มหนึ่ง ทำหน้าที่ปลุกฝังความคิดความเชื่อสู่สังคม สื่อจึงไม่สามารถอ้างหรือผูกขาดความถูกต้อง ความดีงามไว้เพียงผู้เดียวอีกต่อไปได้ เพราะมีสิ่งปนเปื้อนนับไม่ถ้วนติดกับสารที่ถูกปล่อยออกมา

“สิ่งที่เราคิดว่ามันเป็นคือหลักฐานแก่นสารที่สุดของสื่อมวลชนอาจไม่จริง สื่อมวลชนโดยตัวมันเองเป็นแค่ผู้ถ่ายทอดสารหรือเป็นผู้ผลิตสาร สมมติฐานของผมคือสื่อมวลชนเป็นผู้ผลิตวาทกรรมครอบงำสังคม ชี้นำให้เป็นไปตามนั้น ปรมาจารย์สื่อคนไหนบอกว่าเราเป็นผู้แสวงหาความจริง พวกเขามองยที่สุดพวกเขากำลังหลอกลวงเรา สื่อมวลชนแค่ทำให้คุณเชื่อในบางเวลาว่าสิ่งนี้ถูกกว่าสิ่งนี้ จริงๆ แล้วอาจไม่ใช่ หน้าที่ของคุณคือถามว่าที่สื่อว่าอย่างนี้จริงหรือเปล่า”

เรียบเรียงจากการบรรยาย วันเสาร์ที่ 20 กรกฎาคม 2556

01 ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์

02 ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

03 รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์

04 วิจักขณ์ พานิช

05 ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์

06 ศ.ดร.ธงชัย วินิจจะกุล

07 สุกลักษณ์ กาญจนขุนดี

สิ่งมีหน้าที่รับผิดชอบต่อความจริง ไม่ได้มีหน้าที่รับผิดชอบต่อความสงบเรียบร้อยของสังคม สิ่งต้องนำเสนอ ถ้าเป็นความจริงเสียอย่าง สังคมจะจัดการกับมันได้

สถานการณ์ที่เกิดขึ้น มีลักษณะประหนึ่งการต่อสู้บนปากปล่องภูเขาไฟ มีโอกาสพลัดตกลงไปทั้งสองฝ่าย การต่อสู้ระหว่างเหลืองแดงนั้น แม้จะมีชนชั้นเข้าเป็นหลังพิงแต่ก็มีมวลชนเข้ามาเกี่ยวข้องมาก เป็นความขัดแย้งระดับความเชื่อ ไม่ใช่แค่ระดับผลประโยชน์อย่างเดียว

ศาลที่ตีหรือคำพิพากษาที่มีคุณภาพต้องเป็นคำพิพากษาที่เขียนออกมาแล้วหักล้างเหตุผลของจำเลยได้ และเมื่อจำเลยฟังแล้วก็ยอมรับโดยซุญชีว่ามีเหตุผลทางกฎหมายรองรับ ไม่ใช่ถูกสั่งเพียงเพราะตัดสินในนามของกฎหมายเท่านั้น

ความจริงสูงสุดที่เคยครอบครองโดยศาสนา ถูกรัฐผนวกรวมกลายเป็นความจริงสูงสุดของรัฐ ดังนั้นแทนที่กฎหมายจะเป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติในการอยู่ร่วมกันเพียงอย่างเดียว กลับแทรกซึมลึกเข้าไปควบคุมจิตใจหรือเจตนาด้วย

เมื่อเรายอมให้วิธีการตรวจสอบความจริงชุดไหนอยู่เหนือความจริงชุดอื่นๆ แสดงว่าญาณวิทยานั้นอยู่เหนือชุดอื่นๆ ในสังคมเสรีจึงคล้ายๆ กับว่าระบบรัฐทั้งหมดทำให้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นญาณวิทยาที่มีอภิสิทธิ์อยู่เหนือญาณวิทยาอื่นๆ

ความยิ่งใหญ่ของรัชกาลที่ 5 เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ 6 ล้มเหลว เพราะรัชกาลที่ 6 ไม่มีทางเทียบได้ ทุกคนจึงรู้สึกผิดหวัง บอกกันรัชกาลที่ 6 เหยยให้เสนปัญหามาตั้งแต่ก่อนเป็นกษัตริย์ ผู้คนสะสมความไม่พอใจ พอขึ้นมาเป็นกษัตริย์ เจ้านายสมัยนั้นจึงเริ่มดิ้นตัวออกห่าง

ข่าวใดที่เจ้าระสือไม่พอใจ ชาตินี้ไม่มีทางได้ออกนอกได้แต่คุณต้องออกจากบริษัทนั้นก่อน สิ่งนี้คือปรากฏการณ์แรกที่จะทำให้คุณไม่สามารถสื่อสารได้อย่างตรงไปตรงมา